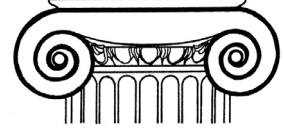


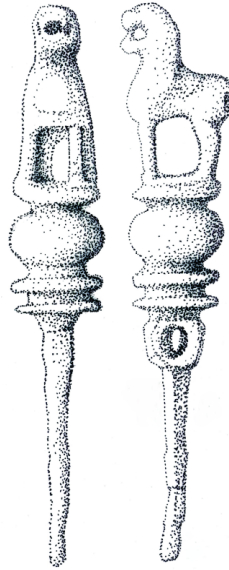


EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI



ARKEOLOJİ DERGİSİ

XXVII (2021/2)



ISSN 1300 – 5685

**EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI**

**ARKEOLOJİ DERGİSİ
XXVII (2021/2)**

© 2021 İzmir/Türkiye
ISSN 1300 – 5685

Sahibi: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına Dekan Prof. Dr. Yusuf Ayönü
Sorumlu Müdürü: E.Ü. Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü adına Prof. Dr. Eşref Abay

**EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
ARKEOLOJİ DERGİSİ
XXVII (2021/2)**

© 2021 İzmir/Türkiye
ISSN 1300 – 5685

Sahibi: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına Dekan Prof. Dr. Yusuf Ayönü
Sorumlu Müdürü: E.Ü. Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü adına Prof. Dr. Eşref Abay
ARKEOLOJİ DERGİSİ hakemlidir. Nisan ve Ekim ayında olmak üzere yılda iki kez basılmaktadır.
TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanlarında ve EBSCO Art & Architecture Ultimate'te
taranmaktadır.

Published twice a year in April and October.

**EGE ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ'nin izni olmadan ARKEOLOJİ DERGİSİ'nin
hiçbir bölümü kopya edilemez. Alıntı yapılması durumunda referans gösterilmelidir.
Yazıların yasal sorumluluğu yazarlara aittir.**

**It is not allowed to copy any section of ARKEOLOJİ DERGİSİ without the permit of
EGE ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ARKEOLOJİ DERGİSİ'ne gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde bu cildin
son sayfalarında belirtilen formatlara uygun olduğu takdirde yayınlanacaktır.
Articles should be written according to the guideline mentioned in the following web address
or on the last pages of this volume.**

**ARKEOLOJİ DERGİSİ'nin yeni sayılarında yayınlanması istenen makaleler için yazışma adresi:
Correspondance addresses for following submissions for ARKEOLOJİ DERGİSİ**

ARKEOLOJİ DERGİSİ

**Ege Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü**

Bornova 315110 İZMİR-TURKEY

Diğer iletişim adresleri / Other correspondance addresses

Fax: +90 (232) 388 11 02

**web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egearkeoloji>
egearkeolojidergisi@gmail.com**

**Basım Yeri | Ege Yayınları
İstanbul, Türkiye.**

Dağıtım / Distribution

Zero Prod. Ltd.

Tel: +90.212.244 75 21 - 249 05 20

info@zerobookonline.com-<http://www.zerobooksonline.com>

ARKEOLOJİ DERGİSİ

EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

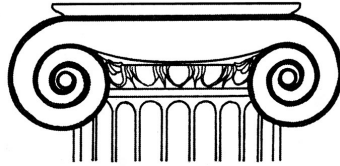
EDİTÖRLER/EDITORS

M. Nezh AYTAÇLAR
Eşref ABAY
Fulya DEDEOĞLU
Aytekin ERDOĞAN

DANIŞMA KURULU / EDITORIAL ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ersin DOĞER – Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Turan EFE – Prof. Dr. Armağan ERKANAL – Prof. Dr. Massimo FRASCA
(Universitai di Catania) – Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Binnur GÜRLER (Dokuz Eylül Üniversitesi) – Prof. Dr. Hasan MALAY
Prof. Dr. Mehmet İŞIKLI (Atatürk Üniversitesi) – Prof. Dr. Coşkun ÖZGÜNEL
Prof. Dr. Nuran ŞAHİN – Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Uludağ Üniversitesi)
Jean Yves EMPEREUR (CEALlex İskenderiye) – Prof. Dr. Abdullah YAYLALI

ISSN 1300 – 5685
İZMİR



ISSN 1300 – 5685
İZMİR
2021

ARKEOLOJİ DERGİSİ

Cilt/Volume XXVII

2021/2

MAKALELER / ARTICLES

- BERKAY DİNÇER-YASEMİN YILMAZ-GÖKNUR KARAHAN-MEHMET ALİ POLAT-ZEYNEP KELPETİN-
KENAN ÖNCEL- MEHMET OZAN ÖZBUDAK: Tunceli İli Paleolitik Çağ Araştırmaları
(*Paleolithic Researches at Tunceli Province*) 1-20
- ŞENGÜL AYDINGÜN-HALDUN AYDINGÜN: Selimpaşa Höyük Suriye Şişesi: Mezopotamya Balkanlar
Arasındaki Ticari Kanıtlara İstanbul'dan Yeni Bir Katkı
(*Selimpaşa Höyük Syrian Bottle: A New Contribution from İstanbul to Commercial Evidence
between the Balkans and Mesopotamia*) 21-32
- BİLCAN GÖKÇE- ESRA KAÇMAZ LEVENT: A Group of Jewellery from Diyarbakır Archaeological
Museum
(*Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Takı*) 33-56
- ONUR ZUNAL: Iconographic Evaluation of a Bowl with an Applique Hand from Klaros
(*Klaros'tan Aplike El Figürlü Kase Üzerine İkonografik Değerlendirme*) 57-64
- ÜLKÜ KARA: Geç Antik Çağ Amphoralarında Görülen Yazıt ve Mühürler Işığında Annona Sistemi:
LRA 1, LRA 2, LRA 3 ve Zeest 80
(*The Annona System from the Point of Amphoras, Inscriptions, and Stamps of Late Antique:
LRA 1, LRA 2, LRA 3 and Zeest 80*) 65-79
- ÖMER TATAR: Hellenistic Period Regal Coins in Elmalı Museum
(*Elmalı Müzesi'ndeki Hellenistik Dönem Krali Sikkeleri*) 81-94
- SERHAT FOÇA: Eski Smyrna Nekropolisleri ve Ölü Gömme Uygulamaları Üzerine Genel Bir
Değerlendirme
(*General Evaluation of Necropoleis and Burial Customs in Old Smyrna*) 95-120

KİTAP TANITIMI / BOOK REVIEW

- HAKAN ÖNİZ: Doğu Akdeniz'de Amphoralar
(*Erkan DüNDAR*) 121-124
- Yayın Kuralları / Rules of publication 125-129

Tunceli İli Paleolitik Çağ Araştırmaları

[PALEOLITHIC RESEARCHES AT TUNCELİ PROVINCE]

Berkay DİNÇER-Yasemin YILMAZ-Göknur KARAHAN-Mehmet Ali POLAT-Zeynep KLPETİN-
Kenan ÖNCEL-Mehmet Ozan ÖZBUDA K

Anahtar Kelimeler

Tunceli, Doğu Anadolu, Alt Paleolitik, Orta Paleolitik, Üst Paleolitik, Yontmataş teknolojisi.

Keywords

Tunceli, Eastern Anatolia, Lower Paleolithic, Middle Paleolithic, Upper Paleolithic, Lithic technology

ÖZET

Tunceli, arkeolojik kalıntılara sahip olduğu bilinmekle birlikte Keban projesinden bu yana sistematik araştırma yapılmamış bir bölgedir. 2015 yılında Dr. Yasemin YILMAZ başkanlığındaki bir ekip tarafından Tunceli'de başlatılan yüzey araştırmasıyla; arkeolojik kalıntıların Prehistorik Çağlardan Orta Çağ'a kadar uzanan zengin bir çeşitliliği barındırdığı belirlenmiştir. Özellikle Paleolitik Çağ'la ilgili yeni keşifler dikkat çekicidir. 2020 yılı sezonu ile beş yılı tamamlanan çalışmalarda; Pertek, Mazgirt, Çemişgezek ve Ovacık ilçelerinde bulunan yontmataşların 1167'si ayrıntılı olarak incelenmiş ve bunların 922 adedi Paleolitik Çağ'a tarihlenmiştir. Paleolitik buluntu alanları, İ. K. Kökten'in de dikkat çektiği gibi, tarih öncesi höyüklerle yakındır. Yüzey araştırmasında bulunan en eski aletler Oldowan yontuk çakıllarıdır. Ayrıca, belgelenen birçok Acheulean alan; az sayıda iki yüzeyli el baltası, Levallois tekniğinin kullanımı ve birincil çakmaktaşı kaynaklarına yakınlığıyla dikkat çekmektedir. Tunceli'deki Acheulean endüstrileri bu özellikleriyle, Güneydoğu Anadolu Alt Paleolitik buluntu topluluklarıyla benzerdir ve söz konusu endüstrinin 600-200 bin yıl öncesine ait olabileceği söylenebilir. Tunceli, Orta Paleolitik'i Levallois tekniğinin düşük oranda kullanımı ve yonga üretimiyle karakterize bir teknolojik yapıyla temsil edilir. Yontmataş endüstrisinde özellikle dilgisel taşımaların varlığı, Üst Paleolitik veya Orta Paleolitik sonlarıyla ilişkili olabileceğine işaret etmektedir. Afrika'dan Kafkasya'ya uzanan doğal kara yolları üzerinde bulunan Tunceli'nin ilk araştırma sonuçları, Paleolitik boyunca erken insanların hareketliliklerini kanıtlayan önemli kültür kalıntularına ulaşılmasını sağlamıştır.

ABSTRACT

Although Tunceli is known to have archaeological remains, it has not been systematically researched since the Keban Dam Project. Many Paleolithic sites as well as late prehistoric and protohistoric sites were discovered as a result of the fieldwork initiated by Dr. Yasemin YILMAZ in 2015. During the five-year fieldwork, 1167 lithic pieces identified in the districts of Pertek, Çemişgezek and Ovacık were examined in detail and it was concluded that 922 of them belonged to Paleolithic technologies. One of the most important aspects of the Paleolithic finds in Tunceli is their correlation with the late prehistoric mounds. İ. K. Kökten had also pointed out this phenomenon. Typologically the oldest artifacts in Tunceli are Oldowan pebble tools. Also, many Acheulean sites have been documented. These sites are characterized in their close relation with primary chert sources and low percentages of bifacial hand-axes and Levallois products. This situation is compatible with the Southeastern Anatolia Lower Paleolithic assemblages. Based on this, we estimate that the age of Acheulean industries in Tunceli could be between 600-200 thousand years ago. Middle Paleolithic of Tunceli is characterized in the flake assemblages with low portions of Levallois products. The laminar components of the assemblages also could well point to the late Middle Paleolithic or Upper Paleolithic. Located directly on the natural land routes from Africa to Caucasus, the initial survey of Tunceli province has provided access to important cultural remains that prove the mobility of humans throughout the Paleolithic.

Giriş

Anadolu'nun, Paleolitik Çağ insanların izledikleri en önemli göç rotalarından biri üzerinde yer aldığı kabul edilir. Bu önemli göç rotası, Doğu Afrika Rift Vadisi'nden, Levant koridoru ile Anadolu'ya ve buradan da Avrasya'ya uzanmaktadır. Afrika dışında bilinen en eski hominin kalıntısı Gürcistan'da yer alan Dmanisi'de bulunmuştur ve bunlar 1,8 milyon yıl öncesine aittir.¹ Alt Paleolitik dönem insan gruplarının Levant koridorunu takiben Anadolu'ya ve ardından Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgeleri üzerinden Kafkaslar'a ulaştığı öngörülür.² Özellikle Orta ve Doğu Anadolu bölgelerini birbirinden ayıran yüksek dağ sıraları Anadolu Diyagonali olarak adlandırılan biyo-coğrafi bir sınır oluştursa da, insan gibi karasal hayvanlar bu diyagonal üzerinde güneybatı-kuzeydoğu (veya tersi) yönlü olarak hareket edebilir.³ Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alan Tunceli; kuzey ve batıda Munzur Dağları ve Karasu Irmağı; doğuda Bingöl Dağları ve Peri Suyu; güneyde ise Fırat vadisi olmak üzere doğal sınırlarla çevrilidir.⁴ Kent günümüzde; su kaynakları, bitki örtüsü ve av hayvanları açısından zengin bir çeşitlilik sunmaktadır. Ayrıca, kaya altı sığınakları ve mağaraların bolluğu ile yontmataş alet yapımında kullanılacak çakmaktaşı hammaddelerinin varlığı da eklendiğinde Tunceli, Paleolitik'ten günümüze insanların yaşamı için uygun koşullar sağlamaktadır. Konumu itibarıyla, Anadolu Diyagonali ve dolayısıyla da göç yolları üzerinde yer alması buradaki Paleolitik Çağ araştırmalarının önemini arttırmaktadır.

Bölgedeki ilk Paleolitik araştırmalar Keban Baraj Gölü alanında Prof. Dr. İsmail Kılıç Kökten tarafından gerçekleştirilmiştir.⁵ Bu araştırmalar Çemişgezek ve Pertek ilçelerinde yapılmıştır. Bu ilçelerde Alt, Orta ve Üst Paleolitik dönemlere ilişkin buluntular tespit edilmiştir ve bölgenin Paleolitik potansiyeli hakkındaki ilk bilgiler ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmanın konusu, yazarlardan birinin (Dr.

Yasemin Yılmaz) başkanlığında 2015-2020 yılları arasında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilen Paleolitik yontmataşlardır. Beş yıllık arazi çalışmasında, Pertek, Mazgirt, Çemişgezek ve Ovacık ilçelerinde Paleolitik'e tarihlenen yontmataş buluntular tespit edilmiştir (Fig. 1).

Tespit edilen yontmataşlardan 1167'si ayrıntılı olarak incelenmiş ve bunlardan 922 adedinin Paleolitik teknolojilere ait olduğu belirlenmiştir (Fig. 2). Bunlar teknolojik ve tipolojik olarak genel ve geniş anlamıyla Paleolitik Çağ ile ilişkilendirilmekle birlikte, henüz bunların tekno-tipoloji dışında, herhangi bir yöntemle tarihlenmemiş olduğu vurgulanmalıdır. Pertek ilçesinde bulunan alanlar aynı zamanda çakmaktaşı kaynaklarına da yakındır. Ayrıca, tekil buluntu yerleri ve höyükleşmenin olduğu alanlarda da (Pınarlar'da) tipolojik olarak Paleolitik dönemlere ait yontmataş buluntulara rastlanılmaktadır.⁶

Yöntem

Tunceli İli ve İlçelerinde; Prehistorik, Protohistorik, Klasik ve Ortaçağ Dönemlerindeki kullanıma potansiyelinin ve yerleşim sisteminin belirlenmesi ve elde edilen sonuçlarla kentin arkeolojik kronolojisinin bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesi hedeflenmiştir. En erken arkeolojik kalıntıları içeren Paleolitik alanların tespiti, araştırmanın önemli hareket noktalarındandır.

Araştırmalar genel keşif (*reconnaissance survey*) ve diyakronik yüzey araştırması niteliğindedir. Arkeolojik alanlar, ekip tarafından belirlenmiş rotaların araçla kat edilmesi sırasında arkeolojik kalıntı bulunma potansiyeli olan noktaların incelenmesi, ziyaret edilen yerlerdeki kişiler tarafından ekibe olası arkeolojik kalıntı olduğu için tavsiye edilen yerlerin yüzeylerinin taranmasıyla belirlenmektedir. Bu genel araştırma yöntemi, çalışılan alanın niteliği, incelenen dönemin özelliklerine göre ve buluntu topluluğunun dağılımına vb. farklı olgulara göre değişebilmektedir. Örneğin, 2019 ve 2020 yıllarında tespit edilen Paleolitik dönemlere tarihlenen alanlarda yaygın yaya yüzey araştırması yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntemde arazide yontmataş aletler konusunda

1 Garcia vd. 2010.

2 Dinçer 2016; Taşkiran 2018.

3 Dinçer 2017.

4 *Tunceli Atlası* 2012.

5 Kökten 1971, 1972, 1974, 1976, 1991; Yalçınkaya 1985: 428-429.

6 Kökten 1974:5.

uzmanlaşmış biri olduğunda buluntular ayıklanarak toplanmıştır. Uzman olmadığında ise, potansiyel olarak arkeolojik olabilecek malzeme, daha az ayıklanarak alan hakkında yeterli veri alınabilecek nicelikte toplama yapılmıştır. Tüm Paleolitik buluntular gerekli izinler alınarak Düzce Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü laboratuvarlarına getirilmiş, burada yıkanarak her biri tek tek numaralandırılmıştır. Yontmataş analizleri; her bir buluntunun nereden geldiği, ait olduğu dönem, taşınmalığı, hammadde, hammadde kalitesi, durumu, boyutları, korteks oranı, korteks tipi, düzelti türü, düzelti yeri, çıkarım yönleri, topuk tipi ve Bordes tipolojisindeki adı gibi bilgilerin bir veri tabanına girilmesi ile gerçekleştirilmiştir. Yontmataş buluntuların analizinde kullanılan yöntem, daha önceki Paleolitik araştırmalarda verilen yöntemlere oldukça yakındır.⁷

Paleolitik Çağ Buluntu Yerleri

Pertek İlçesi

Pınarlar

Pınarlar köyünde yer alan, Kaynarca höyüğü'nün oturduğu zemin üzerinde, özellikle höyüğün etrafındaki tarlalarda, Paleolitik Çağ'a tarihlenebilecek yontmataş buluntular tespit edilmiştir. Bu buluntu yeri ilk kez İ. K. Kökten⁸ tarafından ziyaret edilmiştir. Alanın güneyinde tatlı su kaynağı ve bir kaya altı sığınağı yer almaktadır. 2017'de sığınak suyla dolu olduğu ve yüzey görünmediğinden, 2018'de ise kaya altı sığınakının önüne beton bir duvar örülerek girişinin kapatılması nedeniyle, bu alanın Paleolitik dönemlerdeki durumu tespit edilememiştir. 2018 yılında höyüğün çevresi geniş taranmış güneyindeki yamaçlarda da yontmataş buluntular toplanmıştır.

Alt Paleolitik dönemi temsil eden yontmataş aletlerin ikisi de satırdır. Satırların biri 107 mm uzunluk ve 116 mm genişliğe sahiptir ve yassı bir bazalt hammaddeden üretilmiştir. Diğeri ise daha küçük boyutlardadır ve köşeli kumtaşı hammaddeden üretilmiştir. Taşınmalıklar çoğunlukla paralel-proksimal çıkarım izlerine sahip yongalardan oluşur (%61). Bunu

dış yüzeyi birincil korteksle kaplı yongalar izler (%39). Tespit edilen üç çekirdekten biri Levallois çekirdektir. Köşeli çakmaktaşı hammaddeden yongalanan bu çekirdek, distal ve sol kenarında merkezci hazırlık yongalarıyla şekli belirlenen tercihli yonga üretimine yöneliktir. Vurma düzleminin %30 oranında hazırlandığı tespit edilmiştir. Diğeri, klasik Levallois çekirdeklere kıyasla tekniğin tipik bir şekilde uygulanmadığı ve bu sebeple "para-Levallois"⁹ olarak tanımlanmış bir çekirdektir. Yassı düzensiz hammaddeden önce kenarlarının %25'i kadar vurma düzlemi açılmış ve ardından bu açılan vurma düzleminin bulunduğu kenardan yan yana iki uzun yonga çıkarımı gerçekleştirilmiştir. Bu çıkarımlar, çıkarım yüzünün sadece %60'ını kaplamakta ve diğer %40'luk bölüm hammaddenin bozuk yapısı nedeniyle ham kalmıştır. Hammadde yapısı oldukça bozuk olan bu çekirdeğin son ürünlerinden biri dalmalı, diğeri ise çekirdek kenarlı (*débordant*) yongadır. Düzeltile aletler yedi örnek ile temsil edilir; bunlar bir adet tek içbükey kenar kazıyıcı, bir adet tek dışbükey kenar kazıyıcı, bir adet atipik ön kazıyıcı (distalde yarı dik pulcuk düzeltile), bir adet bileşik alet (çentikli ve iki dışbükey-içbükey kenar kazıyıcı), iki adet düzeltile yonga, bir adet düzeltile parçadır. Paleolitik'e ait tipik yontmataş buluntular az sayıdadır. Buna karşın, Levallois çekirdek gibi örneklerin olması burada toplanan yontmataşların höyükteki yerleşim dönemlerinden çok Paleolitik ile ilgili olduğunu düşündürmektedir (Fig. 3).

Pertek'ten Kaynarca höyüğüne giden yolun her iki tarafında tespit edilen alanlardan, toplam 261 adet yontmataş toplanmıştır. Bu iki buluntu alanı Kaynarca'nın bulunduğu vadinin batısındaki akarsu teraslarındadır (Fig. 1 ve Fig. 4). Buluntular kırmızı *terra rosa* toprağın içerisinde, düz alanlarda saptanmıştır.

Bunlardan ilki TYA'19.2 numaralı buluntu yeridir. Bu alanda 88 adet yontmataş tespit edilmiştir. Bunların seksen ikisi Alt-Orta Paleolitik, ikisi Orta Paleolitik teknolojilere, dördü ise olasılıkla Paleolitik sonrasına aittir (Fig. 2). Bu alandaki Paleolitik yontmataş aletlerin tamamı krem renkli çakmaktaşı hammaddeye sahiptir. Paleolitik sonrasına atfedilen dört örneğin ise hammaddeleri farklıdır ve kolaylıkla Paleolitik buluntulardan ayırt edilmektedir.

7 Dinçer 2015; Kuhn vd. 2015; Baykara vd. 2019; Dinçer/Karahan 2020; Karahan 2020.

8 Kökten 1974.

9 Kuhn vd. 2015.

Tespit edilen 10 çekirdeğin üçü Levallois çekirdektir. İki merkezci tekrarlayan (*récurrent*) yöntemle işlenmiştir. Diğer Levallois çekirdek ise iki kutuplu tekrarlayan (*récurrent*) yöntemlidir ve son ürünü yongadır (Fig. 10.5). Para-Levallois olarak tanımlanan bir çekirdeğin yongalama yüzeyinde birbirini dik kesen (*orthogonal*) yonga çıkarımları mevcuttur. Yonga çıkarımlarının geniş açılı olması bu çekirdeğin klasik Levallois çekirdeklerden ayıran farklılıktır. Dört tane Levallois olmayan tek yüzlü çekirdek mevcuttur. Bu çekirdeklerden birindeki çıkarımlar merkezci yönlüdür ve oluşan köşelerinde yoğun darbe izlerinin olması, çekirdek olarak kullanıldıktan sonra vurgaç olarak da kullanılmış olduğunu gösterir. Diğer tek yüzlü çekirdeklerin hepsinde çıkarımlar paraleldir. Bu çekirdeklerin birinin taşımaları oldukça iri menteşe kırılımlı bir yongadır. Birinin taşımaları da iri bir *Clacton* yongadır. Bu çekirdekler yongadan çekirdek (*core-on-flake*) olarak da değerlendirilebilir.

Alanda tespit edilen taşımaların çoğunluğunu yongalar oluşturur (19 adet). Yongalar çoğunlukla paralel-proksimal yönlü çıkarımlara sahiptir (8 adet) ve düz kırılımlı taşımaların (7 adet) yanı sıra menteşe kırılımlı yongaların (6 adet) fazla olması da dikkat çekici bir özelliktir. Yongaların ikisi uzun yonga olarak değerlendirilmiştir (uzama indeksi: 0,490). Tespit edilen bir adet dilgi ise dış yüzünde paralel-proksimal çıkartım izleri taşır ve tipolojik özellikleri nedeniyle Orta Paleolitik teknolojiye daha yakındır. Düzeltile aletler 50 örnek ile temsil edilirler. Bunlardan biri iri kesici alettir (*large cutting tool, LCT*). Bu alet kalın gelişmiş yumruğu büyük bir yongadan yapılmıştır. Yonganın distali tamamıyla tek yönden gerçekleştirilmiş, en uzun 45 mm olan iri çıkarımlarla işlenmiştir ve ardından daha kısa düzeltilelerle şekillendirilmiştir. Bahse konu alet, bu haliyle Quina benzeri yatay dışbükey kenar kazıyıcı ya da *Keilmesser* benzeri tek yüzlü, tek kenarı işlenmiş bir el baltasına benzemektedir (Fig. 10.1). Küçük alet grubunda ise baskın olan alet tipi düzeltile yongalardır (Fig. 3). Bu alet tipini dişlemeli aletler izler. Kenar kazıyıcılar ise 6 örnekle temsil edilir: 1 yatay kenar kazıyıcı, 2 tek dışbükey, 1 tek içbükey kenar kazıyıcı, 1 tek düz kenar kazıyıcı, 1 iki dışbükey-içbükey kenar kazıyıcı mevcuttur (Fig. 10.2-6). Tespit edilen 6 bileşik alet, ikili alettir ve çoğunlukla kenar kazıyıcılar ile çentikli ve dişlemeli aletlerin kombinasyonları (5 adedi) olarak görülürler.

İkinci alan ise TYA'19.37 numaralı buluntu yeri olarak adlandırılmıştır (Fig. 1). Buluntu alanında 173 adet yontmataş tespit edilmiştir (Fig. 3). Tespit edilen buluntuların 172'si Alt-Orta Paleolitik teknolojik özellikler sergiler (Fig. 2). Yalnızca bir adet dilgi ise, Paleolitik sonrası dönemlere aittir. Paleolitik yontmataş aletlerin tamamının hammaddesi yerel olarak mevcut krem rengi çakmaktaşıdır. Bu hammaddenin TYA'19.2 numaralı buluntu alanından farkı ise hammadde yapısının içinde çok sayıda oyuk/porozite barındırmasından dolayı daha kalitesiz olmasıdır (%64 oranında). Bu duruma bağlı olarak yongaların iç yüzlerindeki özellikleri çoğunlukla belirsizdir.

Çekirdeklerin yarısından fazlası yarı küresel (%30) ve tek yüzlü (%26) çekirdeklerdir. Levallois çekirdekler azdır (4 örnek). Bu çekirdeklerin biri merkezci tekrarlayan (*récurrent*), ikisi yongalama yüzeyinde birbirini dik kesen yongaların çıkarıldığı tekrarlayan (*orthogonal récurrent*), biri ise tercihli Levallois (*linéal*) yöntemlidir. Birer adet çok tipik olmayan satır ve kıyıcı mevcuttur. Bu aletler aynı zamanda çekirdek olarak da yorumlanabilir. Düzeltile taşımalarında düzeltile, çoğunlukla sistematik değildir, daha çok hafif düzeltile ve kullanım kırıkları mevcuttur. Yongalar kalın ve iri boyutludur (ort. 72,1x64,4x27,8 mm). Düz topuk tipi en çok kullanılan topuk tipidir (65 örnek). Yongaların dış yüzlerinde merkezci (%23) ve birbirini dik kesen çıkarımlar (%8) yoğunluk gösterir. 80 adet düzeltile alet tespit edilmiştir. Çoğunluğu herhangi bir tipe uymayan düzeltile yongalar (%30), çentikli (%23) ve dişlemeli (%24) aletler oluşturur (Fig. 10.3-4). Bir adet iri kesici alet (*LCT*) kalın, iri bir yonga taşımaları sahiptir ve distalde iki yüzeyli çıkarımlarla şekillendirilmiştir. Tespit edilen iki adet iki yüzeyli aletin biri, kısmi iki yüzeyli alet olarak tanımlanmıştır (Fig. 11.3). Hammaddesi doğal olarak düz-dışbükey kesitlidir, üst yüzünde çok sayıda porozite ve düzensizlik mevcuttur. Aletin dip kısmı dışbükey yüzde üç-dört iri çıkarımla şekillendirilmiştir ve bunlar hammaddenin doğal şeklini takip edecek şekilde 45 derece açıdır. Aletin düz olan yüzü ise daha fazla işlenmiştir, bu yüzde az sayıda merkezci yönlü yonga çıkartım izleri görülür. Diğer iki yüzeyli alet ise doğal olarak düz-dışbükey kesitli yumrudan üretilmiştir (Fig. 11.2). Alt yüzünde yassı, derin olmayan çıkartımlar, üst yüzünde derin fakat kısa, çoğunlukla distal kenarla sınırlı çıkartımlar mevcuttur.

TYA'19.40 numaralı buluntu yeri Pınarlar köy girişine 500 m uzakta yer alan, yüksek düzlüktedir (Fig. 1 ve Fig. 5). Burada 111 adet yontmataş tespit edilmiştir. Buradaki düzlük ve yamaç (TYA'19.41) jeomorfolojik olarak farklı yapılar da olduklarından farklı buluntu yeri numarası ile belgelenmiştir. Yamaçta sadece 3 yontmataş buluntu tespit edilmiştir. Bu iki alan, birbirlerine yakınlıkları ve aralarında herhangi bir boşluk olmamasından dolayı tek bir buluntu yeri olarak değerlendirilmiştir. Tespit edilen yontmataşların 110 adedi Alt ve Orta Paleolitik teknolojilerle, biri ise Paleolitik sonrası dönemlerle ilişkilendirilmiştir (Fig. 2).

Alanda 30-50 cm boyutlarına kadar olabilecek birincil korteksli, krem rengi patinalaşan çakmaktaşı hammadde yoğun olarak bulunmaktadır. Endüstri TYA'19.42 (aşağıda) numaralı alan ile benzer özellikler sergilemektedir. Burada temel farklılık düzeltili aletlerin veya kullanılmı kırıklarına sahip parçaların oranının daha yüksek olmasıdır (%36). Ayrıca Levallois çekirdeklerin işleme yöntemleri de TYA'19.42'den daha fazla çeşitlilik gösterir. Tespit edilen 4 adet Levallois çekirdeğin biri tek kutuplu tekrarlayan (*récurrent*), biri merkezci tekrarlayan (*récurrent*), biri tercihlili (*linéal*), biri ise iki kutuplu tekrarlayan (*récurrent*) yöntemle işlenmiştir (Fig. 12.4). Levallois çekirdeklerin tümü yonga üretimine yöneliktir. Tespit edilen iki adet para-Levallois çekirdeğin ise biri iki kutuplu tekrarlayan (*récurrent*), diğeri merkezci tekrarlayan (*récurrent*) yöntemle işlenmiştir.

Aletler arasında düzeltili yongalar (%28), kenar kazıyıcılar (%25) ve dişlemeli aletler (%21) baskındır (Fig. 3 ve Fig. 12.1-2-3). Üç adet iki yüzeyli alet ve bir adet atipik nacak olarak tanımlanabilecek düzeltili iri yonga mevcuttur. Buluntular içinde en dikkat çekici olanı bir adet iki yüzeyli işlenmiş tipik Acheul el baltasıdır. Uzun S profilili "badem" biçimli bu el baltası ilk önce iri çıkarımlarla, ardından çoğunlukla menteşeli küçük çıkarımlarla düzeltilenerek şekillendirilmiştir (Fig. 9 ve Fig. 11.1). Nacak benzeri aletin alnı düzdür, fakat düzelti iç yüzdedir, sağ kenarda özellikle iç yüzde yoğunlaşan düzelti ve dış yüzde bir iri çıkarımın ardından yoğun kullanım kırıkları görülür ve distal sol tarafta iki yüzeyli düzeltinin olduğu yerde yoğun kullanım kırıkları mevcuttur.

Yeniköy

Pertek ilçesi, Yeniköy'de yedi farklı buluntu yerinde Paleolitik Çağ'a ait yontmataş buluntular tespit edilmiştir (Fig. 1). Bunlardan dördü köye kısa bir yürüme mesafesinde yer alan tarlalardadır. Bu alanlar hakkında daha detaylı değerlendirme yapabilmek amacıyla, yakın mesafelerde olan alanlardan farklı numaralarla örnek malzeme toplanmıştır. TYA'19.12 numaralı alanda köy sakinleri tarafından 'Öner konağı' olarak adlandırılan yapının çevresindeki molozların içerisinde çakmaktaşıdan yapılmış Paleolitik yontmataş buluntular saptanmıştır (Fig. 5). Buluntuların kaynağını belirlemek amacıyla konağın arka yamaçları (12b) taranmıştır. Yamacın üst kısmı *terra rosa* toprağın olduğu bir tarladır (12c). Üç alan da birbirine yakın mesafelerde olduklarından tek bir yer olarak değerlendirilmiştir.

Taranan alanda toplam 29 adet yontmataş buluntu tespit edilmiştir. Bunların 23'ü Alt-Orta Paleolitik ve biri Orta Paleolitik döneme aittir (Fig. 2). Tespit edilen 3 çekirdekten biri iki kutuplu tekrarlayan (*récurrent*) yöntemle işlenmiş Levallois çekirdektir. Bu çekirdeğin distalinde kısmen iki yüzeyli olarak işlenmiş dişleme ve pulcuk düzelti bulunur. Bir çekirdek para-Levallois olarak tanımlanmıştır. Bu çekirdeğin üst yüzünde görülen hazırlık yongalarının sayısı çok azdır ve çıkarılan Levallois yonga üzerinde belirleyici özellikleri neredeyse hiç bulunmaz. Diğeri çekirdek ise sistematik olmayan, yongalama yüzeyinde çekirdeğin en fazla ortasına kadar uzanan yongaların çıkarıldığı iki yüzü bir çekirdektir. Taşımalarının yarısından biraz fazlası çeşitli düzeltiyle işlenmiştir. Düzeltili aletlerin yarısı düzeltili yongalardır (Fig. 3). Tespit edilen iki kenar kazıyıcının biri tek dışbükey, diğeri iki dışbükey-içbükey kenar kazıyıcıdır.

TYA'19.13 numaralı buluntu alanı köy merkezine yürüme mesafesindeki bir tarladadır (köy muhtarının tarlasında). Alanın yüzey görünürlüğü iyi olmadığından sınırlı bir kısım taranabilmiştir (Fig. 6). Toplam 19 adet yontmataş saptanmıştır. Bunların 18'i Alt ve Orta Paleolitik teknolojilerle aittir (Fig. 2). Tespit edilen bir çekirdek para-Levallois olarak tanımlanmıştır. Taşımalarının yarısından fazlası düzeltilidir. Bileşik alet olarak tanımlanan bir aletin taşımalarını Levallois yonga oluşturur (Fig. 13.2). Dış yüzünde iki yönlü çıkarım izleri vardır, distalinde iki yüzeyli düzelti bulunur. Bu aletin sağ kenarında ise çentik

mevcuttur. Kenar kazıyıcı olarak tanımlanan üç aletin ikisi tek dışbükey kenar kazıyıcı, biri tek içbükey kenar kazıyıcıdır. Çentikli ve dişlemeli-ler de aletler arasında mevcuttur (Fig. 13.3).

TYA'19.13 ve 14 numaralı yerlerin ortasında, yumru halinde birincil ve ikincil korteksli çakmaktaşı hammaddelerin yoğun olarak bulunduğu alanlar saptanmıştır. Bu hammadde yığınlarının batısında bulunan tarlada sürülmüş alanlardaki *terra rosa* topraklar araştırılmıştır (Fig. 6). Tarla sınırları temel alınarak TYA'19.14A-14B-14C olarak numaralanan alanlarda çakmaktaşı, obsidiyenden yontmataş buluntular (76 adet) ve çanak çömlek parçaları tespit edilmiştir. Paleolitik Çağ'a tarihlenebilir yontmataş buluntular çoğunlukla (66 adet) 14A ve 14B alanlarından gelmektedir. 66 adet yontmataş buluntunun 48'i Orta Paleolitik, 18'i Alt-Orta Paleolitik teknolojilerle ilişkilidir (Fig. 2).

Tespit edilen 5 çekirdeğin biri iki kutuplu tekrarlayan (*récurrent*) yöntemli Levallois çekirdektir. Çekirdek tükendikten sonra distal, proksimal ve sağ kenarları pulcuk düzeltilerle şekillendirilerek alet işlevi kazandırılmıştır. Diğer çekirdeklerin üçü tek yüzlü, biri ise denenmiş çekirdektir. Taşmalıklar çoğunlukla dış yüzlerinde paralel-proksimal çıkarımlar taşırlar ve düz profilli, düz topukludurlar. Aletler 32 adettir. Aletler arasında düzeltili yongalar (%50) ve dişlemeli aletler (%25) baskındır (Fig. 3).

TYA'19.14 numaralı buluntu yerinde turuncu ve krem renkli çakmaktaşı hammaddeler mevcuttur. Bunlardan yapılmış yontmataş buluntularda patinalaşma oranı azdır. Dilgi sayısının yüksek olması olasılıkla Orta Paleolitik sonlarına işaret etmektedir. Buluntu yerinin 14B olarak adlandırılan bölümünde ise daha çok Alt Paleolitik karakterde yontmataş buluntular mevcuttur. Bu alanda bulunan bir adet obsidiyen yonga ise Paleolitik sonrası dönemlere atfedilmiştir. 14C alanında bulunan yontmataş aletler ise olasılıkla Paleolitik'ten sonraki geç dönemlerle ilişkilidir.

TYA'19.42 numaralı buluntu yeri Yeniköy'ün girişindeki ceviz ağaçlarının olduğu tarladadır (Fig. 7). Buradaki *terra rosa* toprakların içerisinde 64 adet yontmataş tespit edilmiştir. Bu yontmataşların tamamı Alt-Orta Paleolitik teknolojilerle ilişkilidir (Fig. 2).

Alanda büyük boyutlu (ort. 30-50 cm) birincil korteksli çakmaktaşı hammadde yoğun

olarak bulunmaktadır. Birincil korteksli yontmataş buluntular arasında, %65 oranında izlenebilmektedir. Hammadde iri boyutludur, fakat özellikle çakmaktaşılarının dış yüzüne yakın yerlerde çok sayıda gözenek bulunmaktadır. Bu yapıyla çakmaktaşı yongalanmak için uygun kalitede olsa da, belirtilen gözenekler bazı parçalardaki yongalanma özelliğini olumsuz etkilemiştir. Yontmataş aletlerdeki yeni kırıklar bu hammaddenin koyu gri renkte olduğunu göstermektedir. Yontmataş buluntuların tamamı krem rengi, beyaz ve bej renklerde patinalanmıştır. Yedi adet yontmataş buluntu, kaynağı buluntu yerinde mevcut olmayan yabancı bir tür çakmaktaşı hammaddeden üretilmiştir ve bunlar Orta Paleolitik dönem ile ilişkilidir. Bu buluntu yerinde saptanan yontmataş endüstri ise esasen geniş topuk açısına sahip (*Clacton* ve düz topuk, %64) yongalar ve kalın uzun yongalar gibi Alt Paleolitik buluntulardan oluşmaktadır. Taşmalıkların yaklaşık yarısı düzeltilidir. Bunlar arasında düzeltili yongalar, dişlemeli aletler ve kazıyıcılar baskındır (Fig. 14.1-2-3). Levallois teknik iki adet çekirdekle temsil edilir (Fig. 14.4).

Dere Nahiyesi

Süleyman Ağa Çeşmesi civarında TYA'19.39 numaralı buluntu yerinde 68 adet yontmataş tespit edilmiştir. Buluntuların 67'si Orta Paleolitik dönemle ilişkilidir (Fig. 2). Bir adet dilgi orta parçası ise Paleolitik sonrası dönemlere atfedilmiştir. Paleolitik yontmataşların tamamı küçük boyutlu kahve renkli çaytaşı hammaddeden üretilmiştir. Tespit edilen 9 çekirdeğin 4'ü Levallois teknikle yongalanmıştır (Fig. 3). Levallois çekirdeklerin ikisi iki kutuplu tekrarlayan (*récurrent*) yöntemle işlenmiştir. Bu çekirdeklerin yongalama yüzeyinde hazırlık yongaları belirsizdir, tüm yüzey iki kutuplu Levallois yongaların alınmasıyla tüketilmiştir ve bu yongalar birbirleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

Diğer Levallois çekirdeklerin biri tek kutuplu tekrarlayan (*récurrent*), diğeri merkezci tekrarlayan (*récurrent*) Levallois çekirdektir (Fig. 13.5). Yongalarda düzelti azdır (%33), mevcut düzeltili yongalar ise tipik alet tiplerinden değildir. Tespit edilen bir adet kenar kazıyıcı tek dışbükey kenar kazıyıcıdır.

Çemişgezek İlçesi

Gözlüçayır Köyü, Çakmaklı Mevkii

2020 yılı arazi çalışmaları sırasında Gözlüçayır köyü yaylalarının olduğu bölgede (Fig.1), çakmaktaşı kaynağı olduğu belirtilen Çakmaklı mevkiinde yaklaşık 30 dakikalık arazi taramasında (Fig. 7) az sayıda da olsa (18 adet) yontmataş saptanmıştır.

Yontmataş endüstri birincil kortekse sahip iri boyutlu krem renkli patinalanmış, çoğunlukla içindeki gözeneklerden dolayı yongalama kalitesi düşük olan hammaddeden yapılmış az sayıda Alt ve Orta Paleolitik karakterli yongalardan oluşmaktadır (Fig. 2). Az sayıda, bazıları yeni, hiç patinalanmamış buluntular mevcuttur. Patinalı ve patinasız buluntuların birlikte olması jeomorfolojik bir karışıklığı göstermektedir. Bazı parçaların hammadde yapısından dolayı iç ve dış yüzleri belirgin değildir. Buluntularda düzelti oldukça az, genelde kısa ve tek kenarla sınırlıdır. Tespit edilen düzeltili aletler içerisinde düzelti devamlılığı göstermeyen yongalar baskındır (Fig. 3). Tespit edilen kalın yonga taşımaliğe sahip bir ön kazıyıcı atıptiktir ve distalde yoğun dik düzeltisi bulunur (Fig. 13.1). Tespit edilen 1 adet çekirdek tek yüzlü bir çekirdektir. Buluntuların azlığından dolayı buradaki yontmataş buluntuların tarihi veya teknolojisi hakkında daha fazla bilgi almak mümkün olmamıştır. Bu bölgenin ileride yeniden araştırılması planlanmaktadır.

Ovacık İlçesi

Akyayık Köyü, Taht Sırtları

Mercan Deresi, Akyayık köyünün arka sırtlarından yaklaşık 1 km uzaklıktadır (Fig.1). Bu alanda yer yer ağaçlık, yer yer çayırılık düzlüklerin yer aldığı eski akarsu terasları bulunur. Birbirlerine yaklaşık 5'er dakika yürüme mesafesinde 3 farklı terasta yontmataş buluntular tespit edilmiştir. 2020 yılında araştırılan bu teraslara TYA'20 Taht Sırtları 1, TYA'20 Taht Sırtları 2 ve TYA'20 Taht Sırtları 3 numaraları verilmiştir. Taht Sırtları 1 ve 2 numaralı alanlarda yoğun yontmataş buluntu tespit edilmiş ancak Taht Sırtları 3 numaralı alan arazi çalışmasının son saatlerine denk gelmesi nedeniyle fazla araştırılamamıştır. 3 numaralı alanda 2 numaralı buluntu alanıyla aynı renk hammaddeden üretilmiş az sayıda yonga mevcuttur (14 adet). Bu yongalar ve bir çekirdek

hiçbir dönemi net olarak yansıtmamaktadır. Üst Paleolitik ve Orta Paleolitik olabilecekleri gibi başka bir döneme de ait olabilirler. Burada beyaz renkli opal benzeri, yapısından dolayı yonga özellikleri belirgin olmayan taşlar da mevcuttur. Bunlardan arkeolojik buluntu tespit edilememiştir.

Taht Sırtları 1 numaralı buluntu alanı Akyayık köyünün kuzey doğusunda, köye yaklaşık 1 km mesafededir. Mercan Deresi'nin batısına yer alan ve dereyi yukardan gören ortalama 1300-1350 m. yükseklikteki terastır. Alanın çevresi ağaçlarla kaplıdır, bitki örtüsü özellikle kuzey ve güneyde yoğunlaşmaktadır (Fig. 8).

Bu alanda çakmaktaşı ve obsidiyenden yontmataş buluntular tespit edilmiştir. Çakmaktaşı hammadde TYA'20.2'deki hammaddeyle aynıdır. Burada yongalar genel olarak daha küçük boyutludur. Buluntular arasında çekirdekler çok az sayıdadır. Yongalar ve dilgiler yaklaşık aynı orandadırlar. Buluntular içinde çok sayıda küçük obsidiyen yonga ve dilgi parçası mevcuttur. Obsidiyenler genel olarak oldukça yoğun patinalanmıştır ve çekirdekler mevcut değildir. Bir adet obsidiyen hammaddeden üretilmiş saplı ok ucu bulunmuştur. Çakmaktaşı buluntular arasında az miktarda Orta Paleolitik karakterli Levallois yonga ve çok az sayıda çekirdek mevcut olmakla birlikte, buluntuların çoğunluğu büyük ihtimalle Orta Paleolitik sonrası bir döneme aittir. Obsidiyenin varlığı olasılıkla Neolitik Dönem ve sonrasını düşündürmektedir.

Taht Sırtları 2 numaralı buluntu yeri birinci alanın batısındaki bir terastadır ve bu iki alan birbirinin görüş alanı içindedir. Bu iki alandan diğeri görülür. Taht Sırtları 2 özellikle yer yer *terra rosa* toprağın yoğun olduğu bir alandır (Fig. 8). Özellikle kırmızı toprağın içerisinde yoğun olarak çakmaktaşıdan yontmataş buluntular toplanmıştır (278 adet) (Fig. 3).

Bu alanda obsidiyene rastlanmamıştır. Alanda tespit edilen yontmataş aletler kahverengi, zaman zaman ikincil, çoğunlukla birincil kortekse sahip damarlı, yapısı bozuk, çapı 10-15 cm geçmeyen çakmaktaşı hammaddelerden üretilmiştir. Az sayıda bej, beyaz gibi renklerde, olasılıkla yerel olmayan hammaddeden yongalar mevcuttur (7 adet). Buluntular temel olarak yongalardan oluşmaktadır (%94) (Fig.

15.1-2-3-4-7). Bunların üretimlerinde çoğunlukla paralel çıkarımlarla işlenmiş çekirdekler kullanılmış olmakla birlikte çekirdeklerin sayısı azdır (28 adet) (Fig. 15.8-9). Bunların 7 adedi Levallois çekirdektir. Levallois çekirdeklerin çoğunluğu (5 adet) merkezci tekrarlayan (*récurrent*) yöntemle işlenmiştir. Bir adet Levallois çekirdek tercihi (*linéal*) ve bir adet çekirdek ise tek kutuplu tekrarlayan (*récurrent*) yöntemle işlenmiştir. Levallois çekirdekler arasında en dikkat çeken yöntem ise bir örnek ile temsil edilen uçlu Levallois çekirdektir (Fig. 8). Yongalama yüzeyinde proksimalden çıkarılan iki yöneşen dilginin alınmasıyla uç formu oluşturulmuş; ardından Levallois uç (51x21 mm) çıkarılmıştır. Bu ucun yongalanmasının ardından proksimalden menteşe kırıklı, kısa, başarısız bir yonga çıkarımı gerçekleştirilmiş ve çekirdek distaline doğru kalın olmasına rağmen vurma düzlemi tamamen tükenmiştir. Bu çekirdeğin vurma düzlemi hazırlık yüzeyinde çevresel korteks mevcuttur ve yalnızca vurma düzlemine yönelik hazırlık yapılmış, bu düzlem üç yonga çıkarımıyla açılmıştır.

Tamamen veya kısmen korteksli yongalar genel olarak düşük oranlardadır (21 örnek). Hem çekirdeklerin hem de korteksli yongaların düşük oranı buluntu yerinin esas işlevinin yontmataş üretimi olmadığını göstermektedir. Levallois çekirdeklerin çoğu çok yoğun olarak tükenmiş durumdadırlar. Buluntuların içinde sürüklenmiş veya taşınarak aşınmış örnekler mevcut değildir. Bu durum da buluntu yerinin en azından jeolojik olarak *in situ* olduğunu göstermektedir. Yongalar ve diğer ürünlerde kırılmış parça sayısı çok düşüktür (%18). Düzeltli yonga sayısı azdır (%23). Düzeltli olduğunda genellikle tükenme oldukça sınırlıdır (Fig. 15.6). 47 adet düzeltli taşımalık içerisinde düzeltli yongalar baskındır (27 adet). Buluntular genel karakterleriyle Orta Paleolitik dönemi yansıtmaktadır. TYA'20 Taht Sırtları 3'te de TYA'20 Taht Sırtları 2 ile benzer niteliklerde ancak çok daha az sayıda buluntu tespit edilmiştir. Ancak az sayıda da olsa dönemsel olarak farklı olabilecek buluntular da mevcuttur. Dilgiler, omurgalı dilgi gibi Orta Paleolitik sonrası olasılıkla da Üst Paleolitik dönemi işaret eden yontmataş aletler endüstri içerisinde az oranlarda da olsa mevcuttur (Fig. 13.4; Fig. 15.5). Buluntular arasında Üst Paleolitik'e atfedilebilecek buluntuların çoğu bu dönemin tipik aletlerine fazla

benzememektedir.

Tartışma ve Sonuç

Tunceli'de arkeolojik araştırmalara Keban Barajı kurtarma çalışmaları ile başlanmış, ancak sonrasında kentin arkeolojik kronolojisini bütünsel olarak belirlemeye yönelik çalışmalar yapılmamıştır. Bu makalenin konusunu oluşturan 2015-2020 yılları arasında tarafımızca yapılan yüzey araştırmasının en erken dönemlere ait sonuçları, kentin Paleolitik Çağ arkeolojisini yeni ve detaylı verilerle ortaya koymaktadır. Özellikle yukarı Fırat havzasındaki zengin su kaynakları, mağaralar ve kayaaltı sığınakları, yüksek çeşitlilik içeren biyocoğrafyası ve tespit ettiğimiz zengin yontmataş hammadde kaynakları göz önüne alındığında, araştırmamızın Tunceli'nin Paleolitik potansiyeli hakkında önemli bilgiler ürettiği açıktır. Elbette bu çalışma ile elde edilen veriler Tunceli İli'nin Paleolitik potansiyelinin çok küçük bir kısmıdır. Bununla birlikte, bu bilgilerin Tunceli'nin Afrika'dan Kafkasya'ya doğal göç yolları üzerindeki konumu ile birlikte değerlendirilmesi ilk insan hareketleri açısından önemlidir.

Bölgede tespit edilmiş yontmataş aletlerden tipolojik olarak en eskiye, Alt Paleolitik dönem Oldowan teknolojisine ait olabilecek buluntular, satır ve kıyıcılar olarak da isimlendirilen yontuk çakıllardır. K. Kökten'in Keban çalışmalarında da Aktaş ve Eşkini-Sefine adlı buluntu yerlerinde yontuk çakıllar bulunmuş¹⁰ ve bunlar Türkiye'nin en eski buluntuları arasında değerlendirilmiştir¹¹. Olasılıkla yüzeyde tespit edilmelerinin zorluğundan dolayı bu tür çaytaşı aletler Türkiye'den fazla bilinmemektedir. Oldowan tipi yontuk çakılların ağırlıklı olduğu buluntular Tekirdağ'dan¹² ve son olarak da yakın zamanda Sivas'ın Divriği ilçesindeki Kavaklısu'dan rapor edilmiştir.¹³ Tunceli Yüzey Araştırması çalışmaları sırasında da yine çok sayıda yontuk çakıl tespit edilmiştir, bunlar yapıldıkları hammadde hariç olmak üzere Sivas'taki buluntularla teknolojik olarak çok benzerdir.

10 Kökten 1974: 3.

11 Yaçınkaya 1985: 429.

12 Dinçer/Slimak 2007.

13 Açıkkol Yıldırım vd. 2019: 13..

Tekno-tipolojik olarak Paleolitik Çağ'a ait yontmataş buluntuların tespit edildiği alanların bir bölümü, Paleolitik sonrasına ait höyüklerin yakın çevrelerindedir. K. Kökten de Keban Barajı araştırmaları sırasında Paleolitik dönemlere ait buluntularla, höyüklerde ve onların yakın çevrelerinde karşılaşmıştır.¹⁴ Dolayısıyla bunların tipolojik olarak Oldowan türü yontuk çakıllar olduklarını söylemek mümkün olsa da tam bir tarihleme önerisi yapmak çok güvenilir değildir. Benzer şekilde Kökten tarafından bölgede tespit edilmiş diğer yontuk çakılların da tipolojik olarak tarihlendirilmesinin ancak tarafımızdan tespit edilmiş olanlar kadar “net ve aynı zamanda muğlak” olduğunu önermekteyiz. Bunun nedeni çaytaşlarının bir kenarından birkaç yonga çıkarılmasıyla üretilen yontuk çakılların, her dönemde kolaylıkla yapılmış olabileceğinden kaynaklanmaktadır.¹⁵

Höyüklerle ilişkili Paleolitik buluntular başka yerlerde pek fazla raporlanmamış bir durumdur. Eti Yokuşu gibi¹⁶ yine prehistoryanın ilk dönem araştırmacıları tarafından yapılmış kazılarda böyle durumlar söz konusudur. Tunceli’de ekibimizin yapmış olduğu araştırmalar da K. Kökten’in yorumlarını ve gözlemlerini destekler niteliktedir. Kökten, kazısı yapılmış I. nolu höyükten Paleolitik’e ait “*el baltası*” ve “*delgen*” (delici) bulunduğunu raporlamakta, bunları Tunç Çağı insanların çevrede gezerken bulup uygun biçimlerinden faydalanmak amacıyla höyüğe getirilmiş olduğunu belirtmektedir.¹⁷ Höyüklerle ilişkili bir ya da iki Paleolitik örneğin tespit edilmesi gerçek anlamda Kökten’in bu yorumunu bugün için de mantıklı bir açıklama olmasını sağlamaktadır. Ancak ekibimizin örneğin Pınarlar’daki höyük yakınlarında 170 adet Paleolitik Çağ’a tarihlenen yontmataş buluntu tespit etmiş olması höyükte yerleşen insanların çevrelerindeki daha eski yontmataş buluntulara ilgiyle kolaylıkla açıklanamaz. Bu durum höyük sakinlerinin Paleolitik buluntu yerlerini tercih ettikleri yönünde bir açıklamayı mümkün kılsa da, Pleyistosen ve Holosen dönemlerin birbirinden çok farklı çevresel koşullarında insanların aynı noktaları tercih edecekleri kadar

bu alanların stratejik bir öneme sahip olduğu söylenemez. Ayrıca ekibimiz tarafından da ziyaret edilmiş ve tipolojik olarak satır ve kıyıcılar içeren Paleolitik buluntular tespit edilmiş Göktepe höyüğü gibi akarsu vadisinin içinde yer alan yerlerin jeomorfolojik olarak Paleolitik dönemde henüz açığa çıkmamış olması gerekir. Bundan dolayı söz konusu buluntulardan bu çalışmada söz edilmemiştir. Bu durumda, Paleolitik buluntuların çok sayıda olmalarından dolayı Holosen insanların bunları çevreden toplayıp getirmeleri ile ilgili K. Kökten’in açıklaması ve bizim farklı dönemlerde aynı yerin tercih edilmesi ile ilgili açıklamalarımızın ikisi de mantıksal geçerliliğini yitirmektedir. Bu konu ancak Tunceli’de tipolojik olarak Paleolitik döneme ait bulgular da içeren höyüklerden bir tanesinin modern yöntemlerle kazılması ile açıklanabilir.

Yontuk çakıllar haricinde en kolaylıkla, geniş olarak dönemi belirlenebilecek Paleolitik buluntuların başında Acheul teknolojisini yansıtan Alt Paleolitik buluntular gelmektedir. Pertek’te tespit edilmiş birincil çakmaktaşı kaynakları ile ilişkili Paleolitik buluntular bunları yansıtmaktadır. Bunların içinde bu teknolojinin tipik aletleri olan iki yüzeyliler oldukça düşük sayıdadır. Aslında iki yüzeylilerin azlığı Güneydoğu Anadolu’daki Dülük, Helale¹⁸ ve Orta Anadolu’daki Kaletpe Deresi 3 ve Göllüdağ¹⁹ Acheul buluntularıyla oldukça benzer fakat daha doğuda, Van’daki Gürgürbaba²⁰ ile tezatlıdır. Acheul buluntularının olduğu her buluntu yerinde Levallois çekirdeklerle de karşılaşmıştır. Acheul buluntularında Clacton tip yongaların ve Levallois tekniğinin kullanımı Güneydoğu Anadolu’daki Ilisu ve Kargamış²¹ baraj alanlarıyla da benzerlik gösterir. Benzer bir durum Hatay İli’nde gerçekleştirilen Paleolitik araştırmalarda da gözlemlenir.²² Gürgürbaba’da da Acheul buluntular Levallois tekniği ile birlikte tespit edilmiştir.²³ Bu açıdan genel olarak Tunceli’deki Paleolitik yontmataş buluntuların teknolojik olarak, özellikle Güneydoğu Anadolu Alt Paleolitik teknolojileri

18 Dinçer 2010; 2016.

19 Slimak/Dinçer 2007; Kuhn vd. 2015.

20 Baykara 2018; Baykara vd. 2019.

21 Taşkiran 2008.

22 Özçelik 2003.

23 Baykara vd. 2019.

14 Kökten 1974:2.

15 Dinçer 2018.

16 Kansu 1940:26.

17 Kökten 1974:2...

ile benzerlik gösterdiği söylenebilir. Bunların genel olarak kuzey Suriye²⁴ ve Türkiye sınırları içindeki Fırat QF III-II sekileri ile ilişkili²⁵ malzeme ile aynı olduğu, yaklaşık 600-200 binyıllar öncesine tarihlendirilebileceği öngörülebilir.

Orta Paleolitik buluntular ise Tunceli'de özellikle buluntu yerlerinde iki yüzeylilerin olmaması ile Alt Paleolitik buluntulardan ayrılmaktadır. Ayrıca TYA'20 Taht Sırtları 2 gibi buluntu yerlerinde hammaddenin niteliği farklı olsa da, elde edilmiş yongaların daha ince olması gibi tipolojik özelliklerle de bunlar Alt Paleolitik dönemden ayrılmaktadır. Burada da Levallois çekirdeklerin oranları fazla yüksek değildir. Malatya'da gerçekleştirilen yeni araştırmalarda da benzer nitelikte buluntular keşfedilmiştir.²⁶ Tunceli Orta Paleolitik buluntuları, tüm Türkiye'de olduğu gibi yonga ağırlıklıdır. En büyük sorun bu buluntuların tam tarihlerinin ne olabileceğidir. Özellikle dilgisel taşmalıkların da mevcut olması bunların Üst Paleolitik veya Orta-Üst Paleolitik geçiş dönemiyle de ilişkili olabileceğini düşündürmektedir.

Sonuç olarak gerçekleştirilmekte olan Tunceli İli Arkeolojik Yüze Araştırması projesi Tunceli ilinin Paleolitik Çağ arkeolojik potansiyelinin oldukça zengin olabileceğini ortaya koymuştur. Hammadde kaynaklarının çeşitliliği, bolluğu ve bölgenin ilk insan hareketlerinde Afrika-Kafkasya arasında bir geçit üzerinde konumlanması bu bölgenin Paleolitik bulgularının önemini arttırmaktadır. Alt ve Orta Paleolitik dönemlerle birlikte, çok az sayıda da olsa olasılıkla Üst Paleolitik'e ait olabilecek buluntuların da tespit edilmiş olması bölgenin farklı dönemlerde değişen teknolojileri ile ilgili bilgi vermektedir.

Summary

Tunceli province lies directly on the hypothetical land route from Africa towards Caucasus. This province is rich in caves and rock shelters, lithic raw materials, water resources, variable flora and fauna as far as its highly diverse topography. The first Paleolithic researches in the area have been conducted during the Keban

Dam Reservoir salvage project by one of the pioneers of Turkish Paleolithic archaeology, İ. Kılıç Kökten.²⁷ Tunceli Province Archaeological Survey has been initiated by one of the authors here (Dr. Yasemin Yılmaz) and it revealed many Paleolithic sites in the province.

Methods

Tunceli Province Archaeological Survey has adopted the reconnaissance survey methods. It is a diachronic survey documenting many mounds and other late prehistoric sites. Once discovered, the Paleolithic sites were surveyed by using extensive pedestrian survey methods. All Paleolithic artifacts have been studied with respect to the method partially depicted by researchers²⁸ which includes the registry of many variables about a single lithic into the database.

Pertek District

One of the most important sites in Pertek district is located near a previously known mound site discovered by Kılıç Kökten. Here, at the close vicinity of Kaynarca Mound, our new research has revealed a Lower and Middle Paleolithic industry with pebble tools and Levallois products beside Holocene lithics.

The other Paleolithic sites near Pertek are TYA'19.37, TYA'19.40 and TYA'19.41. They are all in close relationship with chert raw material sources. An Acheulean industry is seen here with low percentage of bifacial hand-axes and Levallois cores and products. The industries are characterized in the use of thick flakes with plain butts and parallel dorsal scars originated from the proximal part.

Yeniköy has the same kind of lithic raw material as seen near Pınarcık area. This raw material is primary cortex bearing beige, white patinated chert, with porosities especially in its exterior surfaces. This is correlated with the terra rosa sediments. In general, the sites in this area are not very rich in lithic artifacts. Again the Paleolithic artifacts could be well dated to Lower and Middle Paleolithic. The industries are characterized in minimal use of Levallois technique and flakes with plain butts and parallel dorsal scars.

24 Copeland 2004.

25 Minzoni-Déroche/Sanlaville 1988.

26 Şahin 2020.

27 Kökten 1971; 1972; 1974; 1976; 1991.

28 Dinçer 2015; Kuhn vd. 2015; Baykara 2018; Dinçer/Karahan 2020; Karahan 2020.

In this area the lithic raw material is quite different from the ones seen in the other parts of the Pertek district. Here the Middle Paleolithic artifacts are made of brown chert bearing secondary, pebble cortex. Levallois cores constitute almost the half of 9 cores in the assemblage. The retouch is usually non-systematic and does not create typical tool forms.

Çemişgezek District

At a location named Çakmaklı in Çemişgezek district our team has revealed a few Lower and Middle Paleolithic artifacts. There are both patinated and unpatinated artifacts which might reflect a geomorphological unconformity. This area still has not been researched intensively.

Ovacık District

In 2020 our team conducted a short survey around Ovacık. Here we documented 3 sites located on old terraces of an old creek. In the terrace located at the middle of the sequence (TYA'20.2) we have documented a rich Middle Paleolithic assemblage. The used raw material is small sized brown chert with heterogeneous structure. The industry is based on the dominance of flakes obtained by parallel removals. Only a quarter of the 28 cores are Levallois cores. One Levallois point core constitutes to be a significant find for the site. The other terrace (TYA'20.3) revealed only a few artifacts since our team did not have a chance to spend more time here. These assemblages also contain blades and blade like flakes. For this reason, we estimate the age of these industries to be Middle-Upper Paleolithic or Middle-Upper Paleolithic transition.

Tunceli province is one of the archaeologically neglected areas in Turkey. There has been no archaeological fieldwork for more than 40 years in this province. We discovered many Paleolithic sites as well as late prehistoric and protohistoric sites. Also we revisited and documented other sites. One of the most important aspects of the Paleolithic finds in Tunceli is their correlation with late prehistoric mounds. K. Kökten²⁹ had also pointed out this phenomenon. Typologically the oldest artifacts in Tunceli are Oldowan pebble tools. Also many Acheulean sites have been documented. These

sites are characterized in their close relation with primary chert sources and low percentages of bifacial hand-axes and Levallois products. This situation is compatible with the Southeastern Anatolia Lower Paleolithic assemblages. Based on this, we estimate that the age of Acheulean industries in Tunceli could be between 600-200 thousand years ago. Middle Paleolithic in Tunceli is characterized in the flake assemblages with low portions of Levallois products. The laminar components of the assemblages also could well point to the recent ages of Middle Paleolithic or Upper Paleolithic. Located directly on the natural land routes from Africa to Caucasus, the initial survey of Tunceli province has provided access to important cultural remains that prove the mobility of humans throughout the Paleolithic.

Teşekkür

Yüzey araştırması izinleri için Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne; destekleri için Tunceli Valiliği'ne, Tunceli İl Kültür Müdürü İsmet Hakan Ulaşoğlu'na teşekkürlerimizi sunarız. Bu çalışma 2018'den bu yana Fest Turizm Tic. A.Ş. sponsorluğu ile yapılmaktadır. Yönetim kurulu başkanı Faruk Pekin'e destekleri için sonsuz teşekkürler. Yüzey araştırması 2020 yılı Bakanlık temsilcisi Özgür Şahin'e yüzey araştırmasında yer alan; Hüseyin Ceviz, Leyla Ateş, Hasan Binay, Zeynep Kızıltan, Songül Çoban, Didem Toy, Olgaç Oral, Sinan Yiğit'e, lojistik destekleri için Öncel ailesine özellikle Seda, Can ve Uğur Öncel'e, Polat ailesine, Yılmaz ailesine, Orhan Elaldı, Yenge Elaldı, Ali Haydar İmge, Kemal Bektaş'a, taş çizimlerinin bir bölümü için Elif Nurcan Aktaş'a; fotoğraflar için Figen Türker Öğrü ve Dr. Sidar Gündüzalp'e, araştırmada arkeolojik alan ararken yüzeyde gördüklerini bize aktaran, misafirperverlikle bizi ağırlayan Tunceli halkına, özellikle 2020 yılında Ovacık'taki Paleolitik ve diğer alanların keşiflerinde bize mihmandarlık yapan dikkatli genç arkadaşımız Umut Can Öner'e teşekkürlerimizle. Ek olarak makalenin değerlendirilmesi sürecinde yapıcı eleştirileri için iki anonim hakeme teşekkürü bir borç biliriz.

29 Kökten 1974...

Kaynakça

- AÇIKKOL-YILDIRIM vd. 2019 : A., Açikkol Yıldırım, İ., Baykara, S., Şahin, O., Zengin Koşan, F., Ay, S., Acar, "Sivas'ın Paleolitik Kültürleri", *Her yönüyle Sivas Uluslararası Sempozyumu* (Ed. H. Yekbaş ve A. Yüksel), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, Sivas, 7-18.
- ANONİM 2012 : Tunceli Atlası. Tunceli Valiliği.
- BAYKARA 2018 : İ. Baykara, "Gürgürbaba Tepesi Geç Acheulian Dönem El Baltalarının Teknolojik ve Tipolojik Açısından Tanımlanması", *Anadolu Arkeolojisinde Taş Aletler: Teori, Metot, Pratik*, (Ed. A. Baysal), Ege Yayınları, İstanbul, 69-99.
- BAYKARA vd. 2019 : İ., Baykara, B., Dinçer, S. Şahin, "Gürgürbaba Tepesi: Alt ve Orta Paleolitik Dönem Buluntu Yerleri, Erciş-Van". *Anadolu Araştırmaları* 21 (2018), 76-104.
- COPELAND 2004 : L. Copeland, "The Paleolithic of the Euphrates Valley in Syria", *From the river to the sea: the Palaeolithic and the Neolithic on the Euphrates and in the Northern Levant: studies in honour of Lorraine Copeland*, BAR international series, (Ed. L. Copeland, O. Aurenche, M. Le Mièrre, ve P. Sanlaville), Archaeopress, Oxford, 19-114.
- DİNÇER 2010 : B. Dinçer, *Dürlük (Gaziantep) Paleolitik Çağ Buluntuları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi.
- DİNÇER 2015 : B. Dinçer, "Kureyşler Baraj Gölü Havzasında 2014 Yılı Paleolitik Araştırmaları", *Kureyşler Barajı Kurtarma Kazıları 2014*, (Ed. M. Türktüzü ve S. Ünan), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 191-210.
- DİNÇER 2016 : B. Dinçer, "The Lower Paleolithic in Turkey: Anatolia and Hominin Dispersals Out of Africa", *Paleoanthropology of the Balkans and Anatolia, Vertebrate Paleobiology and Paleoanthropology*, (Ed. K. Harvati ve M. Roksandic), Springer Netherlands, Dordrecht, 213-228.
- DİNÇER 2017 : B. Dinçer, *Marmara Çevresinde Alt Paleolitik Çağ: İlk İnsan Hareketleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi.
- DİNÇER 2018 : B. Dinçer, "Alt Paleolitik Satır ve Kıyıların Tekno-Tipolojisi: Tekirdağ Buluntuları", *Anadolu Arkeolojisinde Taş Aletler: Teori, Metot, Pratik*, (Ed. A. Baysal), Ege Yayınları, İstanbul: 32-69.
- DİNÇER ve KARAHAN 2020 : B. Dinçer ve G. Karahan, "Seyitömer Höyük 2019 Yılı Paleolitik Çağ Araştırmaları", *Kütahya Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Tarih Araştırmaları, Kütahya Müzesi 2019 Yıllığı*, (Ed. S. Ünan), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara: 89-111.
- DİNÇER ve SLIMAK 2007 : B. Dinçer ve L. Slimak "Doğu Trakya Paleolitliği (Türkiye): Sentez ve Yeni Sonuçlar", *Tüba-Ar* 10, 49-61.
- GARCIA vd. 2010 : T. Garcia, G., Feraud, C., Falgueres, H., de Lumley, C., Perrenoud, D., Lordkipanze, "Earliest Human Remains in Eurasia: New 40Ar/39Ar Dating of the Dmanisi Hominid-Bearing Levels, Georgia", *Quaternary Geochronology* 5 (4), 443-51.
- KANSU 1940 : Ş. A. Kansu, *Türk Antropoloji Enstitüsü Tarihçesi*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- KARAHAN 2020 : G. Karahan, "Batı Anadolu'da Levallois Tekniği: Sürmecik Paleolitik Açık Hava Yerleşimi Üzerinden Bir Değerlendirme", *Anadolu/Anatolia* 46, 293-322.
- KÖKTEN 1971 : İ. K. Kökten, "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları 1969", *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, Cilt 2, Sayı 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 13-21.
- KÖKTEN 1972 : İ. K. Kökten, "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları 1970", *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Cilt 3, Sayı 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1-5.
- KÖKTEN 1974 : İ. K. Kökten, "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları 1971", *Keban Projesi 1971 Çalışmaları*, Cilt 4, Sayı 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1-11.
- KÖKTEN 1976 : İ. K. Kökten, "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları 1972". *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, Cilt 5, Sayı 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1-8.
- KÖKTEN 1991 : İ. K. Kökten, "Keban Baraj Gölü Çevresinde Taş Devri Buluntuları", *Atatürk Konferansları IV*, Cilt 4, Sayı 17, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 125-132.
- KUHN vd. 2015 : S. L. Kuhn, B., Dinçer, N., Balkan-Atlı, M. K., Erturaç, "Paleolithic Occupations of the Göllü Dağ, Central Anatolia, Turkey", *JFA* 40(5): 581-602.
- MINZONI-DEROCHE ve SANLAVILLE 1988: A., Minzoni-Déroche ve P. Sanlaville, "Le Paléolithique inférieur de la région de Gaziantep", *Paléorient* 14 (2):87-98.
- ÖZÇELİK 2003 : K. Özçelik, "1998 Yılı Hatay Yüzeysel Araştırması Buluntularının Tekno-Tipolojik Değerlendirilmesi", *Anadolu/Anatolia* 24: 79-92.
- SLIMAK ve DİNÇER 2007 : L. Slimak ve B. Dinçer, "Kaletpe Deresi 3. Orta Anadolu'da Tabakalanma Veren İlk Paleolitik Çağ Yerleşmesi", *Tüba-Ar* 10: 33-47.
- ŞAHİN 2020 : S. Şahin, "2019 Yılı Malatya İli Yüzeysel Araştırması", *Aras Türkiye Eski Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi* (2):6-18.
- TAŞKIRAN 2008 : H. Taşkiran, "Réflexions sur l'Acheuléen d'Anatolie", *L'Anthropologie* 112(1), 140-52.

- TAŞKIRAN 2018 : H. Taşkıran, “The Distribution of
Acheulean Culture and Its Possible Routes in
Turkey”, *Comptes Rendus Palevol* 17 (1-2): 99-106.
- YALÇINKAYA 1985 : I. Yalçinkaya, “Araştırmaların
Iřıĝında Anadolu Alt Paleolitik’i ve Sorunlarına
Genel Bir Bakış”, *Antropoloji Dergisi* 12, 395-435.

Makale Gönderim Tarihi: 21.03.2021

Makale Kabul Tarihi: 27.09.2021

BERKAY DİNÇER

Orcid ID:0000-0001-8240-5973

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Antropoloji Bölümü, Paleoantropoloji Anabilim
Dalı, İstanbul/TÜRKİYE.

berkay.dincer@istanbul.edu.tr

YASEMİN YILMAZ

Orcid ID: 0000-0001-7258-4920

Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü,
Düzce/TÜRKİYE.

yaseminyilmaz@duzce.edu.tr

GÖKNUR KARAHAN

Orcid ID: 0000-0002-0228-1702

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya
Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tarih Öncesi
Arkeolojisi Anabilim Dalı,
Ankara/TÜRKİYE.

gkarahan@ankara.edu.tr

MEHMET ALI POLAT

Orcid ID: 0000-0003-0752-6884

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü,
İstanbul/TÜRKİYE.

polatmehmetali@gmail.com

ZEYNEP KELPETİN

Orcid ID: 0000-0002-3302-8902

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür
Varlıkları Projeler Müdürlüğü,
İstanbul/TÜRKİYE.

Zeynep.kelpetin@ibb.gov.tr

KENAN ÖNCEL

Orcid ID: 0000-0002-3607-8737

Tunceli Müzesi
Tunceli/TÜRKİYE.

candeniz62@hotmail.com

MEHMET OZAN ÖZBUDK

Orcid ID: 0000-0001-9944-9403

Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü,
Çorum/TÜRKİYE.

mozanozbudak@hitit.edu.tr

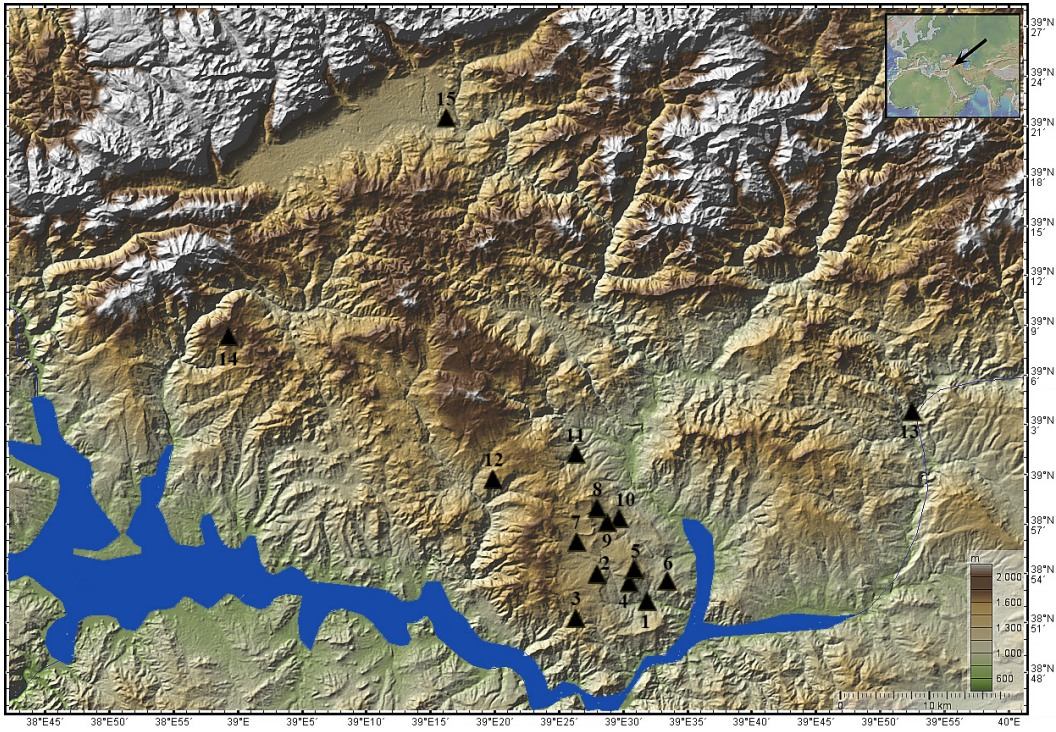


Fig. 1. Tunceli ili Paleolitik yontmataş aletlerin tespit edildiği buluntu alanlarının konumu 1-TYA'17 Pınarlar/Kaynarca, 2-TYA'19.2, 3-TYA'19.3, 4-TYA'19.40, 5-TYA'19.41, 6-TYA'19.37, 7-TYA'19.12, 8-TYA'19.14, 9-TYA'19.13, 10-TYA'19.42, 11-TYA'17 Tozkoparan, 12-TYA'19.39, 13-TYA'17 Yılcak/İlıcak, 14-TYA'20 Çakmaklı, 15-TYA'20 Taht sırtları 1,2,3.

Buluntu yeri	DÖNEM							Toplam
	AP	OP	AP-OP	OP-ÜP	Belirsiz	Paleolitik sonrası	Doğal	
<i>TYA'17 İlıcak</i>	6	0	1	0	2	0	0	9
<i>TYA'17-18 Pınarlar</i>	2	25	3	0	52	88	0	170
<i>TYA'17-18 Tozkoparan</i>	2	2	3	0	2	0	0	9
<i>TYA'19.2</i>	0	2	82	0	0	4	0	88
<i>TYA'19.3</i>	1	1	0	0	0	1	0	3
<i>TYA'19.12A- 12B-12C</i>	0	1	23	0	0	5	0	29
<i>TYA'19.13</i>	0	0	18	0	0	0	1	19
<i>TYA'19.14A- 14B-14C</i>	0	48	18	0	0	10	0	76
<i>TYA'19.37</i>	0	0	172	0	1	0	0	173
<i>TYA'19.39</i>	0	67	0	0	0	1	0	68
<i>TYA'19.40 Düzülük TYA'19.41 Yamaç</i>	0	1	109	0	0	1	0	111
<i>TYA'19.42</i>	0	0	64	0	0	0	0	64
<i>TYA'20.2</i>	0	271	0	2	0	2	3	277
<i>TYA'20.3</i>	0	5	0	8	0	1	0	14
<i>TYA'20 Çakmaklı</i>	0	1	15	0	0	1	1	18
Toplam	12	462	515	10	57	114	5	1167

Fig. 2. Yontmataş aletlerin tipolojik olarak dönem dağılımı

Tipoloji	BULUNTU YERLERİ											Toplam
	TYA'17-18 Pınarlar	TYA'19.2-37	TYA'19.12A- 12B-12C	TYA'19.13	TYA'19.14	TYA'19.37	TYA'19.39	TYA'19.40 Düzük- TYA'19.41 Yamaç	TYA'19.42	TYA'20 Çakmaklı	TYA'20. Taht Sırtları 2	
İki yüzeyli alet	0	0	0	0	0	2	0	3	2	0	0	7
İri Kesici Alet	0	1	0	0	0	1	0	3	0	0	0	5
Satr	3	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	5
Kıyıcı	0	0	0	0	0	1	0	2	0	0	2	5
Yonga	17	19	0	7	23	65	38	39	27	3	145	383
Dilgi	0	1	0	0	6	1	1	0	0	0	8	17
Levallois yonga	0	0	11	0	0	1	0	1	0	0	9	22
Parça	0	1	0	1	3	3	6	0	1	4	32	51
Kenar kazıyıcı	2	6	2	3	2	5	1	13	3	1	9	47
Dişlemeli	0	11	1	0	8	19	2	11	7	0	2	61
Çentikli	0	6	0	2	1	18	3	6	2	1	1	40
Düzeltili yonga	2	15	5	3	16	24	6	15	8	2	27	123
Ön kazıyıcı	1	3	0	0	0	2	0	2	0	1	1	10
Bileşik alet	1	6	1	1	1	0	0	2	2	1	1	16
Düzeltili parça	1	3	1	0	0	1	1	0	1	2	4	14
İri kazıyıcı	0	2	0	0	1	5	0	1	1	0	2	12
Diğer çek	1	2	0	0	1	10	4	3	3	0	15	39
Levallois	1	3	1	0	1	4	4	4	2	0	7	27
Para- levallois	1	1	1	1	0	2	0	2	1	0	0	9
Tek yüzü	0	4	0	0	3	6	1	2	4	1	5	26
İki yüzü	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1	3
Toplam	30	84	24	18	66	172	67	110	64	16	271	922

Fig.3. Paleolitik yontmataş buluntuların tipolojisi



Fig.4. 2019 yılı 2 ve 37 numaralı buluntu alanları



Fig. 5. 2019 Yılı 40-41 ve 12 numaralı buluntu alanları



Fig. 6. 2019 yılı 12 ve 13 numaralı buluntu alanları.



Fig. 7. 2019 yılı 42 numaralı buluntu alanı ve Çakmaklı Mevkii

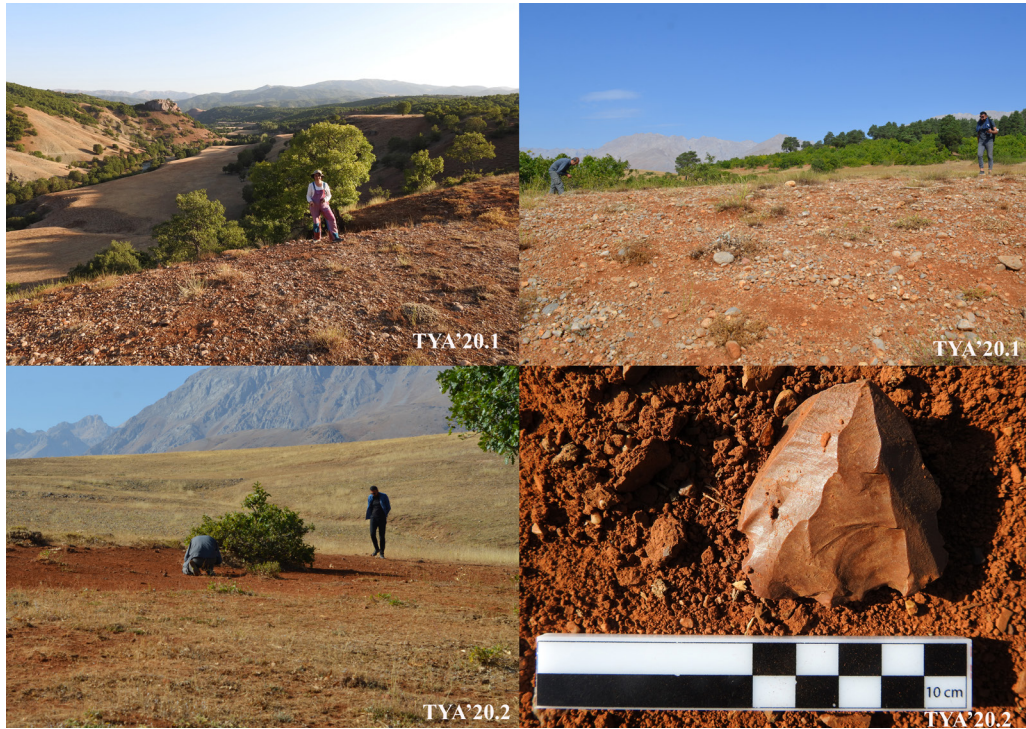


Fig. 8. 2020 yılı Taht sırtları 1 ve 2 numaralı buluntu alanları ve uç yöntemli Levallois çekirdek.



Fig. 9. TYA'19.40-65, İki yüzeyle alet/El baltası (Fotoğraf: Figen Türker Öğrü).

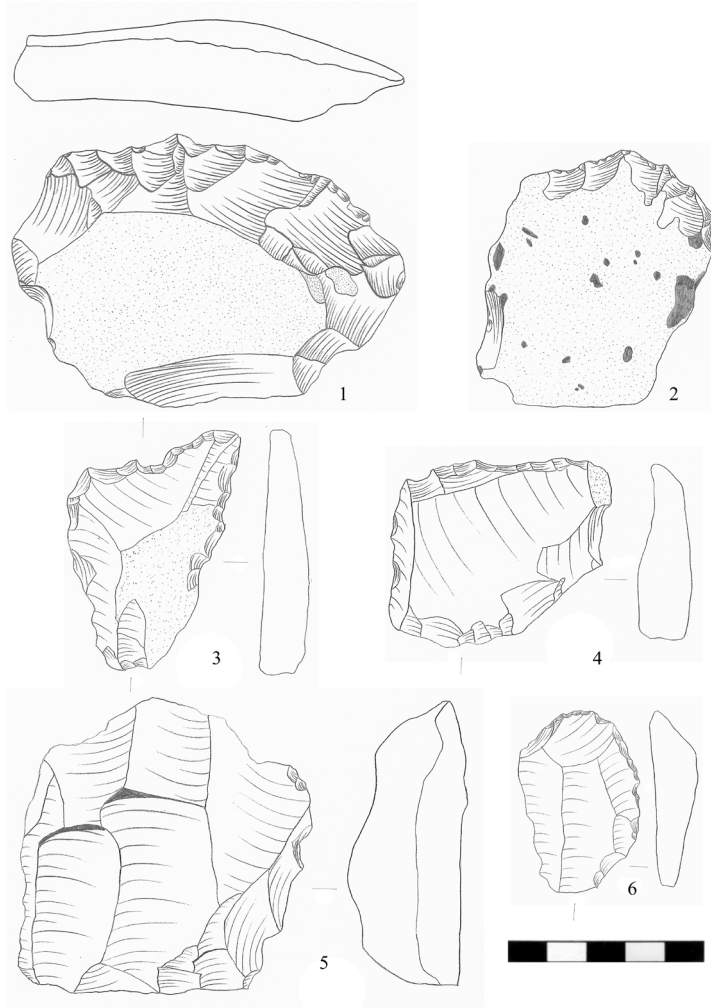


Fig. 10. 1-TYA'19.2-40, İri kesici alet, 2-TYA'19.2-26, Atipik ön kazıyıcı, 3-TYA'19.37-48, Dişlemeli alet, 4-TYA'19.37-155, Dişlemeli alet, 5-TYA'19.2-23, İki kutuplu tekrarlayan (récurrent) Levallois çekirdek, 6-TYA'19.2-2, Dişlemeli Levallois yonga

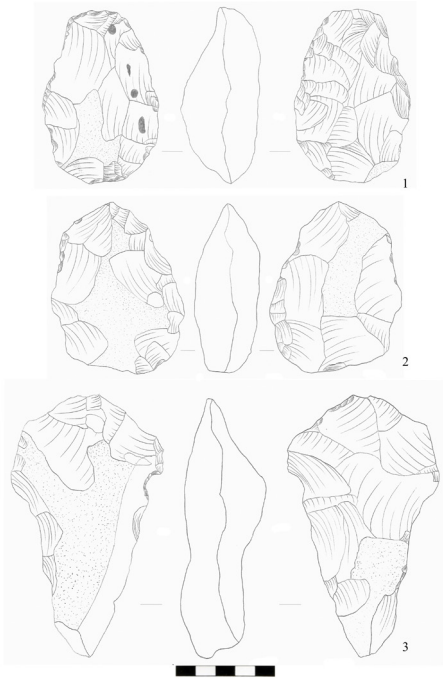


Fig. 11. 1-TYA'19.40-65, İki yüzeyli alet, 2-TYA'19.37-76, İki yüzeyli alet, 3-TYA'19.37-97, Kısmi iki yüzeyli alet

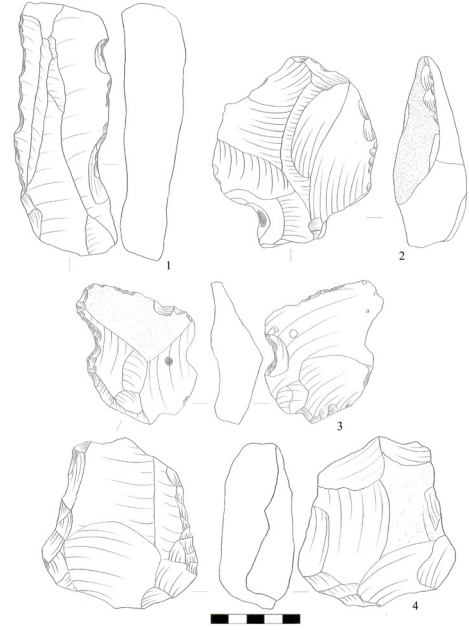


Fig.12.1-TYA'19.40-59, Dişlemeli uzun yonga, 2-TYA'19.40-103, Düzeltli yonga, 3-TYA'19.40-5, Çentikli yonga, 4- TYA'19.40-45, İki kutuplu tekrarlayan (récurrent) Levallois çekirdek

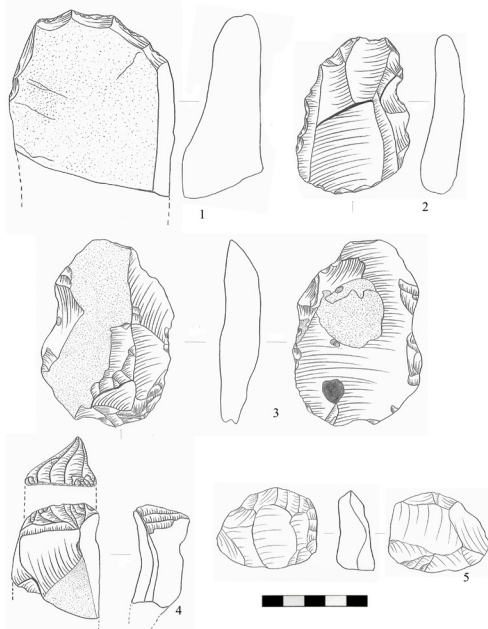


Fig.13. 1-TYA'20 Çakmaklı-6, Atipik ön kazıyıcı, 2-TYA'19.13-16, Bileşik alet, Levallois yonga, 3-TYA'19.13-3, Çentikli yonga, 4-TYA'20.2-213, Omurgalı ön kazıyıcı, 5-TYA'19.39-17, Tek kutuplu tekrarlayan (récurrent) Levallois çekirdek

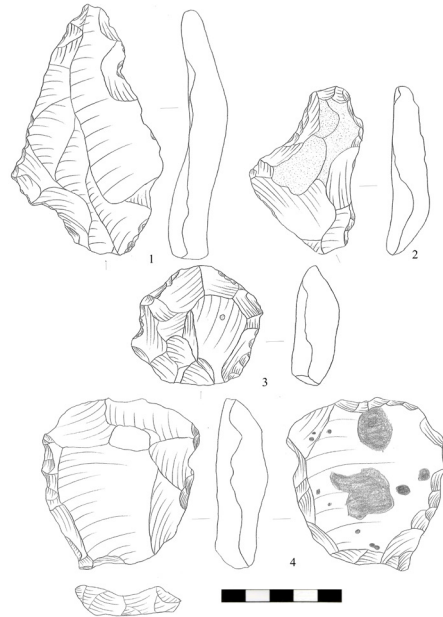


Fig. 14. 1-TYA'19.42-58, Dişlemeli uzun yonga, 2-TYA'19.42-41, Tek içbükey kenar kazıyıcı, 3-TYA'19.42-3, Yuvarlak kazıyıcı, 4-TYA'19.42-50/51, Tercihli (linéal) Levallois çekirdek

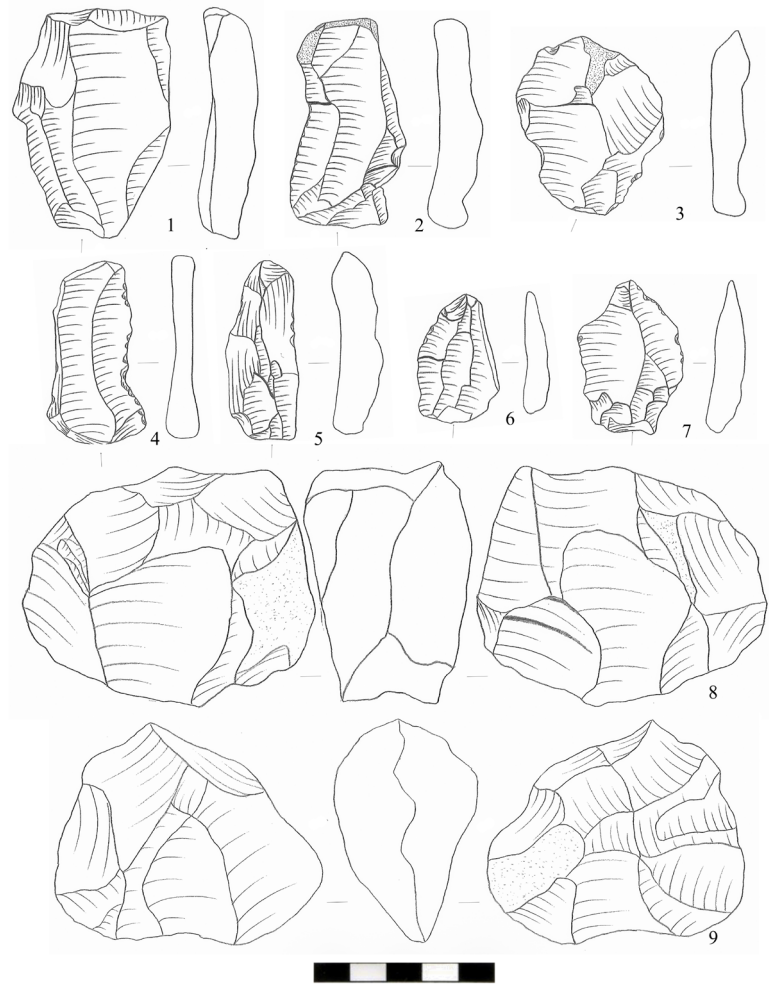


Fig. 13. 1-TYA'20 Çakmaklı-6, Atipik ön kazıyıcı, 2-TYA'19.13-16, Bileşik alet, Levallois yonga, 3-TYA'19.13-3, Çentikli yonga, 4-TYA'20.2-213, Omurgalı ön kazıyıcı, 5-TYA'19.39-17, Tek kutuplu tekrarlayan (récurrent) Levallois çekirdek

Selimpaşa Höyük Suriye Şişesi: Mezopotamya Balkanlar Arasındaki Ticari Kanıtlara İstanbul'dan Yeni Bir Katkı

[SELİMPAŞA HÖYÜK SYRIAN BOTTLE: A NEW CONTRIBUTION FROM İSTANBUL TO
COMMERCIAL EVIDENCE BETWEEN THE BALKANS AND MESOPOTAMIA]

Şengül AYDINGÜN– Haldun AYDINGÜN

Anahtar Kelimeler

İstanbul, Selimpaşa Höyük, Suriye Şişesi, Balkanlar, Mezopotamya.

Keywords

İstanbul, Selimpaşa Höyük, Syrian Bottle, Balkans, Mesopotamia

ÖZET

İçerisinde sıvı, merhem, koku gibi özel üretimler taşımaya yarayan 'Şişe' biçimli kap formu, Tunç Çağları için Anadolu'ya yabancı bir kap tipidir. Bu formun Kuzey Suriye ve Orta Fırat Havzası arasında üretildiği düşünüldüğünden arkeoloji literatüründe yaygın adı 'Suriye Şişesi' olarak kabul görmektedir. Genellikle gri renkli metalik tarzda üretilmiş bu şişeler yapım tekniğinin oldukça özenli olmasıyla dikkat çekmiştir. Erken Tunç Çağı ile Orta Tunç Çağı arasında 1000 yıla yakın bir süre boyunca üretildiği bilinen bu formların Anadolu üzerinden geçen bir rota ile Mezopotamya'dan Balkanlara uzanan bölgeler arası sistemli ticaretin önemli arkeolojik kanıtlardan birisi olduğu kabul edilmektedir. İstanbul Selimpaşa Höyük'de ele geçen bir Suriye Şişesi'nin İstanbul'un Avrupa yakasının da bu uluslararası ticaret sistemi rotası üzerinde ve içerisinde yer aldığını göstermiştir.

ABSTRACT

The 'bottle' shaped container form, which is used to carry special productions such as liquid, ointment, fragrance, is a foreign container type for Anatolian's the Bronze Ages. Since this form is thought to have been produced between Northern Syria and the Middle Euphrates Basin, its common name in the archaeological literature is the 'Syrian Bottle'. Generally, these gray metallic imitation bottles has been attracted attention with the meticulousness of the construction technique. These forms, known to have been produced for several centuries between the end of the Early Bronze Age and the beginning of the Middle Bronze Age, are considered to be one of the important archaeological evidence of the systematic trade between a route passing through Anatolia and the division from Mesopotamia to the Balkans. The Syrian Bottle located in Istanbul Selimpaşa Höyük shows that the European side of Istanbul is also included in this international trade route system.

Selimpaşa Höyük, Balkanların en güneydoğusunda İstanbul'un, Silivri ilçesinde yer alan bir höyüktür (Fig. 1). Çevredeki yapılaşmadan geriye kalan kısmıyla höyük, 300x140 metre boyutlarında, 42.000 m²'lik bir alanı kaplamaktadır. Tepe ve aşağı kesim olarak iki seviyeli höyüğün günümüzdeki en tepe noktası deniz seviyesinden 15 metre yüksekliğindedir, batı yönde 5 metreye kadar hafif eğimle höyük seviyesi düşmektedir.¹

Höyükte 2007-2008 yılları arasında İstanbul Tarihöncesi Çağlar yüzey araştırması projesi kapsamında yürüttüğümüz araştırmalar sırasında pek çok arkeolojik malzeme toplanmıştır.

tahribatın belgesi İstanbul I Numaralı Koruma Kuruluna sunulmuştur. Ayrıca, höyüğün tepesine 2009 yılında bir helikopter pisti yapılmıştır. Girişimlerimiz sonucunda tahribatlar engellenmiştir. Ancak, bu gelişmeler sonucunda arazi sahipleri höyükte çalışmamıza izin vermemişlerdir. Her yıl araştırma ekibimiz höyüğü uzaktan kontrol ederek tahribatın daha fazlaşmaması için kontrol altında tutmaktadır.

¹ Höyük Arazi sahiplerince sürekli olarak tahrip edilerek küçültülmektedir. Keçpe ile yapılan

Bununla beraber Selimpaşa Höyük üzerinde yürüttüğümüz Jeofizik sonuçları,² höyüğün tepe kısmında doğu yönde denizle birleşen Kavaklıdere yönünde, 2 metrelik bir sur ya da çevre duvarı ile çevrili yukarı ve aşağı yerleşime benzeyen bir yerleşim biçimine sahip olabileceğini göstermiştir.³ Yukarı yerleşimde bitişik düzende trapez biçimli dörtgen yapılardan oluşan, muhtemelen kerpiç ya da taştan, birkaç odalı yapıların arkadan radyal biçimde sur ya da çevre duvarına doğru düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Höyüğün bu haliyle Erken Tunç Çağının “Anadolu Yerleşim Planı” özelliklerini gösterdiği sanılmaktadır.⁴ Höyüğün üzerinde toplanan seramik parçalarının en erkeni Geç Kalkolitik-ETÇ I, en geç olanları ise Yunan Klasik çağlarına aittir. Seramik parçalarının çoğunluğu Erken Tunç Çağı II-III’e tarihlenmek mümkün olmuştur.⁵ Bu döneme tarihlenebilen seramik parçaları daha çok höyüğün kara tarafındaki yamacında arazi sahiplerince traşlanarak açılmış kesitte toplu bir biçimde ele geçmiştir (Fig. 2a-c). Bu seramikler arasında Troia II nin A1 ve A2 olarak tanınan tabaklarına ait parçalar (Fig. 3), yatay bir ilmik kulp, (Fig. 4) sepet kulp, depas gövdesi gibi pek çok seramik parçası vardır. Balkan kökenli çizi kazıma bezemeli beyaz macun ile doldurulmuş birkaç parça seramik de ele geçmiştir (Fig. 5). Ayrıca metal iğne yapımı için bir döküm kalıbı parçası (Fig. 6) da dikkat çekmektedir. Seramik

buluntular arasında gri renkli çark yapımı bir şişenin formu ithal Suriye Şişeleri’ni andırması açısından dikkatimizi çekmiştir. Selimpaşa Höyük ile ilgili önceki yayınlarımızda bu şişeden fazla bilgi verilmemiştir.⁶

Selimpaşa Höyük’te Erken Tunç Çağı II-III dönemine tarihlenebilen malzeme ile birlikte ele geçen gri renkli şişe parçasının gövdesinin alt kısmı yoktur. Üst kısım birkaç parça olarak ele geçmiş ve birleştirilmiştir. Böylece şişenin formu çift yivli ağız çapı ve gövde çapı birleşebilen parçalarla belirginleşmiştir. Şişenin boyun uzunluğu 2,3 cm dir. Ağız kısmı dışa dönük kısa ve küresel gövdeye hemen bağlanmaktadır. Şişenin ağız çapı içte 4,2 cm, dışa çekik dudaklarla ise 5,3 cm olmaktadır. Şişenin gövde çapı ise 21,8 cm dir. Mevcut yükseklik 9,4 cm dir. Şişenin gövdesindeki dönüş kıvrımından küresel forma sahip olabileceği anlaşılmaktadır (Fig. 7).

Şişe çok ince granüllü kilden yapılmıştır. Dışta ve içte koyu gri banyo astarlıdır. Kesitte yapılan incelemeden hamurunun özünde pembemsi, beyaz taşçık, mika katkılı kil görülmektedir (Fig. 8). Yüksek pişme dereceli bir fırında üretildiği gözeneksiz sert ve metalimsi görünümünden anlaşılmaktadır. Parçalarını birbirine vurduğunuzda metalimsi bir çınlama çıkmaktadır. İç kesimde çark izleri çok belirgindir.

Kuzey Suriye şişelerinde görülen bir uygulama olan spiral açkı (ring burnish), uygulaması Selimpaşa Şişesinde de görülmektedir. Şişenin iç yüzeyinde yukarıya doğru çıkıntı yapar şekilde tur olukları son derece seri olarak görülmektedir. Burada çömlekçi çarkının dönüş hızının yüksekliği ve izlerdeki keskinlikten ise çömlekçinin eli dışında başka bir aletin de şekillendirmede kullanıldığı anlaşılmaktadır (Fig. 9a-b). Dış yüzeyinde çark izi olmasa da boyun ile omuz arasında birkaç sıra ince paralel çizgi belirgindir. Böylece gümüş ya da kurşun gibi metal kapları taklit ettiği daha da belirginleştirilmiştir.

Literatürde ‘Suriye Şişeleri’ olarak tanımlanan bu kaplar Anadolu için ithal sayılmaktadır. Bu şişeler çoğunlukla pişmiş topraktan üretilmişlerdir. “Şişe Biçimli Kap Formlarının’ metalden yapılmış olanları fazla değildir. Bu

2 Selimpaşa höyüğünde Bristol Üniversitesinden Prof. Dr. Volker Heyd ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinden Prof. Dr. Çağlar Yalçınar 2007-2008 yılları arasında jeofizik ve jeoradar çalışmalarını yürütmüşlerdir (Heyd vd. 2010: 553-569) Doç. Dr. Emre Güldoğan yüzey taraması, Doç. Dr. Hakan Önez ise höyüğün deniz ve nehir ilişkisini incelemişlerdir (Aydınğün vd. 2010:273-288). Yapılan çalışmalarda höyüğün yukarı ve aşağı seviyelerindeki değişiklikler üzerinde durulmuştur.

3 Heyd vd. 2010; Aydınğün vd. 2010; Aydınğün vd. 2014.

4 “Anadolu Yerleşim Planı” terimi (Anatolisches Siedlungsschema) ilk kez M. Korfmann tarafından kullanılmıştır. Bu plan tipi en iyi biçimde Demircihöyük’ten bilinir (Korfmann 1983: 222; fig. 343). Pulur-Sakyol, Karataş-Semayük, Karaoğlan’dan daha sonra, yapılan Batı Anadolu’da yapılan Küllüoba, Seyitömer, Keçiçayırı, Bademağacı, Hacılar Büyük Höyük, kazıları bu plan tipinin daha çok İç Batı Anadolu’ya özgü olabileceğini gösterdiğinden terimin “İç Batı Anadolu Yerleşim Modeli” olarak kullanılması önerilmektedir (Fidan 2012: 30).

5 Bunlar bazı yayınlarımızda detaylı tanıtılmışlardır (Aydınğün vd. 2014; Heyd vd. 2016).

6 Aydınğün vd. 2021.

tür örnekler Eskiyapar⁷ ve Kültepe'de gümüş,⁸ Tarsus'da, kurşundan bir boyun parçası;⁹ Demircihöyük-Sariket Mezarlığında, kurşundan,¹⁰ Küçükhöyük-Bozhöyük'de gümüş ve kurşun karışımı olarak karşımıza çıkmıştır.¹¹ Altından tek bir örnek, küresel gövdeli şişe formunda tüm olarak Troia'da A hazinesinde ele geçmiştir.¹²

Pişmiş topraktan üretilmiş ithal şişeler, Kuzey Mezopotamya'nın ince nitelikli kilinden elde edilen hamurdan çok yüksek ısıda sert pişirilmiş gri renkli mal grubu içerisinde değerlendirilmiştir. Bu mal grubunun ana teknik özelliği, hamurunun içinde bulunan minerallerin kristal yapısının değişip moleküller arasındaki gözeneklerin kapanması sonucu pekişmesi, bir başka deyişle taşlaşmasıdır. Bu pekişmenin oluşabilmesi için, kabın 1000 °C üzerinde bir ısıda pişirilmesi ya da daha düşük ısıda uzun süre pişirilmesi gerekmektedir. Bu kaplar genel olarak bakıldığında koyu gri, gri ya da siyaha yakın renklindedir. Kap yüzeyleri genellikle perdahlıdır, bazı kapların yüzeyleri de yatay perdah izlerine sahiptir. Selimpaşa'da bulduğumuz şişe yukarıda açıklanan genel özelliklere uymaktadır.

Bilindiği gibi, M.Ö. 3. Binyıl, Suriye ve Mezopotamya'da yazı, kentleşme, devlet gibi sistemlerin olgunlaştığı bir dönemdir. Bu dönemde Mezopotamya kent devletleri çevresindeki coğrafyalarda yaşayan kültürlerle yakın ilişkiler yaşamaya başlamıştır. Bin yıllık zaman içinde, Suriye ve Mezopotamya'nın Anadolu ile ilişkilerinin giderek yoğunlaştığı görülmektedir. Hatta Anadolu üzerinden Balkanlar'a uzanan ticari rotalar gelişmiştir (Efe 2007; Şahoğlu 2005; 2019) Anadolu ile Suriye ve Mezopotamya arasında ilişkilerin yoğunlaşmasıyla, ticari faaliyetler artmış ve çanak çömlekte kültürler arası etkileşimden kaynaklanan yeni kap tipleri

ortaya çıkmıştır. Bu kap tiplerinden biri, içinde sıvı ya da kıvamlı bir tür özel malzeme taşıma amaçlı kullanılan, 'Şişe' biçimli kaplardır. Şişe' biçimli kap formlarından bazıları, yayınlanmış olan kazı raporları veya kitaplarda 'Suriye Şişesi'¹³ olarak adlandırıldığı için Arkeoloji literatüründe, yoğun olarak buldukları bölge göz önüne alınarak 'Suriye Şişesi' olarak adlandırılmıştır. Şişe türü bu kap tipinin, kökeni olarak Kuzey Suriye ve Orta Fırat Havzası düşünülmektedir.¹⁴ MÖ. 3. bin için Anadolu'ya yabancı bir kap tipi olan Suriye Şişelerinde sıvı ürünler taşındığı sanılmaktadır. Suriye Şişeleri bilim insanlarınca iki ana tipte gruplanmıştır.¹⁵ Birinci tip; dar boyunlu ince ve uzun gövdeli sivrileştirilmiş ya da yuvarlatılmış dipli *Alabastron*' olarak tanımlanmıştır. İkinci tip; dar boyunlu, geniş karınlı, sivrileştirilmiş veya yuvarlatılmış diplidirler. Selimpaşa Höyük örneğinin gövdesinin alt kısmı olmamasına rağmen, ağız ve üst gövde genişliği dikkate alınarak ikinci tip şişe tanımına uyduğu anlaşılmaktadır.

Selimpaşa Höyük'te ele geçen pişmiş topraktan Suriye Şişesinin en yakın benzerleri Mezopotamya'dan Balkanlara doğru Ur,¹⁶ Wreide,¹⁷ Tawi,¹⁸ Selenkahiye,¹⁹ Gedikli Karahöyük,²⁰ Kültepe²¹ ve Galabovo'da²² ele geçmiştir. Benzer örnekler ETÇ II-III dönemine tarihlenmektedir. Şişenin ETÇ II-III döneminde yaygın olan yivli kısa boyunlu pişmiş topraktan küresel gövdeli şişe formlarına²³ benzemesi yanında, höyüğün kesitinde aynı seviyede ele geçen diğer seramik parçalarla birlikte değerlendirildiğinde tarihlenmesinin ETÇ II- III dönemine

7 Özgüç ve Temizer 1993: 617, pl. 116,1.

8 Özgüç 1986: 36, Fig. 3-9.

9 Goldmann 1956:303 Fig.435/11.

10 Baykal ve Seeher 1998: Abb.1/1,3,4,6,7.

11 Baykal ve Seeher 1998: Abb.1/2,5.

12 Schliemann 1881:466, no.775; Sazcı 2007: 370. Ancak son yıllarda Bulgaristan Lupnik'te ele geçen taş bir şişe kalıbı, metal şişelerin üretiminin çok daha fazla olabileceğini ve zanaatkarların bölgeye kalıplarıyla giderek Balkanlarda bol bulunan maden hammaddesini yerinde işleyerek pazarlamış olabileceği de düşünülmektedir (Lestakov ve Zimmermann 2021).

13 Suriye Şişesi terimi tartışmaları için bkz. (Ökse 2004: 599).

14 Van Loon 1979: 111; Erkanal 1993: 143; Ökse 2004: 599.

15 Kühne 1976: Abb. 65, Taf. 7:7; Schachner ve Schachner 1995: 93; Abay 1997: 234, 386, 391.

16 Kühne 1976: Abb.C/8, taf. 42/7.

17 Orthmann ve Rova 1991: abb.18: w 54a: 79,23: w 54 c:76.

18 Kampschulte ve Orthmann 1984: Taf.11:108.

19 Van Loon and Meijer 2001: fig. 5A 23h.

20 Duru 2010: 63-65, L. 66.12, L. 141.4-160.4.

21 Özgüç 1986: 37, Fig. 3.13.

22 Lesthakov 1996: s. 260, Fig. 10.1 cat.no:25 124 Lesthakov 2002: s. 187-abb.11.1. Galabovo örneği dışında son yıllarda Bulgaristan Lupnik'te ele geçen bir şişe kalıbı da bu ticaretin parçası olarak kabul edilmektedir (Lesthakov ve Zimmermann 2021).

23 Benzerleri için bkz. Alp 2015: 61-76.

uygun olabileceğini düşünmekteyiz.

Suriye Şişeleri genelde mezarlık alanlarından gelmesi ve yapım tekniğinin özenli olmasıyla dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, hem Anadolu ve güneyindeki komşu bölgelerden ele geçmiş olan ‘Şişe’ biçimli kap formlarının yayılımı konusunda pek çok çalışma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir.²⁴ ‘Suriye Şişesi’ olarak bilinen ithal kap tipinin, Anadolu’daki gelişimi ve dağılımının gözlenmesi bölgeler arası ticaret rotası ve iletişim konusunu aydınlatılması açısından oldukça önemli olduğundan İstanbul Selimpaşa Höyük Şişesinin de bu çalışmalara ilave bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Fig.10).

Kullanım amaçlarına yönelik olarak bilim insanları tarafından çeşitli görüşler öne sürülmüş olan bu kap formlarının, genel olarak, içerisinde parfüm, kıymetli yağlar veya iksir gibi ritüellere yönelik maddelerin taşınması amacıyla üretildiği düşünülmüştür.²⁵ ‘Suriye Şişeleri’, A. T. Ökse’ye göre; içerisinde ‘Merhem’ gibi ecza ürünlerini de saklamak veya bulundurmaya amacı ile de kullanılmıştır.²⁶ Bu kap tipleri genellikle 10-25 cm uzunluğunda küçük boyutludur. Şişeler gündelik kullanımdan çok, özel gereksinim olan parfüm, krem, merhem gibi değerli işlenmiş ürünler için üretildiği için kişinin üzerinde devamlı taşınması gerekmez. Suriye Şişesi diğer şişe biçimli kaplardan ayıran en önemli özellik özenli yapımlarının yanı sıra kullanım amaçlarının da farklı olmasıdır. Bu kap formunun, Anadolu ile Balkanlar ve Levant Mezopotamya arasındaki ilişkiler bağlamında gelişimi, coğrafi dağılımı önemlidir. Bugüne kadar batı Anadolu’da çok az örnekle temsil edilen Suriye şişesi formu gerek ithal gerekse taklit örnekler ile birlikte en yoğun olarak Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ele geçmiştir. Kilikya’da da bölgenin Kuzey Suriye ilişkilerine paralel olarak

görülen formun benzer örneklerinin batıya doğru, T. Efe tarafından “Büyük Kervan Yolu” olarak tanımlanan²⁷ hat boyunca uzandığı görülür. Suriye Şişeleri’nin Anadolu’daki diğer benzerleri, Kültepe,²⁸ Acemhöyük,²⁹ Eskiyyapar³⁰ ve Troya³¹ ve Küllüoba³² dan bilinmektedir. Selimpaşa Höyük şişesi kısa boyun ve yuvarlak üst gövde formuyla altından ve pişmiş topraktan yapılmış Troia³³ örneklerine benzemektedir. Batı Anadolu’da Kuzey Suriye kökenli ithal malzeme genel olarak Akkad dönemi başına tarihlenmektedir. Eski kazılarda tarihlendirme analojik yöntemlerle yapılırken, son yıllarda karbon analizleriyle bu tarihler doğrulanabilmektedir. Küllüoba kazılarında bu kapların bulunduğu tabakadan alınan ve kalibrasyonu yapılan C14 analizleri tarih aralığı olarak MÖ. 2314-2197 aralığını vermiştir.

Anadolu ile Kuzey Mezopotamya arasındaki sistemli ticaret düzeninin en erken döneminin MÖ. 4. binlerde Uruk döneminde kolonizasyon şeklinde bir yayılım hareketi biçiminde başladığı bilinmekte³⁴ ve Algaze tarafından bu ticaret “Uruk Dünya Sistemi” olarak tanımlanmaktadır.³⁵ Her iki bölge arasında MÖ. 3 Bin ortalarından itibaren ticaretin batıya doğru arttığı ve bazı ticari sorunların ortaya çıktığı, bunun üzerine Akkad krallarının “Brušhanda”lı tüccarların sorunlarını çözmek için Anadolu’ya askeri seferler düzenlediği Akkad yazılı belgelerinden anlaşılmıştır.³⁶ Bu sistem içerisinde yazılı kaynaklarda adı geçmeyen Marmara Bölgesinde bu ticaretin izleri, arkeolojik malzeme üzerinden tanımlanabilmektedir. Erken Tunç Çağında Orta Fırat havzasında üretilen “Suriye Şişeleri”nin Anadolu’ya, Marmara ve

27 Efe 2007.

28 Özgüç 1986: 34; Fig. III:3.3, 3-6, 3-7;3-4, 3-5;35:3-6, 3-7, 3-8;37; Fig. 3-10, 3-11, 3-12.

29 Özgüç 1986: 36.

30 Öztan 1989: Fig.39; Toker 1992: Fig.43; Özgüç-Temizer 1993:617, pl.116.1.

31 Suriye şişelerinin Troia örnekleri için bkz. Schliemann, H., 1881: 606, No: 775, 1122,1124,1129; 442 No: 408-41, 1884: 1823-1824; Schmidt 1902:201; Götze 1902:350; Blegen 1951: Lev.44: B5.

32 Türkteki 2011:75.

33 Schliemann 1881: 396, no.410, 466, no.775; 1884 202; Sazcı 207:154.

34 Kalkan 2015.

35 Algaze 2005.

36 Güterbock 1938:47-49.

24 Suriye şişeleri ve onların bölgelere göre dağılımı konusunda pek çok yayın bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye’deki yayılımı için bkz. Kühne 1976: Harita 2; Kontani 1995: 109-142 ve Kontani 1997 bkz. Tab. 1). Anadolu’daki dağılımı konusundaki en yeni yüksek lisans çalışması ve yayınları için bkz. Alp 2015; 2018: 56-75.

25 Van Loon 1979: 111; Erkanal 1993: 143, Zimmerman 2002: 51-57; 2005: 168; Goldmann 1956: 302; Ökse 2004: 599.

26 Ökse 2004: 604.

Ege'ye, buradan da Balkanlar'a kadar yayılması,³⁷ MÖ 3. Bin ortalarından itibaren Eski Önasya'dan Avrupa'ya kadar ulaşan uluslararası ticaretin arkeolojik kanıtları olarak değerlendirilmektedir. İstanbul'un Avrupa yakasında Silivri yakınlarındaki Selimpaşa Höyük'te bulunan şişe parçası,³⁸ aynı seviyede ele geçmiş, diğer malzeme ile ele alındığında İstanbul'un Avrupa yakasının da bu uluslararası ticaret sistemi içerisinde yer aldığını göstermektedir.

Sonuç olarak; Selimpaşa Höyük'te ele geçmiş Suriye Şişesi olarak tanımlanabilen Mezopotamya kökenli kap formu ile Kuzeybatı Anadolu-Troia ve Balkan kökenli diğer Erken Tunç Çağı buluntularını beraber değerlendirdiğimizde Selimpaşa Höyüğün Anadolu ve Balkanlar arasında ticari ilişkileri sağlayan bir Liman yerleşmesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda Istranca dağlarındaki maden kaynaklarının Kanlıgeçit üzerinden Selimpaşa'ya ve oradan da Troia'ya ve de Ege dünyasına aktarılmış olabileceği öne sürülmektedir.³⁹ Selimpaşa Höyük, kuzeyden akarak Marmara denizine ulaşan ve kollarıyla beraber 120 km'ye varan bir uzunluğa sahip Kavaklıdere'nin deniz ile birleşme noktasında konumlanmıştır. Bu nedenle kuzeydeki maden cevher ya da hammaddeleri ve diğer malların nehir yoluyla Selimpaşa'ya oradan da deniz yoluyla Marmara'nın güneyindeki merkezlere ve Ege'ye aktarılması mümkündür. İstanbul Boğazı'na kadar etrafta başka bir höyük bulunmadığı dikkate alındığında Selimpaşa Höyüğün tarihöncesi çağlarda Trakya için özel bir yeri olduğu anlaşılır.

Balkanlarda yaşayan toplulukların MÖ. 3. binin ortalarından itibaren (ETÇ II/III) MÖ:2600/2500-2000) izole durumdan çıkıp uzak ve geniş coğrafi bölgeler ile ticari iletişim içine girdiği görülmektedir. Balkanların, bu çağda boğazlar üzerinden hem Anadolu hem de Suriye, Mezopotamya ile ticari ilişkiler geliştirdiği anlaşılmaktadır.⁴⁰ Özellikle Bulgaristan ve Romanya'da, Galabova, Ezero IV, Mikhalich, Baa-dere, Golyamata Mogila, Mudrets, Izorovo, Assara, Dubene, Haskovo, Panayot Hitova, Yanko Shumensko, Prodiva, Tutrakan, Dolni Lukovit, Ovcharitsa II, Svishtov ile Kuzey Yunanistan Rupite, Sitogroi, Dikilitash Skala, Soteros,

Poliohni gibi Tunç Çağı Merkezleri yanında Türkiye Trakyası'nda Koyunbaba; Kanlıgeçit, Kanallı Köprü, Çatalca, Selimpaşa gibi tunç çağı merkezlerinde ele geçen farklı bölgelere ait mallar uzak erişimli ticari faaliyetin kanıtlarını vermiştir.⁴¹ Bu ticari faaliyetlerin Balkanlar'daki altın, bakır, gümüş gibi zengin maden kaynaklarını fark eden özellikle Troialı yöneticiler ve Suriye, Mezopotamyalı tüccarlar tarafından geliştirildiği anlaşılmaktadır. Trakya doğal olarak bu ağın ortasında kalmıştır. Balkan coğrafyasında yukarıda adları verilen yerleşmelerde rastlanılan Batı Anadolu kaynaklı depaslar, tankartlar, ilmik kulplu kaseleler, fincanlar, çark yapımı tabaklar, insize pyxisler, kesik gaga ağızlı testiler, süzgeçler gibi mutfak kapları yanında Mezopotamya, Suriye kökenli şişeler gibi kap türleri ile kalaylı bakırdan bronzlar, hilal biçimli baltalar, süs baltalar, kıvrık saplı hançerler, madeni hazineler, bakır-bronzdan elbise iğneleri, kurşun figürinler, bunların taş kalıpları, ayak biçimli mühürler yanında uzak doğudan yarı kıymetli taşlardan statü ve süs objeleri ve prestij nesneleri Balkanların hem Anadolu hem de Mezopotamya ilişkisinin kanıtlarıdır.⁴² Bu malların ve insanların bölgeye akmasındaki esas itici güç hiç şüphesiz gelişkin bir değiş tokuş ve organize olmuş bir ticaretin kurulmuş olmasıdır. Doğal olarak, o tarihlere kadar dünyanın gördüğü en büyük teknoloji, fikir ve moda alışveriş ağı da zirveye çıkmıştır. Son yıllarda Bulgaristan Lupnik'te ele geçen bir şişe kalıbı da bu ticarete zanaatkarların fikir ve moda alışverişindeki rolünü kanıtlamaktadır.⁴³ MÖ. 4 binlerden itibaren şehirleşmiş Güney Mezopotamya merkezli bu ticaret ağı bir tarafta batı Hindistan, diğer tarafta Anadolu ve Güneydoğu Avrupa, ayrıca Orta Asya'dan da önemli alanları içine almaktadır.⁴⁴ Bu ticaret ağının Anadolu ve Ege sahillerinde ortaya çıkardığı sosyal ve ekonomik anlamdaki etkileri son yıllarda Anadolu Ticaret Ağı⁴⁵ ve Büyük Kervan Yolu,⁴⁶ tanımlamaları ile yayınlanmıştır. Her iki çalışmada da Avrupa'nın en güneydoğu ucu olan İstanbul'un bu ticaret ağının ne kadar parçası olduğundan veri azlığından olsa gerek söz edilmemiştir. Selimpaşa

37 Korfmann 2001: 363.

38 Aydıngün ve diğ. 2010: Res. 10; 2014: Res. 12.

39 Özdoğan 2011: 220-221; Özdoğan ve Parzinger 2012:276-277.

40 Aydıngün vd. 2021.

41 Heyd vd. 2016: 172 -178 Fig. 8,1, 8.4.

42 Aydıngün vd 2014a: 21-34; 2014b:48-55; Heyd vd 2016: 191-194.

43 Lesthakov ve Zimmermann 2021.

44 Rahmstorf 2006; 2011a; 2011b.

45 Şahoğlu 2005; 2019.

46 Efe 2007.

Höyük, Tunç Çağları boyunca Anadolu Balkanlar arasındaki ilişkileri yakından tamamlamamızı sağlayacak bir ticari merkez konumundadır. Bu nedenle çok önemli bilgilere sahip bir anahtar yerleşme niteliğindedir. Ancak, İstanbul gibi hızlı yapılaşmanın ve imar rantının çok yüksek olduğu bir yerde ve de çok güzel bir plaj önünde bulunması nedeniyle her an yok edilme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Buradaki bulguların yok olmadan kazılarak bilim dünyasına sunulmasında büyük yarar vardır.

KAYNAKÇA

- ABAY 1997: E. Abay, *Keramik der Frühbronzezeit in Anatolien mit Syrischen Affinitäten*. Münster.
- ALGAZE 1993: G. Algaze, *The Uruk World System: The Dynamics of Expansion of Early Mesopotamian Civilisation*, The University of Chicago Press.
- ALP 2015: E. Alp, *Anadolu İle Güney Komşuları Arasındaki İlişkiler Bağlamında Şişe Biçimli Kap Formlarının Gelişimi, Coğrafi Dağılımı ve Tarihlenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Protohistorya Ve Önasya Arkeolojisi Bilim Dalı.
- ALP 2018: E. Alp, “Bottle Shaped Vessels in Anatolia and the Syrian Bottle”. *Anadolu Araştırmaları. Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung* 21, 56–75.
- AYDINGÜN vd. 2010: Ş. Aydıngün, E. Güldoğan ve V. Heyd. “2008 yılı İstanbul Tarih Öncesi Çağlar Yüze Araştırması”, *AST* 27.3, 273-288.
- AYDINGÜN vd. 2014a, Ş. Aydıngün, V. Heyd, E. Güldoğan, “İstanbul Tarihöncesi Araştırmalarından Tunç Çağı Verileri”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 145, 21-34.
- AYDINGÜN vd. 2014b: Ş. Aydıngün, E. Güldoğan, V. Heyd, H. Önez, “İstanbul’un Batısında Kalan Son Höyük Selimpaşa”, *Engin Özgen’e Armağan*, (Ed. B. Helwing, A. Engin, B.Uysal), Ankara, 48-55.
- AYDINGÜN vd. 2021: Şengül G. Aydıngün, N. Başgelen, H. Aydıngün, A. Enez, “İstanbul’un MÖ. 3. Binyılı”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 166; 1-16.
- BAYKAL ve SEEHER 1998: A. Baykal-Seeher/J. Seeher, “Gefaseaus Blei in der Fruhen Bronzezeit Anatoliens”. In: G. Arsebuk/M. J. Mellink/W. Schirmer (eds.), *Light on the Top of the Black Hill. Studies presented to Halet Cambel (Istanbul)*, 115–121.
- BLEGEN vd. 1951: Blegen, C.W., J. L. Caskey, M. Rawson, and J. Sperling, Troy. Vol. 1, General Introduction. The First and Second Settlements. Princeton: Princeton University Press.
- DURU 2010: R. Duru, Gedikli Karahöyük II. *Prof. Dr. U. Bahadır Alkım’ın Yönetiminde 1964–1967 Yıllarında Yapılan Kazıların Sonuçları (The Results of Excavations Directed by Prof. Dr. U. Bahadır Alkım Between 1964–1967)*, Ankara.
- EFE 2007: T. Efe. “The Theories of the ‘Great Caravan Route’ between Cilicia and Troy: The Early Bronze Age III in Inland Western Anatolia”. *AntSt* 57: 47-64.
- EFE ve FİDAN 2008: T. Efe, E. Fidan, “Complex Two in the Early Bronze Age II Upper Town of Küllioba near Eskişehir”, *Anatolica* 34:67-102.
- ERKANAL 1993: A. Erkanal, *Anadolu’da Bulunan Suriye Kökenli Mühürler ve Mühür Baskıları*. Ankara
- FİDAN 2012: E. Fidan. “Küllüoba İlk Tunç Çağı Mimarisi”, *Masrop*, 1-44.
- GÖTZE 1902: A. Götze, “Die kleingeräte aus metall, stein, knochen, thon und ähnlichen stoffen”. In Wilhelm Dörpfeld, *Troja und Ilion. Ergebnisse der Ausgrabungen in den vorhistorischen und historischen Schichten von Ilion 1870-1894*, 320-423.
- HEYD vd. 2010: V. Heyd, Ş. Aydıngün and E. Güldoğan, “Geophysical Applications for ITA 2008: The Example of Selimpaşa Höyük”, 25. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 553- 569.
- HEYD vd. 2016: V. Heyd, Ş. Aydıngün, E. Güldoğan, “Kanlıgeçit-Selimpaşa-Mikhalich and the Question of Anatolian Colonies in Early Bronze Age Southeast Europe”, *Of Odysseys and Oddities Printer Oxford: Sheffield Studies in Aegean Archaeology Oxbowbox*, 169-201.
- GOLDMANN 1956: H. Goldman, *Excavations at Gozlukule, Tarsus. From the Neolithic through the Bronze Age*. Princeton 1
- KALKAN 2015: E. Kalkan, *Uruk Yayılım Kuramları, Tarihteki En Eski Koloniciler Barışçılar mı Savaşçılar mı?*, Ege Yayınları, İstanbul.
- KAMPSCHULTE-ORTHMANN 1984: I. Kampschulte, W. Orthmann, *Gräberdes 3. Jt.V. Chr. Im Syrischen Euphrattal. Ausgrabungen bei Tawi 1975 und 1978*. Bonn.
- KORFMANN 1983: M. Korfmann. “Demircihüyük. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978”. Vol. I. *Demircihüyük I: Architektur, Stratigraphie und Befunde*, Mainz.
- KORFMANN 2001: M. Korfmann. “Tarih Öncesi Yerleşim Yeri, Hisarlık Tepesi En Altta üstü Doğru” *Troia’nın On kenti*”, *Düş ve Gerçek Troia*, 347-354.
- KONTANI 1995: R. Kontani, “Relations Between Kültepe and Northern Syria During the Third Millennium BC”. *BAOM* XVI, 109-142.
- KONTANI 1997: R. Kontani, *MÖ. 3. Binin ikinci yarısı ile 2. Binin İlk Çeyreğinde Seramik Bakımından Orta Anadolu ve Kuzey Suriye İlişkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.
- KONTANI 2010: R. Kontani “Kültepe’de ‘Suriye Şişesi’ Biçimli İthal Kaplar Üzerine bir Gözlem”- *Anadolu’nun Önsözü Kültepe Kaniş Karumu*,

- İstanbul, s. 52-55.
- KÜHNE 1976: H. Kühne, *Die Keramik vom Tell Chüeraundihre Beziehungenzu Fundenaus Syrien-Palästina, der Türkei un dem Iraq*. Berlin.
- LESTHAKOV 2002: K. Lesthakov, "Galabovo Pottery and a New Synchronisation for the Bronze Age in Upper Thrace with Anatolia", *Anatolica* 28, 171-211.
- LESCHTAKOV ve ZIMMERMANN 2021: L. Leschtakov, T. Zimmermann, "The First Casting Mould for a 'Syrian Bottle' from Lipnik, Bulgaria", *Praehistorische Zeitschrift*, De Gruyter.
- ORTHMANN ve ROVA 1991: W. Orthmann ve E. Rova, *Gräberdes 3. J.v. Chr. in Syriscnen Euphrattal 2. Ausgrabungen in Wreide*. Bonn.
- ÖZDOĞAN 2011: M. Özdoğan, "Kanlıgeçit", *ArkeoAtlas*, 01, 220-221.
- ÖZDOĞAN ve PARZINGER 2012: M. Özdoğan, H. Parzinger. *Die frühbronzezeitliche Siedlung von Kanlıgeçit bei Kırklareli, Studienim Thrakien-Marmara-Raum 3, Verlag Phillip von Zabern, Mainz*.
- ÖKSE 2004: T. Ökse, "Suriye Şişeleri'nin Taşınma Biçimlerine İlişkin Yeni Bir Bulgu", *Belleten* LXVIII, 599-612.
- ÖZGÜÇ 1986 T. Özgüç, "New Observations on the Relationships of Kültepe with Southeast Anatolia and North Syria During the Third Millenium B.C", *Ancient Anatolia. Aspects of Change and Cultural Development. Essays in honor of Machteld J. Mellink* (Ed.. J.V.Canby), The University of Wisconsin Press: 31-47.
- ÖZGÜÇ ve TEMİZER 1993: T. Özgüç, R. Temizer, "The Eskiyyapar Treasure", *Nimet Özgüç'e Armağan. Aspects of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbors Studies in Honor of Nimet Özgüç* (Ed. M.J. Mellink/E. Porada, T. Özgüç). Ankara: 613-628.
- ÖZTAN 1989: A. Öztan, "A Group of Early Bronze Age Pottery from the Konya and Niğde Region", *Anatolia and the Near East. Studies in the Honor of Tahsin Özgüç* (Ed. Emre, K., M. Mellink, B. Hruda ve N. Özgüç), Ankara: 407-418.
- RAHMSTORF 2006: L. Rahmstorf, "Zur Ausbreitung vorderasiatischer Innovationen in die frühbronzezeitliche Ägäis". *Praehistorische Zeitschrift* 81, no.1: 49-96.
- RAHMSTORF 2011a: L. Rahmstorf, "Re-integrating 'Diffusion': The Spread of Innovations among the Neolithic and Bronze Age Societies of Europe and the Near East", T. Wilkinson, S. Sherratt and J. Bennet (eds.), *Interweaving Worlds. Systemic Interactions in Eurasia, 7th to 1st Millennia BC. Papers from a conference in memory of Professor Andrew Sherratt*, 100-119. Oxford: Oxbow.
- RAHMSTORF 2001b: L. Rahmstorf, "Mass für Mass. Indikatoren für Kulturkontakte im 3. Jahrtausend", *Lebenswelten*, 144-153.
- SCHLIEMANN 1881: H. Schliemann, *Ilios. City and Country of The Trojans*, Harper & Brothers, Franklin Square New York
- SCHLIEMANN 1884 *Troja Ergebnisse meiner neuesten Ausgrabungen auf der Baustelle von Troja, in den Heldengraebem, Bunarbaschi und anderen Orten der Troas im Jahre 1882*, Leipzig, F: A. Brockhaus.
- SCHMIDT HUBERT, 1902. *Heinrich Schliemann's Sammlung trojanischer Altertümer*, De Gruyter, Berlin 1902
- SCHACHNER ve SCHACHNER 1995: Ş. Schachner, A. Schachner, "Eine 'Syrische' Flascheaus Fara". *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft* 127, 83-96.
- SAZCI 2007: G. Sazcı, *Troia Hazineleri*, İstanbul.
- ŞAHOĞLU 2005: V. Şahoğlu, "The Anatolian Trade Network and the Izmir Region During the Early Bronze Age". *Oxford Journal of Archaeology* 24, no.4: 339-361.
- ŞAHOĞLU 2019: V. Şahoğlu, "The Early Bronze Age Anatolian Trade Network and its Role in the Transformation of the Anatolian and Aegean Communities", In: V. Şahoğlu/M. Şevketoğlu/Y. H. Erbil (eds.), *Connecting Cultures. Trade and Interconnections in the Ancient Near East from the Beginning until the End of the Roman Period*, 115-131. Ankara.
- TOKER 1992: A. Toker *Metal Vessels, Museum of Anatolian Civilisations*. Ankara
- TÜRKTEKİ 2011: Murat Türkteki, "Batı ve Orta Anadolu'da Çark Yapımı Çanak Çömleğin Ortaya Çıkışı ve Yayılımı", *Masrop*, 45-111.
- VAN LOON 1979: M. Van Loon, "1974 and 1975 Preliminary Results of the Excavations at Selenkahiye Near Meskene, Syria", *Annual of the Schools of Oriental Research* 44, 97-112.
- VAN LOON ve MEIJER 2001: M. Van Loon, ve D. J. M. Meijer, "Graves and Their Contents". in van Loon M.N. (eds.), 'Selenkahiye', Leiden, Nederlands Historisch Archaeologisch Instituut te İstanbul.
- ZIMMERMANN 2002: T. Zimmermann, "Eine „Syrische Flasche“ der Troia sammlungdes Romisch-Germanischen", *Zentralmuseums. Archäologisches Korrespondenzblatt* 32, 51-57.
- ZIMMERMANN 2005: T. Zimmermann, "Perfumes and Policies – A ‚Syrian Bottle‘ from Kinet Hoyuk and Anatolian Trade Patterns in the Advanced Third Millennium BC", *Anatolica* 31, 161-169.

Makale Gönderim Tarihi: 07.05.2021

Makale Kabul Tarihi: 27.10.2021

ŞENGÜL AYDINGÜN

Orcid ID:0000-0002-3452-2494

Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü, Umuttepe Yerleşkesi
41380, İzmit-KOCAELİ/TURKEY.

sengulaydingun@kocaeli.edu.tr

HALDUN AYDINGÜN

Orcid ID: 0000-0003-0190-4872

Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü, Umuttepe Yerleşkesi
41380, İzmit-KOCAELİ/TURKEY.

haldunaydingun@hotmail.com



Fig. 1. Selimpaşa'nın Konumu



Fig. 2a.
Selimpaşa Höyük Marmara Denizinden görünümü



Fig. 2b. Höyüğün Kara kısmından görünümü ve arazi sahiplerince yapılan traşlamalar

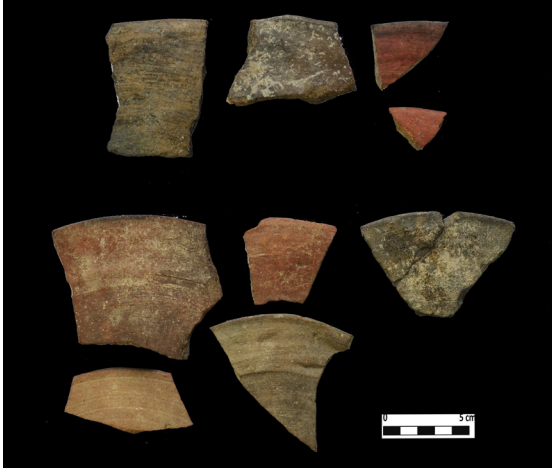


Fig. 2c. Arazi sahiplerince yapılan traşlamada ele geçen ETÇ malzemesi



Fig. 4. Yatay sepet kulp parçası



Fig. 5. Maden kalıbı



Fig. 6. Troia'da da benzerleri ele geçmiş Balkan Kökenli kazıma bezemeli seramik parçaları

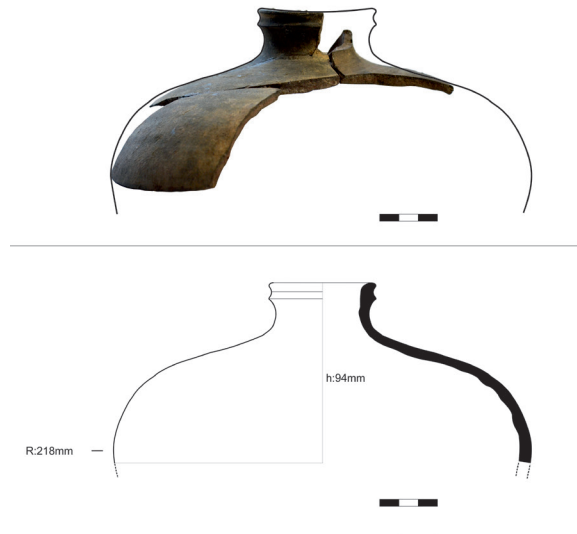


Fig. 7. Selimpaşa Höyük'te ele geçen Suriye Şişesi parçası

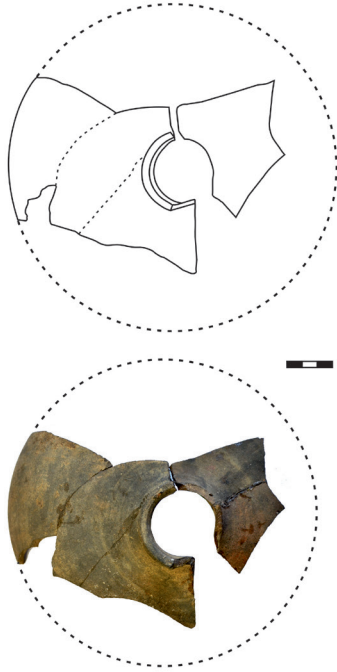


Fig. 8. Suriye Şişesi parçasının üstten görünümü

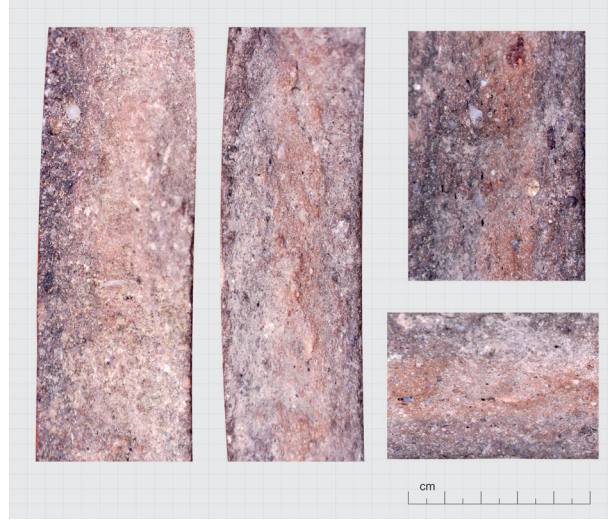


Fig. 9. Suriye Şişesi parçasının hamur yapısı



Fig. 10 a-b. Suriye Şişesi parçasının içten görünümü ve çark izleri

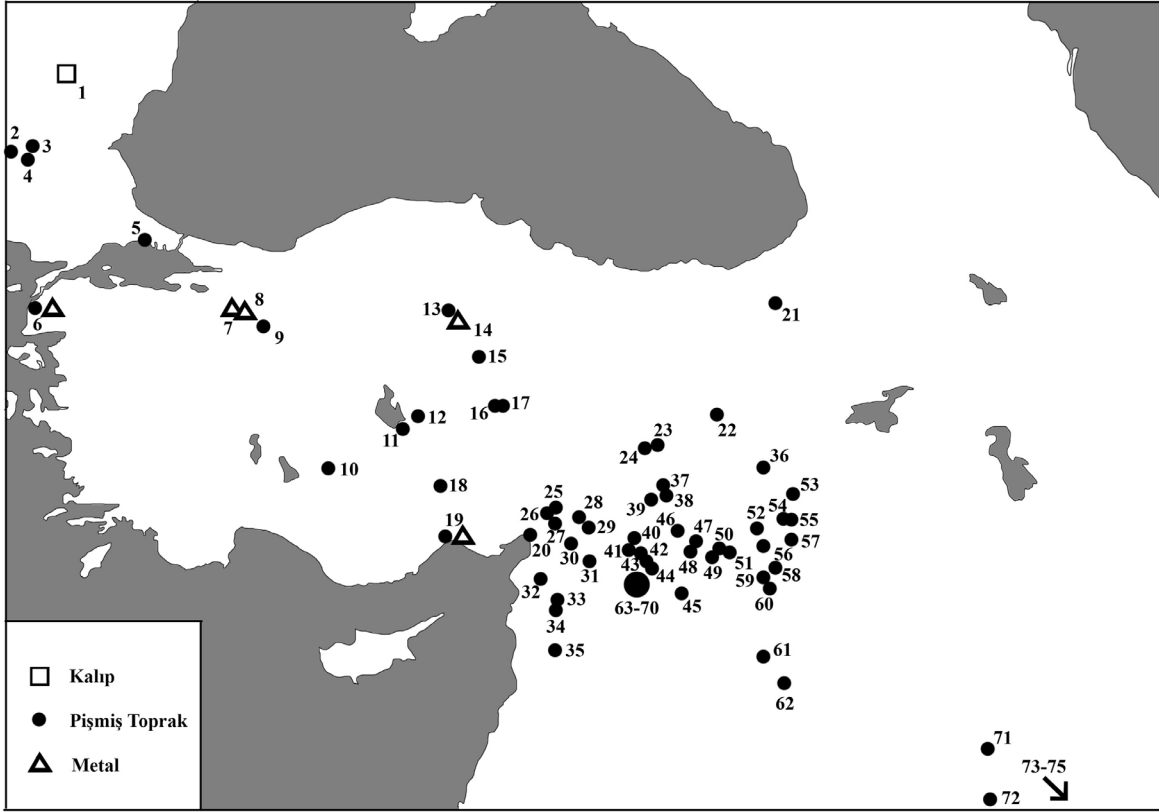


Fig. 11. Suriye Şişeleri Dağılım Bölgeleri (Leschtakov, Zimmermann 2021, Fig 1), den geliştirilmiştir.

1) Lipnik, 2) Zkatna Livada, 3) Constantia, 4) Galabovo, 5) Selimpaşa, 6)Troia, 7) Bozüyük, 8) Demircihöyük-Sarıket, 9) Küllüoba, 10) Karahöyük, 11) Acemhöyük, 12) Ovaören, 13) Alacahöyük, 14) Eskiyyapar, 15) Alişar, 16) Kültepe – Karum Kaneş, 17) Hazarşah, 18) Kestel, 19) Tarsus – Gözlükule, 20) Kinet Höyük, 21) Sos Höyük, 22) Norşuntepe, 23) Malatya, 24) Arslantepe, 25) Gedikli, 26) Zincirli, 27) Tilmen Höyük, 28) Gaziantep, 29) Tilbeshar, 30) Oylum Höyük, 31) Amarna, 32) TellTa'yinat, 33) Ebla, 34) Saraqip, 35) Hama, 36) Müslümantepe, 37) Norsuntepe, 38) Tiriş Höyük, 39) Kurban Höyük, 40) Mezraa, Höyük, 41) GreVirike, 42) TellShiyukhtahtani, 43) QaraQuzag, 44) Kara Hasan, 45) TellBi'a, 46) Harran, 47) TellĞidbe, 48) Hammam et-Turkman, 49) Dehliz, 50) TellChuera, 51) Kharab-Sayyar, 52) Germayir, 53) Girnavaz, 54) ChogarBazar, 55) TellBeydar, 56) Abu Hğaira, 57) TellBrak, 58) TellBderi, 59) TellMelebiya, 60) TellKnediğ, 61) Terqa, 62) Mari, 63) Hadidi, 64) Al-Qitar, 65) Tel es-Sweyhat, 66) Wreide, 67) HabubaKabira, 68) Tawi, 69) Halawa, 70) Harran, 71) Khafajah, 72) Kiş, 73) Abu Salabikh, 74) Şuruppak, 75) Ur.

A Group of Jewellery from Diyarbakır Archaeological Museum

[DİYARBAKIR ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDEN BİR GRUP TAKI]

Bilcan GÖKCE- Esra KAÇMAZ LEVENT

Anahtar Kelimeler

Taki, Nekropol, Süs iğnesi, Fibula, Bilezik, Assur, Kafkasya, Urartu, İran.

Keywords

Jewellery, Necropolis, Pin, Fibulae, Bracelet, Assur, Caucasia, Urartu, Iran.

ÖZET

Bu makalede Diyarbakır Müzesi'nde sergilenen süs iğneleri, fibulalar, bilezikler, metal halka boyunluklar ve küpeler çalışılmıştır. Söz konusu eserler müzeye satın alma ve müsadere olarak kazandırılmıştır. Bu çalışmanın amacı Diyarbakır Müzesi'nden bir grup takıyı değerlendirmek, Yakınoğu'daki benzerlerinden yola çıkarak tarihleme yapmak ve bu konuda yapılacak araştırmalara katkı sağlamaktır. Takıların her biri kendi içinde tipolojik ve stil olarak farklılık göstermektedir. Söz konusu takıların üretiminde çoğunlukla bronz nadiren altın, altın kaplama, gümüş ve demir madeni kullanılmıştır. Takılardan gözli süs iğneleri cire pèrdue tekniği; fibulalar ve bilezikler döküm tekniği; küpeler ve metal boyun halkaları ise dövme tekniğinde üretilmiştir. Süslemeler ise linear yöntemle yapılmıştır. Süs iğneleri, fibulalar, bilezikler ve boyun halkalarında görülen süslemeler dönemin ustalarının kuyumculukta ulaştığı seviyeyi de göstermesi açısından önemlidir. Bu güne kadar bilinen takılarda olduğu gibi Diyarbakır Müzesi takıları da ölü armağanı, kişisel süs eşyası, kötülöklere karşı muska veya giyim kuşamda aksesuar olarak kullanılmış olmalıdır. Çalışmamızda incelenen Diyarbakır Müzesi koleksiyonuna ait 47 metal takı benzer örneklerinden yola çıkılarak Erken ve Orta Demir Çağ'ına tarihlendirilmiştirlerdir.

ABSTRACT

In this article, we present a selection of previously unpublished metal jewellery (decorative pins, fibulae, bracelets, neck rings, and earrings) housed at Diyarbakır Museum, where they were acquired by requisition or purchase. The objective of this study is to evaluate these jewellery items with common characteristics as a group and to provide a chronological assessment based on comparative typological analysis in reference to ancient Near Eastern jewellery. This contribution furthers our knowledge about the archaeological record of the Upper Tigris basin in southeast Turkey, where Diyarbakır province is located. All categories of jewellery items examined in this study show typological variability in sub-types and exhibit stylistic diversity. The majority are made of bronze, while fewer are gold-plated or made of gold, silver or iron. Jewellery items vary in terms of manufacturing technology, as well: toggle pins are produced by lost wax (cire pèrdue) technique; fibulae and bracelets are made by casting; and earrings and metal neck rings are made by hammering. Decorations are executed as incised patterns in linear style. Figurative adornments of toggle pins, fibulae, bracelets, and neck rings bear testimony to the high level of craftsmanship that their makers had achieved. These artefacts from Diyarbakır Museum, like most known jewellery in the archaeological record, must have been used as grave offerings or worn as items of personal adornment, amulets or accessories for garments. Based on comparative analysis, the 47 jewellery items in Diyarbakır Museum examined here are dated to the Early and Middle Iron Age.

The Upper Tigris basin in southeast Turkey is surrounded by Mount Karacadađ in the west, Mount Anduk in the east, southern foothills of

the Southeast Taurus range in the north, and Mount Mazı in the south. The modern province of Diyarbakır lies on the right bank of the

Tigris River in this geographical basin.¹ The earliest investigations in the region were carried out in 1861-63 and 1886 by J.G. Taylor, who discovered two Assyrian stelae known as “Kurkh Monoliths”.² Explorations in Diyarbakır region continued with the discovery of Birklinçay relief, inscriptions, and fortress by Belck in 1898-1900, and transcriptions of five inscriptions were published by Lehmann-Haupt.³ After a long break, surveys were conducted in the region by Kökten in 1946 and by Dönmez-Brice in 1947 under the auspices of Turkish Historical Society, and a joint project was led by Çambel and Braidwood in 1963.⁴ In the following decades, investigations at Eğil Fortress were undertaken by Wäfler in 1975,⁵ and Birklin Cave inscription and reliefs were studied by Russell in 1984.⁶ The year 1986 was a milestone for the history of archaeological research in the region. Systematic regional surveys were initiated by Sevin in 1986, followed by excavations at Üçtepe mound in 1988. During this period, intensive salvage work was carried out in the region, necessitated by the construction of Southeast Anatolia Project (GAP) hydroelectric dams. Many previously unknown archaeological sites were documented by systematic surveys in 1988 under Özdoğan’s directorship.⁷ Concurrently, a team led by Algaze discovered about two-hundred-fifty mounds during systematic surveys in 1988-1990 along the Upper Tigris.⁸ Subsequently, “Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs” was initiated by METU-TAÇDAM in 1998. Many survey and excavation projects were undertaken by Turkish and international teams in the region, as part of this effort towards preserving cultural heritage.

Scientific archaeological explorations in the region over the last few decades have contributed immensely to our knowledge about the archaeological record of Diyarbakır province and the Upper Tigris basin. A substantial number of artefacts found during these surveys and excavations

were registered to be housed at Diyarbakır Museum. Additionally, over the years the museum requisitioned and purchased many illicitly dug and unprovenanced artefacts, a selection of which is examined in this study. We hope that our examination of this group of previously unpublished jewellery from Diyarbakır Museum collections will be a timely contribution to the growing body of archaeological research in the Upper Tigris basin.

Jewellery from Diyarbakır Museum evaluated in this study consists of 12 toggle pins, 15 fibulae, 15 bracelets, 2 neck rings, and 3 earrings. First, a typological and stylistic evaluation of these artefacts in each main category is presented. Then, manufacturing techniques and functional aspects are evaluated. And finally, typological comparisons with ancient Near Eastern assemblages are discussed. Our examination of this group of jewellery from Diyarbakır Museum is an original assessment of these artefacts, the great majority of which have not been studied or published before.

Jewellery items examined in this study were acquired by Diyarbakır Museum through requisition or purchase from local individuals. In most part, archaeological jewellery items housed in the storage facilities of the museum have undergone proper cleaning and conservation procedures. The greater majority of the studied artefacts were found in the province of Diyarbakır, while fewer originate from Van province, and only one was brought from Gaziantep province. However, there is no available information about the archaeological contexts of these artefacts. For this reason, it is not possible to date these artefacts by context, nor is it possible to provide ranges of absolute dates. Nonetheless, using relative chronology methods, it is possible to date the examined jewellery to broad chronological periods based on a comparative analysis of typological, stylistic, and decorative elements.

Typological Evaluation

A. Toggle Pins

Toggle pins are decorative pins that feature a hole just below the head and are known to have variously shaped heads.⁹ The 12 decorative pins in Diyarbakır Museum collections all belong to the type known as ‘toggle pin’. All

1 Atalay *et al.*, 1997: 259.

2 Köroğlu 1993: 3.

3 Köroğlu 1993: 3.

4 Köroğlu 1993: 4.

5 Wäfler 1976: 290 ff.

6 Russell 1986: 361 ff.

7 Köroğlu 1993: 5.

8 Algaze 1992: 425.

9 Çetin 2015: 3.

are manufactured out of bronze. Based on the shape of their heads, these examples belong to four typological groups, namely poppy-shaped headed pins, bud-shaped headed pins, animal-figure headed pins, and pins with animal protomes.¹⁰

A.1. Poppy-Shaped Headed Pins

Four poppy-shaped headed pins with inventory numbers 2-6-96, 2-95-80, 13-32-76, and 20-8-75 in Diyarbakır Museum were examined in this study (Fig. 1/1-4). Cast of bronze, these pins vary in length between 6.6 cm and 9 cm. The diameter of the poppy-shaped head is 0.9 cm. In three of the four pins (excluding example in Fig. 1/1), multiple stigmas¹¹ are marked on top of the poppy seed capsule. In the examples with multiple stigmas, grooves marking the stigmas are shallow, while the example with fewer stigmas features deeper grooves. The crowns of the heads are flattened, and the 'torus' (bulbous head) is formed as a compressed sphere. There are two circular rings just under the torus. The stems of the pins are wider around the hole and some have blunt, others pointed tips. The shape of the tip could not be determined in one of the examples, since it is broken at mid-section (Fig. 1/1).

A.2. Bud-Shaped Headed Pins

Two of the toggle pins housed at Diyarbakır Museum (Inv. No. 3-6-87 and 21-7-75) feature bud-shaped heads (Fig. 2/1-2). They are both made of bronze. The pin inventoried as 21-7-75 is 8.2 cm long. Its head features one central bud on top and two pairs of buds on each side. There are two more groups of multiple buds placed approximately 1 cm below the buds on the crown. The hole of the toggle pin is shaped as a semi-circle (Fig. 2/1). The pin inventoried as 3-6-87 is 9.1 cm long. As opposed to the previous example, the crown of this pin features

four buds. The buds are placed at the termination of upward extrusions from the torus. Torus has the form of a compressed sphere. The hole is circular (Fig. 2/2). The stem of the pin tapers toward the pointed tip in both examples.

A.3. Animal-Figure Headed Pins

Three animal-figure headed pins were examined in Diyarbakır Museum collections. Two of these pins (Inv. No. 5-9-80 and 10-21-97) feature lion figures (Fig. 3/1-2), while the third example (Inv. No. 21-6-75) features a mountain goat (Fig. 3/3). Pin 10-21-97 is made of silver, while the other two are made of bronze. Of the two lion-figure headed pins, pin 5-9-80 is 6.3 cm long, while pin 10-21-97 is 5.7 cm long. The stylised lion figures are located at the crown of the head. The lions are depicted standing on four legs on a disc. The only detail marked on the figures is the mane on the neck. The tail is parallel to the legs. The torus is placed just below the disc that is supporting the lions, and two stacked rings are present just below the torus. The holes are shaped as a semi-circle. Pin 5-9-80 is broken and the lower part of the stem is missing. Pin 21-6-75, instead, features a mountain goat standing on four legs on top of a disc (Fig. 3/3). The tail is short; the eye is prominently marked; and horns are turned backwards. There is a torus just under the disc that supports the goat, and a single ring is placed below the torus. Pin 21-6-75 is 7.6 cm long.

A.4. Pins with Animal Protome

'Protome' is a descriptive term used for the depictions of the frontal part (i.e. head, neck, front legs, and upper body) of animals or mythological creatures.¹² Three examples of protome headed pins were examined in Diyarbakır Archaeology Museum collections. All three are made of bronze. Pin 4-3-77 is 8.2 cm long and features protomes of three birds (eagles?) (Fig. 4/1). Figures are placed with their backs against one another. The beaks are depicted very prominently. Just below the protome figures is a torus with two stacked rings below it. Pin 13-23-77 features two cock/hen protomes (Fig. 4/2). This pin is 6.1 cm long. Features such as the crest, beak, wings, and eyes are all clearly executed. Just below the protomes

¹⁰ In 1989, R. Yıldırım conducted a study of Urartian Period decorative pins from various museums, including Diyarbakır Museum. While conducting our study on Iron Age jewellery at Diyarbakır Museum, we also re-examined the Urartian pins previously studied by R. Yıldırım. Decorative pins reported in this study include pins studied by Yıldırım, as well as other pins registered in the museum inventory.

¹¹ Stigma is the botanical term used for the disc-shaped leaflets located on top of the poppy seed capsule, from which the flower emerges (Yıldırım 1989: 58).

¹² Yıldırım 1989: 27.

is a disc, and under the disc, a torus and two stacked rings. Pin 20-7-75 is 8.2 cm long and features three griffon protomes (Fig. 4/3). The griffon figures, albeit very stylised, have very prominent beaks. The disc below the protomes is shaped as a square with rounded corners, and two stacked rings are placed under the disc. All pins in this group are intact and have circular holes.

B. Fibulae

A total of 15 fibulae in Diyarbakır Museum collections were examined in this study. Based on the shape of their bodies, these fibulae can be grouped in four main categories, namely triangular, semi-circular, swollen-arch, and horseshoe-shaped fibulae.¹³

B.1. Triangular Fibulae

Only one of the fibulae in Diyarbakır Museum collections is a triangular fibula (Inv. No. 2-9-84), which is made of bronze and measures 1.8 cm in height (Fig. 5/1). The wire that serves as the pin of the fibula is attached to the body by coiling. The catch-plate is placed above the coil to fasten the wire. The catch-plate in this example is shaped as a rectangular plaque that is bent over the coiled joint. The arch of the fibula is decorated with a finely incised diamond pattern (Fig. 5/1).

B.2. Semi-Circular Fibulae

Eight semi-circular fibulae in Diyarbakır Museum collections (Inv. No. 2-16-93, 2-262-08, 3-9-85, 3-10-85, 3-12-85, 12-2-84, 11-46-75 and 21-17-75) were examined in this study (Fig. 5/2-9). While the majority are made of bronze, one (3-12-85) is made of iron. They vary between 1.9 cm – 9 cm in height. The arches are decorated with symmetrically arranged knobs ('torus') and round flanges. Knobs and flanges appear both alone and in various combinations. The wire that constitutes the pin of the fibula is joined to the body by coiling. In some examples, the pin is broken, but the coiling at the joint is still visible. The catch-plate, which is the component that prevents

the pin from sliding, is located above this coiled joint. Generally, the catch-plate is rectangular and bent. However, the catch-plate is shaped as a hand in two of the examples (Fig. 5/3, 5/6). In one example, all the fingers are articulated in detail including the thumb (Fig. 5/6), while the thumb is omitted in the latter (Fig. 5/3).

B.3. Swollen-Arch Fibulae

Five fibulae of this type (Inv. No. 3-5-84, 12-1-84, 12-6-75, 16-25-83, and 21-16-75) in Diyarbakır Museum collections were examined in this study (Fig. 6/1-5). All are made of bronze. They vary between 2.1 cm – 3.7 cm in height. The arches of the fibulae are decorated with symmetrically arranged flanges, varying in number between one to three. In two intact fibulae, the pin joins the body by coiling. In the remaining three, the pin is broken and missing but the joint shows evidence of coiling. As is the case in semi-circular fibulae, the catch-plate is placed above the coiling. The catch-plate is rectangular and bent. The majority of fibulae in this group are undecorated, while in one example (Fig. 6/1), the 'swollen' part of the arch is decorated with diamond motifs in linear style.

B.4. Horseshoe-Shaped Fibulae

Only one horseshoe-shaped fibula in Diyarbakır Museum collections (Inv. No. 3-7-84) was examined in this study (Fig. 6/6). This fibula is made of bronze and measures 4.1 cm in height. Two sets of three round flanges are placed symmetrically on the arms, close to the terminations. Because the pin is broken and missing, it is not possible to know whether or not the pin was attached to the body by coiling. The catch-plate is formed as a schematised hand with a clearly articulated thumb. The body is decorated with a crudely executed diamond pattern (Fig. 6/6).

C. Bracelets

A total of 15 bracelets in Diyarbakır Museum collections were examined in this study. All are made of bronze. Based on the characteristics of their terminations, bracelets can be grouped under two main categories: open-ended bracelets and bracelets with overlapping ends.

C.1. Open-Ended Bracelets

A total of eight open-ended bracelets (Inv. No.

¹³ In 2006, O. San examined a group of *fibulae* from Diyarbakır Museum. The *fibulae* discussed in the present study have different inventory numbers than the *fibulae* studied by O. San.

1-4-78, 13-3-76, 13-5-77, 13-27-77, 13-28-77, 14-3-76, 18-21-82, and 22-5-84) were evaluated in this study (Fig. 7/1-8). All are made of bronze. Diameter varies between 6.1 cm – 7.8 cm. Terminations are formed as snakeheads in all examples, except for two (Fig. 7/3, 7), in which they are formed as dragonheads. Albeit stylised, the heads are prominent. Eyes and nostrils of snake and dragon heads are executed as indentations. Two of the bracelets also bear incised decorations. In one example, the body is decorated with round incisions just below the head at both ends (Fig. 7/3, 6), while the other bracelet has deep grooves across the body (Fig. 7/7).

C.2. Bracelets with Overlapping Ends

Seven bracelets of this type (Inv. No. 1-12-78, 1-13-78, 1-34-93, 2-2-82, 4-20-75, 4-26-75, and 46-1-08) in Diyarbakır Museum collections were examined (Fig. 8/1-7). All are made of bronze. Diameters vary between 6.3 cm – 8.7 cm. Five of the bracelets have dragonheads at terminations, while the remaining two feature snakeheads (Fig. 8/1, 6-7). Figures are prominently executed with indentations for eyes and nostrils.

D. Neck Rings

Two neck rings in Diyarbakır Museum collections were examined. Based on the characteristics of the terminations, both examples fall under the main category of open-ended neck rings.

D.1. Open-Ended Neck Rings

The two neck rings in Diyarbakır Museum are inventoried as 9-32-97 and 11-1-97. One is made of silver (Fig. 9/1), the other bronze (Fig. 9/2). Neck ring 9-32-97 measures 13.4 in diameter, while neck ring 11-1-97 has a diameter of 19.9 cm. Terminations are decorated. Both ends of neck ring 9-32-97 are decorated with diamond motifs in linear style (Fig. 9/1). In the latter, neck ring 11-1-97, both terminations are shaped as dragonheads (Fig. 9/2).

E. Earrings

Three earrings in Diyarbakır Museum collections were examined in this study (Fig. 10/1-3). Based on their form, all three examples belong to the main category of loop-shaped earrings.

E.1. Loop-Shaped Earrings

One of the three earrings (21-2-84) is made of bronze and plated with gold, while the other two (21-3-84 and 15-35-75) are made of gold. Earrings 21-2-84 and 21-3-84 have a diameter of 1.8 cm, while earring 15-35-75 measures 2.4 cm in diameter. The loops feature a small hole at each termination, which constitute two components that latch onto each other. In fact, the latch is preserved in earring 15-35-75, while this section is broken and missing in earrings 21-2-84 and 21-3-84 (Fig. 10/1-3).

Manufacturing Techniques

Within the framework of this study, 47 jewellery items in Diyarbakır Museum collections were examined. The majority are made of bronze. Items manufactured out of other metals include one silver toggle pin, one silver neck ring, two iron fibulae, one gold-plated earring, and two golden earrings. Since bronze (an alloy consisting of copper and tin) is resistant to the impact of natural elements, in general bronze is well-preserved in the archaeological record and thus, an abundance of bronze artefacts has been unearthed by excavations at ancient sites. Moreover, because bronze is relatively easy to smelt, form, and decorate, it was also a widely preferred material by metalsmiths in ancient periods.¹⁴ The relative abundance of bronze vis-à-vis other metals in the studied collection and in the repertoire of the broader ancient Near East may be explained in light of these factors.

Jewellery items examined here vary in manufacturing technique. Toggle pins were manufactured by lost wax (*cire perdue*) technique (Fig. 1-4). After casting was complete and wax was removed, decorative features of the poppy crowns, animal figures, and animal protomes adorning the head were retouched by a pointed burin.¹⁵ The buds on the bud-shaped headed pins, on the other hand, were formed by granulation (Fig. 2/1-2). Fibulae (Fig. 5-6) and bracelets (Fig. 7-8) were produced by casting, while earrings and neck rings were formed by hammering. Two of the three earrings in Diyarbakır Museum collections were formed as loops with

¹⁴ Çilingiroğlu 1997: 108.

¹⁵ Belli 2010: 178.

a hollow core, which was filled with clay so as to prevent the gold sheet from being bent or pressed (Fig. 10/1-2). This technique is known from loop-earrings found at Urartian sites.¹⁶ Fine decorative elements in toggle pins, fibulae, bracelets, and neck rings, which could not be executed in the moulds, were engraved on the surface after casting. These incised linear decorations are rather shallow and were probably made by burins with sturdy tips.

Functional Analysis

“In ancient periods before settled life, the earliest jewellery items were used by humans as amulets for ensuring successful hunts or for protection from malevolent forces. During this period, besides their religious and apotropaic function, jewellery items must have also been used as objects of personal adornment with the intention of impressing others”.¹⁷ Subsequently, with the rise of inequality between social classes and technological advancements, objects of personal adornment acquired additional meanings and functions.

Archaeological record of the ancient Near East bears testimony to the wide jewellery repertoire that was in use across the periods. In light of findings from excavations, we can surmise that jewellery items were used by members of various social classes ranging from high-level administrators to the public. Ancient Near Eastern jewellery repertoire appears to be diverse not only typologically and stylistically, but also functionally. In fact, artistic depictions on various media and jewellery items found in graves provide a wealth of information about the use and function of various jewellery items. Depictions and statuettes of humans (male-female), gods/goddesses, and mythological creatures often bear details for earrings, belts, fibulae, medallions, pectorals, bracelets, and armbands, while decorative pins and neck rings are less frequently shown.¹⁸ Jewellery items detailed out in these depictions seem to be those that serve to mark distinction in social status and display wealth through personal

adornment.¹⁹

Apart from representations in art, excavated mortuary assemblages also provide invaluable information. Earrings, rings, decorative pins, fibulae, belts, necklaces, neck rings, bracelets, and armbands have been found in graves. Studies on these mortuary assemblages indicate that jewellery items were placed in graves as funerary offerings, items of personal adornment, and/or as apotropaic amulets.²⁰

Jewellery items appear as important components of clothing during ancient times. Besides being decorative accessories for garments, these objects may have served various other functions. For instance, fibulae were used for fastening garments in various ways, as can be seen in monumental scale reliefs. Fibulae are shown joining the ends of a cloak in Khorsabad and Bor orthostats; fibulae are fastened over the shoulder in Persepolis Apadana and Zincirli orthostats; and they are placed over the belt in Persepolis Apadana and Maraş orthostats.²¹ Toggle pins also appear in artistic depictions in various ways. A decorative toggle pin appears used as a pendentive on the chest of the Urartian Period female statuette known as Derebey figurine,²² while a toggle pin is shown adorning the head of the queen on a 11th Dynasty sarcophagus from Egypt.²³ An illustrative archaeological parallel is known from Van/Kalecik Urartian necropolis, where an in situ poppy-shaped headed pin was discovered just next to the skull of a female skeleton in Grave Ka.3.²⁴ Based on these examples, we may conclude that, while toggle pins did serve the functional purpose of fastening garments, they could also be used for purely aesthetic purposes.²⁵ Larger fibulae and decorative pins would have been used for fastening garments made of coarse textiles, and smaller ones for

16 Belli 2010: 156.

17 Meb 2006: 3-4.

18 Stronach 1959: 204; Muscarella 1967: Pl. IV/Fig. 3; Pl. VI/Fig. 7, Pl. VII/Fig. 8; Bonatz 2014: 40, Fig. 3.1.

19 Çavuşoğlu 2015: 232.

20 Muscarella 1967: 86; Yıldırım 1989: 17; Üngör 2015: 153; Çavuşoğlu 2015; Köse *et al.*, 2018: 64.

21 Muscarella 1967: Pl. II/Fig. 1 (Khorsabad), Pl. III/Fig. 2 and Pl. IV/Fig. 3 (Persepolis Apadana); Pl. V/Fig. 6 (Bor Orthostat); Pl. VI/Fig. 7 (Zincirli Orthostat); Pl. VIII/Fig. 8 (Maraş Orthostat).

22 Gökce 2013: 215, Fig. 4.

23 Lange 1968: Pl. 83.

24 Çavuşoğlu 2015: 231.

25 Yıldırım 1989: 14; San 2006: 37-38.

finer textiles. Apart from being accessories for garments, decorative pins were also used as hair pins or for fastening head scarfs.

In ancient periods, jewellery items also played an important role in gift economy. For instance, historical records of the Neo-Assyrian Empire relate that military officials were rewarded with jewellery items for their successful deeds in expeditions. In a source that dates to the reign of one of the latest Assyrian kings, Ashur-etil-ilani (630–627 B.C. E.), the following passage is attested regarding this practice: “I planned to do them good: I clothed them with multi-coloured robes and bound their wrists with golden bracelets... fields, orchards, buildings and people I exempted from tax and gave to them”.²⁶

The group of jewellery items in Diyarbakır Museum collections examined in this study were acquired by the Museum by requisition or purchase. Thus, we have no information about the provenance and the contexts of these finds. However, in light of evidence for comparable examples from ancient Near Eastern sites, we may conclude that the objects evaluated in this study were used as funerary offerings, items of personal adornment, amulets, and accessories for fastening garments.

Typological and Chronological Comparisons with Ancient Near Eastern Assemblages

To reiterate, the group of examined jewellery in Diyarbakır Museum collections consists of decorative pins, fibulae, bracelets, neck rings, and earrings. The decorative toggle pins belong to four typological groups: poppy-shaped headed, bud-shaped headed, animal-figure headed pins, and pins with animal protomes. Poppy-shaped headed pins are frequently attested in excavated assemblages and artistic depictions in Anatolia and the Near East. Examples of this pin type in artistic depictions can be seen adorning the heads of goddess figurines found at Gazi in Crete,²⁷ as well as the 11th Dynasty Egyptian sarcophagus relief scene, mentioned above, in which a poppy-headed shaped pin is

seen adorning the head of the queen.²⁸ Among comparable examples of poppy-shaped headed pins from excavated contexts, close parallels were found at the city of Nippur (Kassite Period), in Luristan region, at Beştaşhani in the Caucasus, at Tell el Duveir (Lachish) in Southern Levant, from graves at Enkomi and Lapithos in Cyprus, at Boğazköy in Central Anatolia, and at Urartian settlement centres of Kayalidere, Adilcevaz, and Giriktepe, as well as Urartian cemeteries of Van/Kalecik and Van/Altintepe.²⁹ Among these examples, pins found at Beştaşhani in the Caucasus and pins from Urartian centres and cemeteries are the closest typological and stylistic parallels for poppy-shaped headed pins from Diyarbakır Museum collections evaluated here (Fig. 1/1-4).

Bud-shaped headed pins constitute the second type of decorative pins evaluated in this study. Çetin states that bud-shaped headed pins found at Baklatepe Early Bronze Age I (3200-3700 B.C.E.) cemetery and at Alacahöyük Grave K (Early Bronze Age II) may be regarded as the predecessors of five-bud-shaped headed pins in Anatolia.³⁰ Bud-shaped headed pins are also known from later Anatolian sites; e.g. one was found in Grave III (1200 B.C.E.) at Pulur mound,³¹ and several examples were found at the Hittite Period cemetery of Polatlı (Gordion).³² In the Caucasus, bud-shaped headed pins are reported from a 8th-7th c. B.C.E. grave at Trelı and from the site of Tlı Grap.³³ In Luristan, two bud-shaped headed pins were found in the Early Iron Age level of Shurabah.³⁴ However, apart from the globular form of individual buds that is a common element in examples cited above from Anatolia (Pulur and Gordion), the Caucasus, and Luristan, none

28 Lange 1968: Pl. 83.

29 Godard 1931: Pl. 33/139 (Luristan); Kufıın 1941:73, Fig. 80/5 (Beştaşhani); Jacopsthal 1956: 38 (Cyprus), 39 (Tell el Duveir); Burney 1966: Fig. 21/13 (Kayalidere); Mccown *et al.*, 1967: Fig. 152/3 (Nippur); Boehmer 1972: Pl. 277, 295 (Boğazköy); Ögün 1978: Pl. 31/Abb. 17 (Adilcevaz); Ayaz 2006: 64, 70 (Van/Altintepe); Belli 2010: 339; Çavuşoğlu 2015: Fig. 7/3-6, 13 (Van/Kalecik).

30 Çetin2015: 6.

31 Koşay–Vary 1964: 48, 45, Pl. CIX/a, d.

32 Mellink 1956: Pl. 17/j-1, Pl. 19/e-f.

33 Çetin2015: 7.

34 Overlaet 2005: Pl. 4/10-11.

26 Radner 2011: 45.

27 Hood 1978: 108-109, Fig. 92.

of these pins bear close similarity to the bud-shaped headed pins from Diyarbakır Museum. On the other hand, bud-shaped headed pin with Inv. No. 3-6-87 (Fig. 2/2) displays certain characteristics that are typical of toggle pins from Urartian cemeteries of Van/Altıntepe and Van/Kalecik.³⁵ The form of the torus and the ring below, as well as the broadening of the stem around the hole are common elements in these examples.

As for animal-figure headed pins, lion-headed pins are represented by one Early Iron Age example in Luristan,³⁶ and one example from Hasanlu Period IVB (1050-800 B.C.E.) in Iran.³⁷ Two lion-headed pins were found in Grave Ka.3 and Grave Ka.5 at the Urartian necropolis of Van/Kalecik.³⁸ Examples of mountain goat headed pins, on the other hand, are known from Byblos and Megiddo in the Levant, and from sites in Luristan and the Caucasus.³⁹ As is the case with bud-shaped headed pins, none of the animal-figure headed pins from Near Eastern contexts cited above bear close similarity to the animal-figure headed pins evaluated in this study (Fig.3/1-3). Animal-figure headed pins in Diyarbakır Museum, on the other hand, also display common characteristics of Urartian toggle pins, such as the torus, the rings, and the broadening of the stem around the hole. One formal parallel that may be drawn between the goat-headed pin with Inv. No. 21-6-75 (Fig. 3/3) and the examples from Megiddo, Byblos, and Luristan is the articulation of the empty space between the fore-legs and the hind-legs of the goat in all examples.

Pins with animal protomes, which constitute the fourth typological group of decorative pins evaluated here is not a widely attested type in the ancient Near East. Examples of cock/hen headed pins are known from Alishar in Central Anatolia and from various Urartian sites in Eastern Anatolia.⁴⁰ Examples of pins with

three eagle or griffon protomes are also attested at various sites of the Urartian Kingdom.⁴¹ Pins decorated with animal protomes evaluated here (Fig. 4/1-3) display typical characteristics of Urartian pins with respect to the form of the protomes, the torus, the double stacked rings, and the broadened stem around the hole.

Fibulae are attested in ancient Near Eastern assemblages from the 12th century B.C.E. onwards. In Mesopotamia and Iran, however, fibulae come into frequent use only in the 7th century B.C.E.⁴² Triangular fibulae have been found at Marlík in Grave 36 (late 8th c. B.C.E.) and in Neo-Assyrian Period graves at various sites; in Room MM of the Neo-Assyrian Northwest Palace at Nimrud; at Hasanlu Period II and Tepe Nush-i Jan Period I (last quarter of the 8th c. B.C.E.) in Iran; and in the Terrace Building at Gordion in Western Anatolia.⁴³ The triangular fibula (Inv. No. 2-9-84) from Diyarbakır Museum is typologically similar to most examples known from the broader Near East. However, among these parallels, the fibula found in Room MM of the Northwest Palace bears the closest similarities in typology and decoration to the triangular fibula evaluated here (Fig. 5/1).

Semi-circular fibulae are widely attested in the Levant and the broader Eastern Mediterranean, in Anatolia, Mesopotamia, Iran, and Luristan.⁴⁴ In general, semi-circular fibulae evaluated here (Fig. 5/2-9) are typologically similar to examples known from the greater ancient Near East with respect to the form of the arch, torus and flange decorations on the body, shape of the pin and the catch-plate. In particular, the semi-circular fibula registered as 2-262-08 in Diyarbakır Museum (Fig. 5/2) displays common characteristics with fibulae found at Hazor

35 Ayaz 2006: 64, 70; Çavuşoğlu 2015: Fig. 7/3-6, 13.

36 Godard 1931: Pl. XXXIII/136.

37 Ciferalli 2019: 154, Fig. 11.

38 Çavuşoğlu 2015: 231.

39 Jacopsthal 1956: 53, Fig. 241/a-b (Megiddo), Fig. 244 (Caucasus); Calmayer 1964: Pl. 63/127 (Luristan); Dayton 1978: Fig. 37 (Byblos).

40 Schaeffer 1948: Fig. 195/13 (Alishar); Yıldırım 1989: Figs. 13, 15-16 (Urartian); Belli 2010: 340 (Giriktepe).

41 Yıldırım 1989: 35, 37-38.

42 San 2006: 37.

43 Stronach 1959: Pl. L/6; (Neo-Assyrian, Northwest Palace); Muscarella 1967: Pl. XVIII/95 (Gordion); Muscarella 1984: 416, Fig. 2 (Marlık); Muscarella 1988:46, Fig. 52 (Hasanlu), 209, Fig. 317 (Tepe Nush-i Jan); Pedde 2018: 353, Figs. 18.3, 18.4, 356, Figs. 18.5, 18.7, 18.8, 357, Fig. 18.9 (Neo-Assyrian).

44 Piotrovskii 1952: Fig. 18; Stronach 1959: 182, Fig. 1/6; Muscarella 1967: Pl. XIV/72e, 76, Pl. II-5-10; Ögün 1978: Pl. 31/Abb. 15; Muscarella 1988: 359, Figs. 481-482; Pedde 2018: 353, Fig. 18.1, 18.2; Pedde 2000; Çavuşoğlu 2015: Fig. 7/33-34.

(Area B, Level IV, 8th – late 7th c. B.C.E.),⁴⁵ and at Hama (Level F, 1175/50-900 B.C.E.).⁴⁶ Fibula 11-46-75 in Diyarbakır Museum (Fig. 5/3) is similar to semi-circular fibulae from Urartian sites,⁴⁷ while fibula 21-17-75 (Fig. 5/5) is similar to examples known from Al-Mina (8th c. B.C.E.)⁴⁸ and Luristan.⁴⁹ Close parallels for fibula 3-10-85 (Fig. 5/7), on the other hand, are known from Lidar Höyük on the Upper Euphrates⁵⁰ and Nippur,⁵¹ while an example from Deve Höyük (Upper Euphrates) bears close similarity to fibula 12-2-84 (Fig. 5/8).⁵²

Swollen-arch fibulae are also widely attested in a broad geographical sphere. Swollen-arch fibulae have been found at Gordion in Western Anatolia; Urartian centres of Bastam and Toprakkale and the Urartian necropolis of Van/Altıntepe; Nor-Aresh Grave 1 in Armenia, Hasanlu (Period III) in Iran, and various other sites in the Southern and Northern Caucasus.⁵³ Among the swollen-arch fibulae from Diyarbakır Museum, fibula 16-25-83 (Fig. 6/2) and fibula 12-1-84 (Fig. 6/4) are similar to fibulae known from Urartian centres mentioned above. Fibula 21-16-75 (Fig. 6/3), on the other hand, bears similarities to the example known from Hasanlu Period III, while the diamond motif on the body of fibula 3-5-84 (Fig. 6/1) is parallel to the examples known from the Southern Caucasus cited above. The last fibula evaluated in this study is a horseshoe-shaped fibula (Inv. No. 3-7-84), which is a commonly attested form at Phrygian sites. Fibulae of this type have been found at Gordion during the excavations of Tumulus P, Tumulus MM, and Tumulus W.⁵⁴ The horseshoe-shaped fibula

from Diyarbakır Museum (Fig. 6/6) is typologically similar to the Phrygian examples. At the same time however, this fibula shows characteristics of Urartian fibulae with respect to the hand-shaped catch-plate and the decorative flanges. Additionally, the linear diamond pattern decorating the body of this fibula is characteristic of fibulae known from the Southern Caucasus, cited above.

Open-ended bracelets constitute an important group of jewellery across the periods in the Near East. Examples of open-ended bracelets are known in ancient Anatolia from Early Bronze Age I contexts at Baklatepe and Arslantepe, Hittite Period levels at Alacahöyük, and Iron Age level at Değirmentepe (Malatya).⁵⁵ A common characteristic of these bracelets is that the terminations are shaped as bulbous nodules. Examples of open-ended bracelets with nodular terminations and bracelets with terminations shaped as animal heads (e.g. dragon, snake) are known from Urartian centres of Armavir-Blur, Bastam, and Karmir-Blur, as well as Urartian cemeteries at Van/Altıntepe, Van/Kalecik, Iğdır, and Patnos/Dedeli.⁵⁶ An open-ended bracelet with snake-headed terminations is also known from the Late Hittite Period levels of Carchemish.⁵⁷ A variety of open-ended bracelets are known from sites in Northwest Iran, including a snake-headed bracelet from Hasanlu Period IV,⁵⁸ open-ended bracelets with groove-decorated terminations from Dinkhatepe⁵⁹ and Marlık,⁶⁰ and an example with ram-headed terminations from Kani Koter.⁶¹ Examples of open-ended bracelets from Luristan include those with terminations shaped as the head of

45 Pedde 2000: Taf. 24/343.

46 Pedde 2000: Taf. 2/20.

47 Ögün 1979: 185, Abb. 10.

48 Pedde 2000: Taf. 27/390.

49 Pedde 2000: Taf. 28/395.

50 Pedde 2000: Taf. 7/234.

51 Pedde 2000: Taf. 7/225.

52 Pedde 2000: Taf. 32/461.

53 Barnett 1963: 195, Fig. 42 (Nor Aresh); Muscarella 1965: Pl. 58/8/19, Fig. 6/2, 4, Pl. 57/2 (Hasanlu); Muscarella 1967: Pl. V/23, 26, Pl. VIII/43, Pl. XVI/88-89 (Gordion); Kroll 1979: 172, Abb. 11/3 (Bastam); Pedde 2000: Taf. 23/304 (Toprakkale); Ayaz 2006: 110-114 (Van/Altıntepe).

54 Muscarella 1967: Pl. II/8, Pl. III/12-17; Pl. IV/18-21; Pl. V/25.

55 Esin-Harmankaya 1985: Pl. VIII/1 (Malatya-Değirmentepe); Frangipane 1998: 307, Fig. 9 (Arslantepe); Keskin 2009: Pl. 44/2 (Baklatepe); Çetin 2015: 11 (Alacahöyük).

56 Barnett 1963: 178, Fig. 32/7, 9-10 (Iğdır); Piotrovski 1970: Fig. 79 (Karmir-Blur); Martirosjan 1974: 137, Pl. Fig. 85 (Armavir-Blur); Ögün 1978: Pl. 31/Abb. 14 (Patnos/Dedeli); Kroll 1979: 153, Abb. 1/21, 178, Abb. 16/9 (Bastam); Ayaz 2006: 20-21 (Van/Altıntepe); Çavuşoğlu 2015: 237, Fig. 5/1-12 (Van/Kalecik).

57 Marchetti 2012: 137.

58 Muscarella 1988: 34, Fig. 17-18, 36, Fig. 23.

59 Muscarella 1974: 45, Fig. 12/1038, Fig. 48/456, 368, 710.

60 Negahban 1996: 169, Pl. 82/355.

61 Amelırad and Azizi 2019: Fig. 11, Fig. 12/b.

a pig, a duck, and a lion.⁶² Among these examples, the snake-headed bracelet from Hasanlu and various bracelets from Urartian sites are the closest parallels to the open-ended bracelets from Diyarbakır Museum (Fig. 7/1-8) with respect to general form and the animal-headed terminations.

As for bracelets with overlapping ends, they are widely attested at Anatolian sites: Arslantepe (Early Bronze I), Çorum-Resuloğlu (Early Bronze Age), Sarıkent (Early Bronze II), Bakla Tepe (Early Bronze II), İzmir-Ulucak (mid/late-2nd millennium B.C.E.), and the Hitite cemetery at Gordion.⁶³ The terminations of bracelets found at these sites are simple and plain. Bracelets with overlapping ends shaped as dragon or snake heads are known from Urartian centres of Armavir-Blur and Toprakkale, as well as from Van/Altintepe and Van/Kalecik Urartian cemeteries.⁶⁴ In Northwest Iran, bracelets with snake-headed terminations are found at Hasanlu IV⁶⁵ and Dinkhatepe.⁶⁶ Additionally, a bracelet with plain overlapping ends is reported from the Neo-Assyrian levels of Nippur.⁶⁷ As is the case with open-ended bracelets, bracelets with overlapping ends evaluated here (Fig. 8/1-7) bear close typological similarities to bracelets with animal-headed terminations known from Hasanlu and Urartian Period sites.

Metal neck rings is not a widely attested jewellery type in the Near East. Neck rings are known from mortuary contexts in Anatolia, at Karataş-Semayük (Early Bronze II), Ahlatlıbel (Early Bronze Age), and İkiztepe (Early Bronze III).⁶⁸ Neck rings are also known from Urartian centres of Murat Tepe, Giriktepe,

and Toprakkale.⁶⁹ Additionally, neck rings are found at Dinkhatepe (1400-1200 B.C.E.) and Kani Koter (Iron Age) in Northwest Iran.⁷⁰ However, none of these examples bear close similarity to neck ring 9-32-97 (Fig. 9/1) and neck ring 11-1-97 (Fig. 9/2) from Diyarbakır Museum. It may be pointed out, on the other hand, that the blunt and indented terminations of the neck ring in Fig. 9/1 are similar to the example from Giriktepe cited above. Dragon heads of the neck ring in Fig. 9/2 also bear stylistic and technical similarity to dragon heads on Urartian bracelets.

And finally, close parallels of loop-shaped earrings (Fig. 10), which constitute the last category of jewellery evaluated here, were found in Grave 3 at Yoncatepe (Early Iron Age).⁷¹ Similar examples of loop-shaped earrings can also be seen on display at Van Museum (7th c. B.C.E.), which are unprovenanced finds from illicit excavations at Urartian sites.⁷²

Conclusion

In summary, the selection of jewellery from Diyarbakır Museum collections presented in this study consists of decorative toggle pins, fibulae, bracelets, neck rings, and earrings. These objects are predominantly made of bronze, while fewer examples are gold-plated or made of gold, silver or iron. Indeed, a great majority of artefacts found in excavations at Near Eastern settlements and cemeteries appears to be made of bronze. Being a malleable alloy, relatively easy to form, bronze may have been the material preferred by artisans, leading to its abundance in the archaeological record, as has been suggested before.⁷³ This explanation may also be valid for the predominance of bronze in the studied collection.

Different categories of jewellery from Diyarbakır Museum examined in this study vary in manufacturing techniques. Decorative toggle pins are manufactured by lost wax

62 Muscarella 1988: 168, Figs. 265-266, 169, Figs. 268-269.

63 Mellink 1956: Pl. 20/A-B (Gordion Hittite Cemetery); Frangipane 1998: 307, Fig. 9 (Arslantepe); Abay *et al.* 2000: 367, Fig. 7/D-E (İzmir-Ulucak); Fidan 2005: Pl. 100/Cat. No. 284 (Sarıkent); Yıldırım – İpek 2009: 34, Fig. 12 (Çorum-Resuloğlu); Keskin 2009: Pl. 16/343-350 (Baklatepe)

64 Martirosjan 1974: 32, Fig. 16 (Armavir-Blur); Wartke 1990: Taf. Xxii/A (Toprakkale); Ayaz 2006: 21 (Van/Altintepe); Çavuşoğlu 2015: Fig. 5/2 (Van/Kalecik).

65 Muscarella 1988: 34, Fig. 19, 36, Fig. 24-25.

66 Muscarella 1974: 41, Fig. 6/453.

67 Mccown *et al.* 1967: Pl. 151/6.

68 Fidan 2005: 80.

69 Wartke 1990: Taf. Xxxvii (Toprakkale); Belli 2010: 298 (Giriktepe); Özdemir 2019: Fig. 3/5.

70 Muscarella 1988: 80, Fig. 141 (Dinkhatepe); Amelirad and Azizi 2019: 12, Fig. 14.

71 Belli 2010: 204.

72 Belli 2010: 226-230.

73 Çilingiroğlu 1997: 108.

(*cire perdue*) method; fibulae and bracelets are formed by casting; and earrings and neck rings are formed by hammering. Decorations are predominantly executed as linear incisions, and granulation is applied in a few examples. Extant evidence suggests that there were metalsmiths and jewellers among the many craft specialists and artisans in ancient Near Eastern societies. In fact, textual sources from Mesopotamia speak of “*zadim*” (jeweller) and “*kudim/kuttimum*” (goldsmith).⁷⁴ The selection of jewellery examined here must have also been the work of specialised jewellers. The wide spectrum of manufacturing techniques observable in the evaluated collection suggests that technical specialisation and division of labour would have been a part of the production process.

Iconographic and mortuary evidence across the greater ancient Near East demonstrates that jewellery items were used widely by men, women, and children alike. However, perhaps more than age and gender, jewellery use most certainly marked and reflected distinctions in social status. In this regard, it may be suggested that cuneiform-inscribed jewellery and high quality jewellery items that display iconographic or stylistic complexity were used by royalty and the elite, while simple and plain jewellery types were used by lower social classes. As for the selection of jewellery from Diyarbakır Museum collections, because these objects were unearthed by illicit excavations, there is no information regarding their contexts. As such, it is not possible to infer whether they belonged to the elite or the lower social classes based on contextual interpretation. However, based on comparisons with excavated assemblages from Near Eastern sites, we suggest that the animal-figure headed toggle pins, gold and gold-plated earrings, and decorated *fibulae* in this collection belonged to individuals who were members of the social elite.

To reiterate, the selection of 47 jewellery items from Diyarbakır Museum collections examined here were acquired by requisition or purchase and as such, no contextual information is available for these artefacts. For this reason, as stated in the introduction, these finds can only be dated by relative chronology methods based

on comparisons with analogous finds from secure archaeological contexts. Accordingly, poppy-shaped headed pins (Fig. 1/1-4) and pins with animal protomes (Fig. 4/1-3) are dated to the Middle Iron Age, while bud-shaped headed pins (Fig. 2/1-2) and animal-figure headed pins (Fig. 3/1-3) are dateable to the Early or Middle Iron Age. The *fibulae* evaluated here (Fig. 5-6) date to the 8th-7th centuries B.C.E.; the bracelets (Fig. 7-8) and neck rings (Fig. 9/1-2) belong to the Middle Iron Age, and finally the earrings (Fig. 10/1-3) are dateable to the Early or Middle Iron Age.

Some of the examples in the studied Diyarbakır Museum collection are decorated with lion, mountain goat, cock/hen, bird (eagle?), snake, dragon, and griffon figures and linear-style diamond motifs. Such figures and motifs are widely attested in Urartian art. In fact, it has been pointed out that besides their decorative function, such elements of Urartian iconography transformed these objects into apotropaic amulets, mystically charged items, and representations of might and power.⁷⁵ Along parallel lines, we believe that the decorative elements of the jewellery items presented in this study also conveyed such significant messages.

CATALOGUE

A. Toggle Pins

Catalogue No.: 1

Illustration No.: Fig. 1/1

Identification: *Poppy-shaped headed pin*

Inventory No.: 2-6-96

Dimensions: *Length: 6.6 cm*

Material: *Bronze*

Findspot: *Unknown*

Acquired by: *Requisition from Şeyhmus Kaynar*

Description: *Poppy-shaped headed pin with flattened crown, simple globular torus, and two rings just below the torus; section around hole is broader than stem.*

References for Comparable Finds: *Kuftin 1941: 73, Fig. 80/5 (Beştashani In Caucasia); Burney 1966: Fig. 21/13 (Kayaldere); Ayaz 2006: 70 (Van/Altıntepe Necropolis); Çavuşoğlu 2015: Fig. 7/13 (Van/Kalecik Necropolis).*

Catalogue No.: 2

Illustration No.: Fig. 1/2

⁷⁴ McIntosh 2005: 258.

⁷⁵ Yıldırım 1989: 22; Çavuşoğlu 2011: 36.

Identification: *Poppy-shaped headed pin*

Inventory No.: 2-95-80

Dimensions: *Length: 9.3 cm*

Material: *Bronze*

Findspot: *Unknown*

Acquired by: *Purchase from A. Kadir Dabaloğlu*

Description: *Poppy-shaped headed pin with flattened crown, simple globular torus, and two rings just below the torus; section around hole is broader than stem.*

References for Comparable Finds: *Öğün 1978: Pl. 31/Abb. 17 (Adilcevaz); Ayaz 2006: 64 (Van/Altuntepe Necropolis); Belli 2010: 339; Çavuşoğlu 2015: Fig. 7/3-6 (Van/Kalecik Necropolis).*

Catalogue No.: 3

Illustration No.: *Fig. 1/3*

Identification: *Poppy-shaped headed pin*

Inventory No.: 13-32-76

Dimensions: *Length: 8.0 cm*

Material: *Bronze*

Findspot: *Unknown*

Acquired by: *Purchase from Halil Dabakoğlu*

Description: *Poppy-shaped headed pin with flattened crown, simple globular torus, and two rings just below torus; section around hole is broader than stem.*

References for Comparable Finds: *Öğün 1978: Pl. 31/Abb. 17 (Adilcevaz); Ayaz 2006: 64 (Van/Altuntepe Necropolis); Belli 2010: 339; Çavuşoğlu 2015: Fig. 7/3-6 (Van/Kalecik Necropolis).*

Catalogue No.: 4

Illustration No.: *Fig. 1/4*

Identification: *Poppy-shaped headed pin*

Inventory No.: 20-8-75

Dimensions: *Length: 6.6 cm*

Material: *Bronze*

Findspot: *Unknown*

Acquired by: *Purchase*

Description: *Poppy-shaped headed pin with flattened crown, simple globular torus, and two rings just below the torus; section around hole is broader than stem.*

References for Comparable Finds: *Öğün 1978: Pl. 31/Abb. 17 (Adilcevaz); Ayaz 2006: 64 (Van/Altuntepe Necropolis); Çavuşoğlu 2015: Fig. 7/3-6 (Van/Kalecik Necropolis).*

Catalogue No.: 5

Illustration No.: *Fig. 2/1*

Identification: *Bud-shaped headed pin*

Inventory No.: 21-7-75

Dimensions: *Length: 8.2 cm*

Material: *Bronze*

Findspot: *Unknown*

Acquired by: *Purchase from Berdan Karagöz*

Description: *Bud-shaped headed pin with crown formed by one central bud on top and two pairs of globular buds on each side; one pair of symmetrical buds resembling grape bunches are placed on the stem ca. 1 cm below head.*

References for Comparable Finds: ---

Catalogue No.: 6

Illustration No.: *Fig. 2/2*

Identification: *Bud-shaped headed pin*

Inventory No.: 3-6-87

Dimensions: *Length: 9.1 cm*

Material: *Bronze*

Findspot: *Diyarbakır*

Acquired by: *Purchase from Abdullah Güner*

Description: *Bud-shaped headed pin with a four-bud crown, a compressed torus, and two rings below torus; section around hole much broader than stem.*

References for Comparable Finds: ---

Catalogue No.: 7

Illustration No.: *Fig. 3/1*

Identification: *Animal-figure headed pin*

Inventory No.: 5-9-80

Dimensions: *Length: 6.3 cm*

Material: *Bronze*

Findspot: *Unknown*

Acquired by: *Purchase from Vural Yazıcıoğlu*

Description: *Lion-headed pin with simple globular torus and two stacked rings; section around hole much broader than stem.*

References for Comparable Finds: ---

Catalogue No.: 8

Illustration No.: *Fig. 3/2*

Identification: *Animal-figure headed pin*

Inventory No.: 10-21-97

Dimensions: *Length: 5.7 cm*

Material: *Silver*

Findspot: *Unknown*

Acquired by: *Requisition*

Description: *Lion-headed pin with simple globular torus and two stacked rings; section around hole much broader than stem.*

References for Comparable Finds: ---

Catalogue No.: 9

Illustration No.: *Fig. 3/3*

Identification: *Animal-figure headed pin*

Inventory No.: 21-6-75

Dimensions: Length: 7.6 cm

Material: Bronze

Findspot: Unknown

Acquired by: Purchase from Berdan Karagöz

Description: Mountain-goat-headed pin with simple globular torus and one ring; section around hole much broader than stem.

References for Comparable Finds: ---

Catalogue No.: 10

Illustration No.: Fig. 4/1

Identification: Pin with animal protome

Inventory No.: 4-3-77

Dimensions: Length: 8.2 cm

Material: Bronze

Findspot: Unknown

Acquired by: Purchase from Berdan Karagöz

Description: Three eagle protomes on crown, simple globular torus and two stacked rings; section around hole much broader than stem.

References for Comparable Finds: YILDIRIM 1989: 35-36, Figs. 17-19; Belli 2010: 340; Göğtaş and İgit 2019: 544, Fig. 12.

Catalogue No.: 11

Illustration No.: Fig. 4/2

Identification: Pin with animal protome

Inventory No.: 13-23-77

Dimensions: Length: 6.1 cm

Material: Bronze

Findspot: Van

Acquired by: Purchase from İsmail Binici

Description: Two cock/hen protomes on crown, simple globular torus and two stacked rings; section around hole much broader than stem.

References for Comparable Finds: YILDIRIM 1989: 35-36, Figs. 13-16.; GÖGTAŞ and İGİT 2019: 544, Fig. 11.

Catalogue No.: 12

Illustration No.: Fig. 4/2

Identification: Pin with animal protome

Inventory No.: 20-7-75

Dimensions: Length: 8.2 cm

Material: Bronze

Findspot: Van

Acquired by: Purchase from İsmail Binici

Description: Three griffon protomes on crown, simple globular torus and two stacked rings; section around hole much broader than stem.

References for Comparable Finds: Barnett 1963: 195, Fig. 43; Yıldırım 1989: 35-36, Figs. 13-16.

B. Fibulae

Catalogue No.: 13

Illustration No.: Fig. 5/1

Identification: Triangular fibula

Inventory No.: 2-9-84

Dimensions: Height: 1.8 cm

Material: Bronze

Findspot: Unknown

Acquired by: Purchase from Ahmet Özseser

Description: Triangular fibula, pin attached by coiling with rectangular catch-plate, body decorated with incised diamond motifs.

References for Comparable Finds: Stronach 1959: Pl. L/6.

Catalogue No.: 14

Illustration No.: Fig. 5/2

Identification: Semi-circular fibula

Inventory No.: 2-262-08

Dimensions: Height: 9 cm

Material: Bronze

Findspot: Unknown

Acquired by: Purchase from Hüsnü Ceylan

Description: Semi-circular fibula, pin attached by coiling with rectangular catch-plate.

References for Comparable Finds: Pedde 2000: Taf. 2/20, Taf. 24/343.

Catalogue No.: 15

Illustration No.: Fig. 5/3

Identification: Semi-circular fibula

Inventory No.: 11-46-75

Dimensions: Height: 2.2 cm

Material: Bronze

Findspot: Van

Acquired by: Purchase from İsmail Binici

Description: Semi-circular fibula with catch-plate shaped as a hand; body and arms of arch decorated with round flanges.

References for Comparable Finds: Caner 1983: Taf. 44/655a-B.

Catalogue No.: 16

Illustration No.: Fig. 5/4

Identification: Semi-circular fibula

Inventory No.: 2-16-93

Dimensions: Height: 5.3 cm

Material: Iron

Findspot: *Unknown*

Acquired by: *Purchase from Eyüp Diril*

Description: *Semi-circular fibula, pin attached by coiling with rectangular catch-plate; arms of the arch decorated with a knob and flanges.*

References for Comparable Finds: ---

Catalogue No.: 17

Illustration No.: *Fig. 5/5*

Identification: *Semi-circular fibula*

Inventory No.: 21-17-75

Dimensions: *Height: 3.0 cm*

Material: *Bronze*

Findspot: *Unknown*

Acquired by: *Purchase from Berdan Karagöz*

Description: *Semi-circular fibula, pin attached by coiling with rectangular catch-plate; arms of the arch decorated with knobs and flanges.*

References for Comparable Finds: *Pedde 2000: Taf. 27/390, Taf. 28/395.*

Catalogue No.: 18

Illustration No.: *Fig. 5/6*

Identification: *Semi-circular fibula*

Inventory No.: 3-9-85

Dimensions: *Height: 2.0 cm*

Material: *Bronze*

Findspot: *Diyarbakır*

Acquired by: *Purchase from Abdullah Güner*

Description: *Semi-circular fibula with broken pin; catch-plate shaped as a hand; arms of the arch decorated with round flanges.*

References for Comparable Finds: ---

Catalogue No.: 19

Illustration No.: *Fig. 5/7*

Identification: *Semi-circular fibula*

Inventory No.: 3-10-85

Dimensions: *Height: 1.9 cm*

Material: *Bronze*

Findspot: *Diyarbakır*

Acquired by: *Purchase from Abdullah Güner*

Description: *Semi-circular fibula, pin attached by coiling with rectangular catch-plate; arms of the arch decorated with round flanges.*

References for Comparable Finds: *Piotrovsku 1952: Fig. 18; Pedde 2000: Taf. 7/225, 234.*

Catalogue No.: 20

Illustration No.: *Fig. 5/8*

Identification: *Semi-circular fibula*

Inventory No.: 12-2-84

Dimensions: *Height: 2.5 cm*

Material: *Bronze*

Findspot: *Diyarbakır*

Acquired by: *Purchase from Abdullah Güner*

Description: *Semi-circular fibula with broken pin and rectangular catch-plate; arms of the arch decorated with a knob and flanges.*

References for Comparable Finds: *Pedde 2000: Taf. 32/461; Bilir 2019: 102, Type B.vu.*

Catalogue No.: 21

Illustration No.: *Fig. 5/9*

Identification: *Semi-circular fibula*

Inventory No.: 3-12-85

Dimensions: *Height: 3.5 cm*

Material: *Iron*

Findspot: *Diyarbakır*

Acquired by: *Purchase from Abdullah Güner*

Description: *Semi-circular fibula with broken pin and rectangular catch-plate; arms of the arch decorated with a knob and flanges.*

References for Comparable Finds: ---

Catalogue No.: 22

Illustration No.: *Fig. 6/1*

Identification: *Swollen-arch fibula*

Inventory No.: 3-5-84

Dimensions: *Height: 3.7 cm*

Material: *Bronze*

Findspot: *Diyarbakır*

Acquired by: *Purchase from Abdullah Güner*

Description: *Swollen-arch fibula with broken pin and rectangular catch-plate; body decorated with a diamond design in linear style.*

References for Comparable Finds: *Similar decoration in: Muscarella 1965: Pl. 58/Fig. 6/3a.*

Catalogue No.: 23

Illustration No.: *Fig. 6/2*

Identification: *Swollen-arch fibula*

Inventory No.: 16-25-83

Dimensions: *Height: 2.1 cm*

Material: *Bronze*

Findspot: *Van*

Acquired by: *Purchase from İsmail Binici*

Description: *Swollen-arch fibula with broken pin, catch-plate shaped as a hand, body decorated with round flanges.*

References for Comparable Finds: *Pedde 2000: Taf. 23/317; Ayaz 2006: 113-114.*

Catalogue No.: 24

Illustration No.: Fig. 6/3

Identification: Swollen-arch fibula

Inventory No.: 21-16-75

Dimensions: Height: 2.5 cm

Material: Bronze

Findspot: Unknown

Acquired by: Purchase from Berdan Karagöz

Description: Swollen-arch fibula, pin attached by coiling, catch-plate shaped as a hand, body decorated with round flanges.

References for Comparable Finds: Pedde 2000: Taf. 23/306; Özdemir 2019: Fig. 3/12.

Catalogue No.: 25

Illustration No.: Fig. 6/4

Identification: Swollen-arch fibula

Inventory No.: 12-1-84

Dimensions: Height: 2.3 cm

Material: Bronze

Findspot: Diyarbakır

Acquired by: Purchase from Abdullah Güner

Description: Swollen-arch fibula with broken pin and rectangular catch-plate, body decorated with round flanges.

References for Comparable Finds: Kroll 1979: 172, Abb. 11/3; Pedde 2000: Taf. 23/304.

Catalogue No.: 26

Illustration No.: Fig. 6/5

Identification: Swollen-arch fibula

Inventory No.: 12-6-75

Dimensions: Height: 2.9 cm

Material: Bronze

Findspot: G. Antep/Kilis

Acquired by: Purchase from Mustafa Dinçtürk

Description: Swollen-arch fibula, pin attached by coiling with rectangular catch-plate, body decorated with round flanges.

References for Comparable Finds: Pedde 2000: Taf. 23/314.

Catalogue No.: 27

Illustration No.: Fig. 6/6

Identification: Horseshoe-shaped fibula

Inventory No.: 3-7-84

Dimensions: Height: 4.1 cm

Material: Bronze

Findspot: Diyarbakır

Acquired by: Purchase from Abdullah Güner

Description: Horseshoe-shaped fibula with broken pin, catch-plate shaped as a hand, arms decorated with round flanges, body decorated with diamond designs.

References for Comparable Finds: ---

C. Bracelets

Catalogue No.: 28

Illustration No.: Fig. 7/1

Identification: Open-ended bracelet

Inventory No.: 1-4-78

Dimensions: Diameter: 6.1 cm

Material: Bronze

Findspot: Diyarbakır

Acquired by: Purchase from Halil Dabakoğlu

Description: Open-ended bracelet, terminations shaped as stylised snakeheads.

References for Comparable Finds: ---

Catalogue No.: 29

Illustration No.: Fig. 7/2

Identification: Open-ended bracelet

Inventory No.: 13-3-76

Dimensions: Diameter: 7.4 cm

Material: Bronze

Findspot: Diyarbakır

Acquired by: Purchase from Halil Dabakoğlu

Description: Open-ended bracelet, terminations shaped as stylised snakeheads.

References for Comparable Finds: AYAZ 2006: 21.

Catalogue No.: 30

Illustration No.: Fig. 7/3

Identification: Open-ended bracelet

Inventory No.: 13-5-77

Dimensions: Diameter: 7.7 cm

Material: Bronze

Findspot: Van

Acquired by: Purchase from İsmail Binici

Description: Open-ended bracelet, terminations shaped as stylised dragonheads.

References for Comparable Finds: ---

Catalogue No.: 31

Illustration No.: Fig. 7/4

Identification: Open-ended bracelet

Inventory No.: 13-27-77

Dimensions: Diameter: 6.9 cm

Material: Bronze

Findspot: Van

Acquired by: Purchase from İsmail Binici

Description: *Open-ended bracelet, terminations shaped as stylised snakeheads.*

References for Comparable Finds: ÇAVUŞOĞLU 2015: 237, Fig. 5/11-12.

Catalogue No.: 32

Illustration No.: Fig. 7/5

Identification: *Open-ended bracelet*

Inventory No.: 13-28-77

Dimensions: *Diameter: 7.8 cm*

Material: *Bronze*

Findspot: *Van*

Acquired by: *Purchase from İsmail Binici*

Description: *Open-ended bracelet, terminations shaped as stylised snakeheads.*

References for Comparable Finds: *Barnett 1963: 178, Fig. 32/9.*

Catalogue No.: 33

Illustration No.: Fig. 7/6

Identification: *Open-ended bracelet*

Inventory No.: 14-3-76

Dimensions: *Diameter: 7.0 cm*

Material: *Bronze*

Findspot: *Diyarbakır*

Acquired by: *Purchase from Berdan Karagöz*

Description: *Open-ended bracelet, terminations shaped as stylised snakeheads.*

References for Comparable Finds: *Barnett 1963: Fig. 32/10; Ögün 1978: Pl. 31/Abb. 14; Kroll 1979: 178, Abb. 16/9; Muscarella 1988: 36, Fig. 23; Çavuşoğlu 2015: Fig. 5/2.*

Catalogue No.: 34

Illustration No.: Fig. 7/7

Identification: *Open-ended bracelet*

Inventory No.: 18-21-82

Dimensions: *Diameter: 6.8 cm*

Material: *Bronze*

Findspot: *Van*

Acquired by: *Purchase from İsmail Binici*

Description: *Open-ended bracelet, terminations shaped as stylised dragonheads.*

References for Comparable Finds: *Barnett 1963: 178, Fig. 32/7; Martirosjan 1974: Pl. 85/1-2; Muscarella 1988: 34, Figs. 17-18; Ayaz 2006: 20; Göğtaş And İğit 2019: 541, Fig. 6.*

Catalogue No.: 35

Illustration No.: Fig. 7/8

Identification: *Open-ended bracelet*

Inventory No.: 22-5-84

Dimensions: *Diameter: 6.9 cm*

Material: *Bronze*

Findspot: *Van*

Acquired by: *Purchase from İsmail Binici*

Description: *Open-ended bracelet, terminations shaped as stylised dragonheads.*

References for Comparable Finds: *Martirosjan 1974: Pl. 85/5; Kroll 1979: 153, Abb. 1/21.*

Catalogue No.: 36

Illustration No.: Fig. 8/1

Identification: *Bracelet with overlapping ends*

Inventory No.: 1-12-78

Dimensions: *Diameter: 8.2 cm*

Material: *Bronze*

Findspot: *Unknown*

Acquired by: *Purchase*

Description: *Bracelet with overlapping ends, terminations shaped as stylised snakeheads.*

References for Comparable Finds: *Martirosjan 1974: Fig. 16.*

Catalogue No.: 37

Illustration No.: Fig. 8/2

Identification: *Bracelet with overlapping ends*

Inventory No.: 1-13-78

Dimensions: *Diameter: 6.9 cm*

Material: *Bronze*

Findspot: *Diyarbakır*

Acquired by: *Purchase from Halil Dabakoğlu*

Description: *Bracelet with overlapping ends, terminations shaped as stylised dragonheads.*

References for Comparable Finds: ---

Catalogue No.: 38

Illustration No.: Fig. 8/3

Identification: *Bracelet with overlapping ends*

Inventory No.: 1-34-93

Dimensions: *Diameter: 7.9 cm*

Material: *Bronze*

Findspot: *Unknown*

Acquired by: *Purchase*

Description: *Bracelet with overlapping ends, terminations shaped as stylised dragonheads.*

References for Comparable Finds: *Çavuşoğlu 2015: Fig. 5/2.*

Catalogue No.: 39

Illustration No.: Fig. 8/4

Identification: *Bracelet with overlapping ends*

Inventory No.: 2-2-82

Dimensions: Diameter: 8.7 cm

Material: Bronze

Findspot: Unknown

Acquired by: Purchase

Description: Bracelet with overlapping ends, terminations shaped as stylised dragonheads.

References for Comparable Finds: Muscarella 1988: 36, Figs. 24-25.

Catalogue No.: 40

Illustration No.: Fig. 8/5

Identification: Bracelet with overlapping ends

Inventory No.: 4-20-75

Dimensions: Diameter: 8.4 cm

Material: Bronze

Findspot: Van

Acquired by: Purchase from İsmail Binici

Description: Bracelet with overlapping ends, terminations shaped as stylised dragonheads.

References for Comparable Finds: ---

Catalogue No.: 41

Illustration No.: Fig. 8/6

Identification: Bracelet with overlapping ends

Inventory No.: 4-26-75

Dimensions: Diameter: 8.2 cm

Material: Bronze

Findspot: Unknown

Acquired by: Purchase

Description: Bracelet with overlapping ends, terminations shaped as stylised snakeheads.

References for Comparable Finds: Wartke 1990: Taf. XXII/A.

Catalogue No.: 42

Illustration No.: Fig. 8/7

Identification: Bracelet with overlapping ends

Inventory No.: 46-1-08

Dimensions: Diameter: 6.3 cm

Material: Bronze

Findspot: Diyarbakır

Acquired by: Purchase from İzettin Yayla

Description: Bracelet with overlapping ends, terminations shaped as stylised snakeheads.

References for Comparable Finds: Ayaz 2006: 21.

D. Neck Rings

Catalogue No.: 43

Illustration No.: Fig. 9/1

Identification: Open-ended neck ring

Inventory No.: 9-32-97

Dimensions: Diameter: 13.4 cm

Material: Silver

Findspot: Unknown

Acquired by: Requisition

Description: Open-ended neck ring, terminations decorated with diamond motifs in linear style.

References for Comparable Finds: ---

Catalogue No.: 44

Illustration No.: Fig. 9/2

Identification: Open-ended neck ring

Inventory No.: 11-1-97

Dimensions: Diameter: 19.9 cm

Material: Bronze

Findspot: Unknown

Acquired by: Unknown source

Description: Open-ended neck ring, terminations shaped as dragonheads.

References for Comparable Finds: Göğtaş and İğit 2019: 539, Fig. 1-2.

E. Earrings

Catalogue No.: 45

Illustration No.: Fig. 10/1

Identification: Loop-shaped earring

Inventory No.: 21-2-84

Dimensions: Diameter: 1.8 cm

Material: Gold-plated bronze

Findspot: Van

Acquired by: Purchase from İsmail Binici

Description: Loop-shaped earring with one perforation on each end.

References for Comparable Finds: Belli 2010: 204, 226-230.

Catalogue No.: 46

Illustration No.: Fig. 10/2

Identification: Loop-shaped earring

Inventory No.: 21-3-84

Dimensions: Diameter: 1.8 cm

Material: Gold

Findspot: Van

Acquired by: Purchase from İsmail Binici

Description: Loop-shaped earring with one perforation on each end.

References for Comparable Finds: Belli 2010: 204, 226-230.

Catalogue No.: 47

Illustration No.: Fig. 10/3

Identification: Loop-shaped earring

Inventory No.: 15-35-75

Dimensions: Diameter: 2.4 cm

Material: Gold

Findspot: Van

Acquired by: Purchase from İsmail Binici

Description: Loop-shaped earring with one perforation on each end.

References for Comparable Finds: Belli 2010: 204, 226-230.

Acknowledgments

We thank the Directorate of Diyarbakır Archaeological Museum (Vehbi Yurt and Resmiye Timur) for granting us permission to study the objects evaluated in this investigation, and we thank Archaeologists Murat Aktay, Fulya Aydın, and Nesrin Şeker of Diyarbakır Museum for their assistance. And finally, we thank Dr. G. Bike Yazıcıoğlu for providing editorial assistance with English translation and proofreading.

Bibliography

- ABAY vd. 2000: E. Abay, H. Sağlantı, T. Özkan, "Ulucak Höyük Kazıları 1998", *KST* 21/1, 359-370.
- ALGAZE 1992: G. Algaze, "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project, 1990", *AST* 9, 425-445.
- AMELİRAD and AZIZI 2019: S. Amelirad, E. Azizi, "Kani Koter, Iron Age Cemetery from Iranian Kurdistan", *Iran* 57, 1-20.
- ATALAY and MORTAN 1997: İ. Atalay, K. Mortan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İstanbul.
- AYAZ 2006: Ayaz 2006, *Van/Altıntepe Urartu Nekropolü Takıları*, (Unpublished Master's Thesis), Van Yüzüncü Yıl University, Van.
- BARNETT 1963: R. D. Barnett, "The Urartian Cemetery at Igdry", *AnSt* 13, 153-198.
- BELLİ 2010: O. Belli, *Urartu Takıları*, İstanbul.
- BİLİR 2019: A. Bilir, "Bronze Fibulae of the Bolu Museum", *Cedrus* 7, 77-105.
- BOEHMER 1972: R. M. Boehmer, *Die Kleinfunde von Boğazköy*, Berlin.
- BONATZ 2014: D. Bonatz, "katumuwa's Banquet Scene", In: V. R. Hermann, J. D. Schloen (Eds.) *In Remembrance of Me Feasting with the Dead in the Ancient Middle East*, Chicago, 39-44.

- BURNEY 1966: C. A. Burney, "A First Season of Excavations at the Urartian Citadel of Kayalidere", *AnSt* 16, 55-111.
- CALMAYER 1964: P. Calmayer, *Altiranische Bronzen der Sammlung Bröckelschen*, Berlin.
- CANER 1983: E. Caner, *Fibeln in Anatolien I, Prähistorische Bronzefunde XIV*, 8, München.
- CIFARELLI 2019: M. Cifarelli, "Hasanlı, the Southern Caucasus and Early Urartu", In: Pavel S. Avetisyan, Roberto Dan and Yervand H. Grekyan (Eds.), *Over the Mountains and Far Away: Studies in Near Eastern history and archaeology presented to Mirjo Salvini on the occasion of his 80th birthday*, 144-156.
- ÇAVUŞOĞLU 2015: R. Çavuşoğlu, "Van Kalecik Nekropolünden Urartu Takıları", In: M. Işıkli, B. Can (Eds.) *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu Bildiriler II*, 229-242.
- ÇETİN 2015: C. Çetin, "Isparta Müzesi'nden Bir Grup Takı", *Cedrus* III, 1-30.
- ÇİLİNGİROĞLU 1997: A. Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir.
- DAYTON 1978: J. Dayton, *Minerals Metals Glazing & Man*, London.
- ESİN and HARMANKAYA 1985: U. Esin, S. Harmankaya, "1984 Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı", *KST* 7, 53-86.
- FİDAN 2005: M. E. FİDAN, *İç Batı Anadolu Orta Tunç Çağı Öncesi Metal Eserleri*, (Unpublished Master's Thesis), İstanbul University, İstanbul.
- FRANGIPANE 1998: M. Frangipane, "Arslantepe 1996: The Finding of an E.B.I (Royal Tomb)", *KST* 19/1, 291-310.
- GODARD 1931: E. Godard, *Les Bronzes du Luristan, Ars Asiatica* 17, Paris.
- GÖKCE 2013: B. Gökce, "Urartular'da İnsan Biçimli Metal Heykelcikler", In: Oğuz Tekin, Mustafa H. Sayar ve Erkan Konyar (Eds.), *Tarhan Armağanı/M. Taner Tarhan'a Sunulan Makaleler/Essays in Honour of M. Taner Tarhan*, 211-217.
- GÖGTAŞ and İGİT 2019: N. Göğtaş, İ. İgit, "Ahlat Müzesi'nde Bulunan Urartu Dönemi Madeni Takılar", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9.17, 535-552.
- HOOD 1978: S. Hood, *The Arts in Prehistoric Greece*, Yale University Press.
- JACOPSTHAL 1956: P. Jacopsthal, *Greek Pins and Their Connexions with Europe and Asia*, Oxford.
- KESKİN 2009: İ. Keskin, *İzmir Bölgesi Maden İşçiliği: Başlangıcından M.Ö. III. Binyıl Sonuna Kadar Madeni Eser Üretimi ve Ticareti*, (Unpublished PhD Thesis), Ankara University, Ankara.

- KOŞAY and VARY 1964: H. Z. Koşay, H. Vary, *Pulur Kazısı, 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*, Ankara.
- KÖROĞLU 1993: K. Köroğlu, *Yeni Kazı ve Yüzey Bulguları Işığında Diyarbakır/Üçtepe ve Çevresinin Yeni Assur Dönemi Tarihi Coğrafyası*, (Unpublished Master's Thesis), İstanbul University, İstanbul.
- KÖSE and GİRGİN 2019: O. E. Köse, S. Girginer, "Erzurum Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Urartu Dönemi'ne Ait Madeni Bilezikler ve Pazibentler", *Arkeoloji ve Sanat* 157, 63-82.
- KROLL 1979: S. Kroll, "Die Kleinfunde", In: W. Kleiss (Ed.), *Bastam I Ausgrabungen In Den Urartäischen Anlagen 1972-1975*, 151-170, Berlin.
- KUFTIN 1941: B. A. Kuftin, *Archaeological Excavations in Trialeti I*, Tiflis.
- LANGE 1968: K. Lange, *Aegypt Architecture, Sculpture, Painting in Three Thousand Years*, London.
- MARCHETTI 2012: N. Marchetti, "Karkemish on the Euphrates: Excavating a City's History", *Near Eastern Archaeology* 75.3, 132-146.
- MARTIROSIAN 1974: A. A. Martirosjan, *Argistichinili*, Jerewan.
- MELLINK 1956: M. J. Mellink, *A Hittite Cemetery at Gordion*, Philadelphia.
- MCCOWN *et.al.* 1967: D. E. McCown, R. J. Haines, D. P. Hansen, *Nippur I*, Chicago.
- MCINTOSH 2005: J. R. McIntosh, *Mesopotamia New Perspectives*, Santa Barbara.
- MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI 2006: *Kuyumculuk Teknolojisi Takının Gelişimi*, Ankara.
- MUSCARELLA 1965: O. W. Muscarella, "A Fibula from Hasanlu", *AJA* 69, 233-240.
- MUSCARELLA 1967: O. W. Muscarella, "Fibulae Represented on Sculpture", *JNES* 26.2, 82-86.
- MUSCARELLA 1974: O. W. Muscarella, "The Iron Age at Dinkha Tepe, Iran", *Metropolitan Museum Journal* 9, 35-90.
- MUSCARELLA 1984: O. W. Muscarella, "Fibulae and Chronology, Marlik and Assur", *Journal of Field Archaeology* 11/4, 413-419.
- MUSCARELLA 1988: O. W. Muscarella, *Bronze and Iron Ancient Near Eastern Artifacts in the Metropolitan Museum of Art*, New York.
- NEGAHBAN 1996: E. O. Negahban, *Marlik: The Complete Excavation Report*, Philadelphia.
- OVERLAET 2005: B. Overlaet, "The Chronology of the Iron Age in the Pusht-ı Kuh, Luristan", *Iranica Antiqua* 40, 1-33.
- ÖĞÜN 1978: B. Ögün, "Die Urartäischen Gräber in der Gegend von Adilcevaz und Patnos", *Reprinted from the Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, 61-67.
- ÖZDEMİR 2019: A. Özdemir, "Murat Tepe'de Ele Geçen Urartu Dönemi Metal Eserleri", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/18, 731-749.
- PEDDE 2018: F. Pedde, "Fibulae in Neo-Assyrian Burials", In: E. Simpson (Ed.), *The Adventure of the Illustrious Scholar Papers Presented to Oscar White Muscarella*, Brill.
- PEDDE 2000: F. Pedde, *Vorderasiatische Fibeln Von der Levante bis Iran*, Germany.
- PIOTROVSKII 1952: B. B. Piotrovskii, *Karmir-Blur II, Rezul'taty rakopok 1949-1950*, Jerewan.
- PIOTROVSKII 1970: B. B. Piotrovskii, *Karmir-Blur, Al'bom*, Leningrad.
- RADNER 2011: K. Radner, "Fame and Prizes: Competition and War in the Neo-Assyrian Empire", In: N. Fisher (Ed.) *Competition in the Ancient World*, 37-59.
- RUSSELL 1986: H. F. Russell, "Assyrian Monuments at the Tigris Tunnel", *AST* 3, 361-363.
- SAN 2006: O. San, "Diyarbakır Müzesinde Yer Alan Urartu Tunç Fibulaları", *Olba* XIII, 35-54.
- SCHAEFFER 1948: C. F. A. Schaeffer, *Stratigraphie Comparaée et Chronologie de l'Asie Occidentale*, Oxford.
- STRONACH 1959: D. B. Stronach, "The Development of the Fibulae in the Near East", *Iraq* XXI, 180-206.
- ÜNGÖR 2015: İ. Üngör, "Erzincan Müzesi'nde Bulunan Urartu Dönemine Ait Bir Grup Tunç Bilezikler ve Küpeler", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 5/10, 151-168.
- YILDIRIM 1989: R. Yıldırım, *Urartu İğneleri*, Ankara.
- YILDIRIM and İPEK 2009: T. Yıldırım, Ö. İpek, "2008 Yılı Resuloğlu Eski Tunç Çağı Mezarlık Kazısı", *KST* 31/3, 21-36.
- WÄFLER 1976: M. Wäfler, "Das Neuassyrische Felsrelief von Eğil", *Archäologischer Anzeiger* 290-305.
- WARTKE 1990: R. B. Wartke, *Toprakkale Untersuchungen zu den Metallobjecten im Vorderasiatischen Museum zu Berlin, (=Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients 22)*, Berlin.

Makale Gönderim Tarihi: 06.10.2020

Makale Kabul Tarihi: 18.09.2020

BİLCAN GÖKCE

Orcid ID: 0000-0003-1213-7752

Iğdır Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat
Tarihi Bölümü, Iğdır/TURKEY.

bilcan.g@gmail.com

ESRA KAÇMAZ LEVENT

Orcid ID: 0000-0003-2489-9527

Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü,

Batman/TURKEY.

arkeoesra@hotmail.com



Fig. 1. Poppy-shaped headed pins.



Fig. 2. Bud-shaped headed pins.



Fig. 3. Animal-figure headed pins.

Fig. 4. Pins with animal protome.

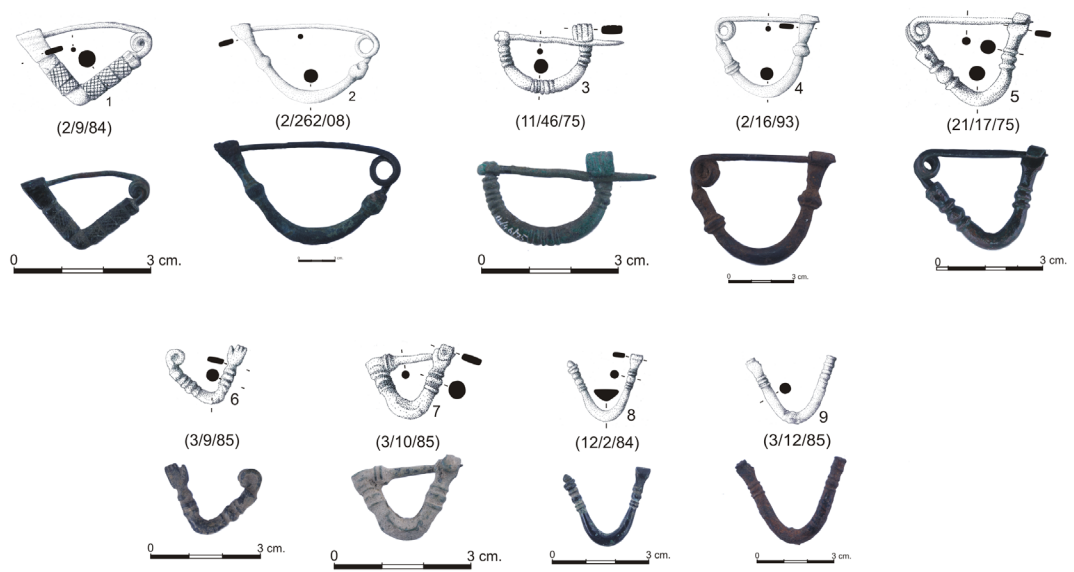


Fig. 5 Triangular fibula and semi-circular fibulae.

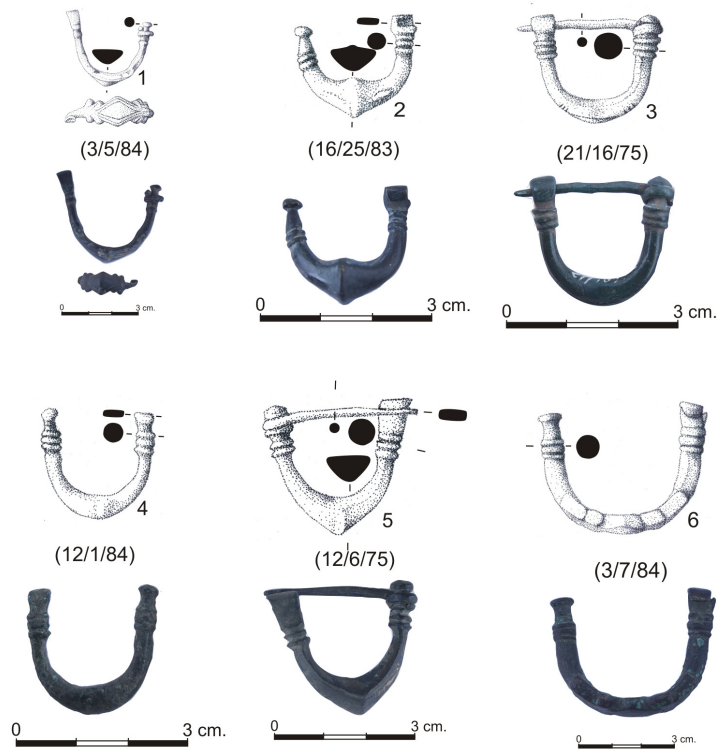


Fig. 6. Swollen-arch fibulae and horseshoe-shaped fibulae.



Fig. 7. Open-ended bracelets.

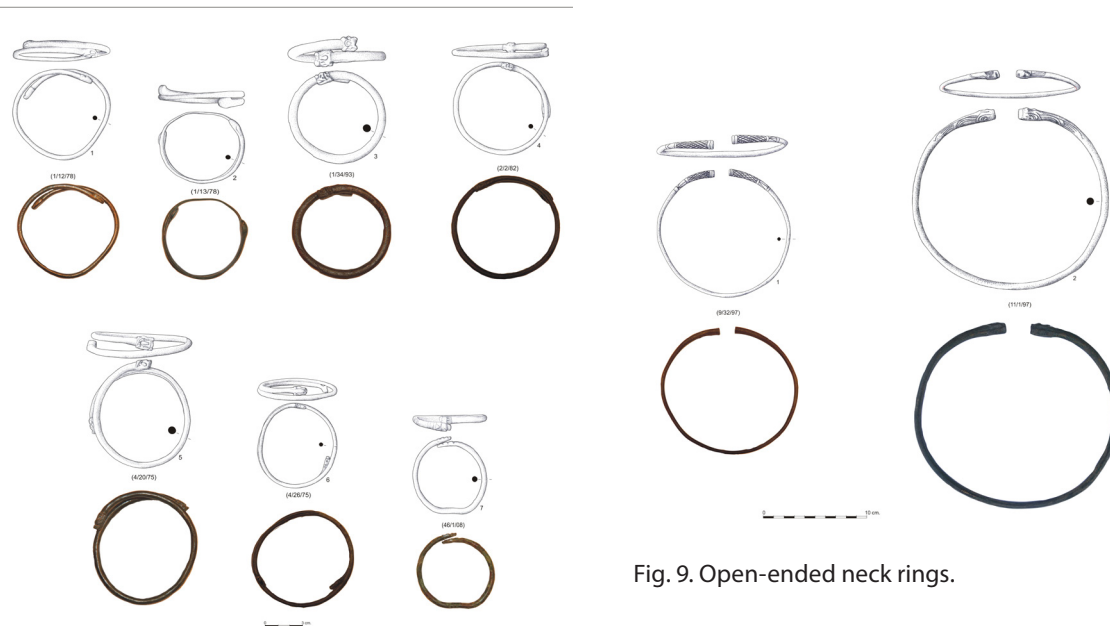


Fig. 9. Open-ended neck rings.

Fig. 8. Bracelets with overlapping ends.

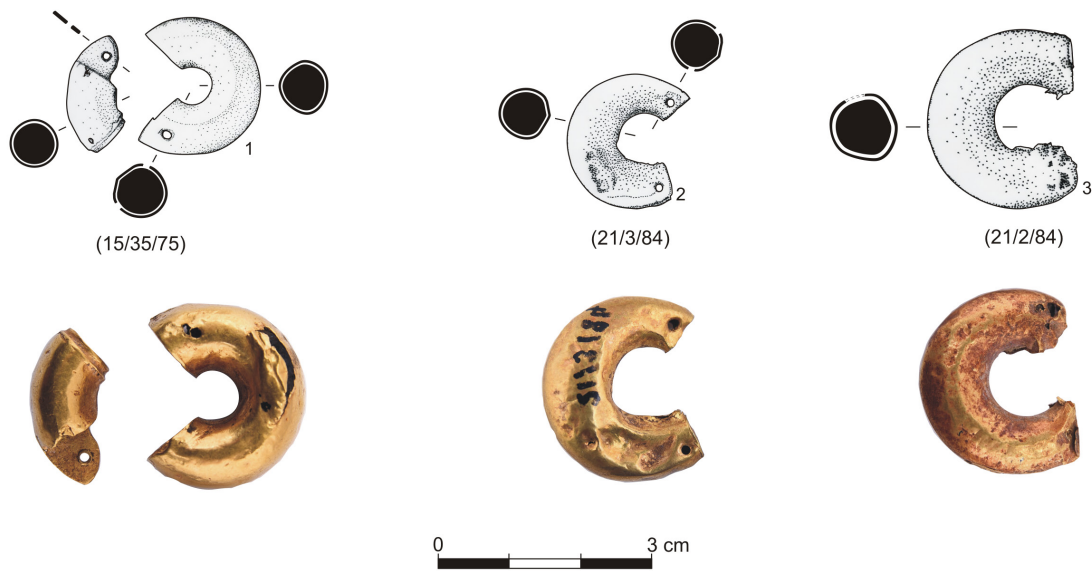


Fig. 10. Loop-shaped earrings.

Iconographic Evaluation of a Bowl with an Applique Hand from Klaros

[KLAROS'TAN APLİKE EL FİĞÜRLÜ KASE ÜZERİNE İKONOĞRAFİK DEĞERLENDİRME]

Onur ZUNAL

Anahtar Kelimeler

İonia, Kutsal Alan, Klaros, Aplike, El, İonia Kasesi.

Keywords

İonia, Sanctuary, Klaros, Applique, Hand, Ionian Cup.

ÖZET

Klaros'ta bulunan applike el figürlü kâse parçası, benzerlerine özellikle kutsal alanlarda rastladığımız oldukça ilginç bir buluntu grubunu oluşturmaktadır. Klaros örneği bir İonia kâsesinin gövdeye geçiş kısmında yer alır. Oldukça uzun yapılmış parmaklar birbirine yapışık iken baş parmak ayrı ve yukarı doğru dönüktür. Bilek kısmında bir bilezik yer alan sağ el karşıya doğru uzanmaktadır. Kabin işlevi hakkında net bir yorum yapmak zor olsa da bu tip kaplar, libasyon veya arınma ritüeli ile ilişkili olabileceği gibi aynı zamanda sunu amaçlı da kullanılmış olabilirler. Bunun yanı sıra el figürünün ikonografik açıdan ne anlama geldiği makalenin odaklandığı en önemli noktadır. El sadece pagan inanç için değil semavi dinler için de çok önemli bir sembol olup neredeyse tüm bu inanışlar için benzer anlamlara gelmektedir. Yaratma, koruma, kutsama, dua, kuvvet, ant, dayanıklılık, öğretme, şifacılık, yardımlaşma, sevgi, şefkat, evlilik ele verilen anlamların bazılarıdır. Klaros applike el figürlü kâse hem kabin form ve bezeme şaması hem de elin büyük boyutlu plastik eserlerde görülen örnekleri göz önüne alındığında İÖ 600-575 yılları civarına tarihlendirilmektedir.

ABSTRACT

A bowl sherd with an applique hand figure from Klaros constitutes a very interesting find group which especially finds parallels in sanctuaries. The fragment from Klaros belongs to the junction to the body of an Ionian cup. The rather long fingers are attached to each other while the thumb is separated and extended upwards. The right hand, which has a bracelet on the wrist, extends forwards. Although it is not easy to make clear comments about the function of the cup could be related to libation or initiation rituals or could be used as offerings. The iconographical meaning of the hand figure is the focal point of this paper. The hand is a very important symbol both for pagan and monotheistic religions, carrying similar meanings in nearly all of these beliefs. Some of the meanings attributed to the hand are creation, protection, blessing, prayer, force, oath, strength, instruction, healing, benevolence, love, compassion, and marriage. Based on the shape and the decoration scheme of the cup and examples of hands on large-scale sculptural works the bowl with an applique hand from Klaros is dated to about 600-575 BC.

Klaros, located in the Menderes district of Izmir Province, is one of the most significant sanctuaries of pagan religion and the oldest known prophecy center, not only for İonia, but for the whole known ancient world.¹ This paper aims to provide an iconographic evaluation of

an applique hand on a fragment of İonian cup unearthed during the 3rd season excavations in Klaros between 1988-1997.² The ceramics with

¹ Especially the excavations between 2001-2010 yielded numerous earthenware and metal artifacts dating to various phases of the Mycenaean period. Şahin 2012: 264-269.

² The cup was unearthed during the excavations in 1997, in the 13th layer of Grid 4BC. This is the area where the monument of L. Valerius Flaccus, son of Lucius was found. In the excavations of the same year two kouroi were found in the same area Genière 1998, pl. 1. Area numbered 15. In the current excavations the monument of L. Valerius Flaccus is located in the sector named Batı Onur Anıtı (B.O.A.). This

applique hands are a quite interesting group of finds mostly preserved in fragmentary examples and usually coming from sanctuaries. Specimens of this type were either not found in large quantities or not published, therefore a detailed iconographic analysis of examples of this type has not been made. In this regard the example from Klaros will introduce a unique artwork and will provide a valuable contribution to the studies on sanctuaries and iconography.

The applique hand is positioned immediately below the non-preserved mouth of the Ionian cup, at the junction to the body. The depiction on the bowl belongs to a right hand. The hand is placed below the everted mouth, between dark colored, thin and thick bands. A bracelet is seen on the wrist. The fingers are rather long, with the thumb running over the upper band. The rest of the fingers are closed together making the hand extend forward.

As mentioned above, although examples of this type are lesser known, in terms of iconography numerous meanings were attributed to the hand in various societies and religions. The hand has an extremely important meaning not only for pagan beliefs and life but also for all monotheistic religions. This paper will mainly focus on the iconographical meaning of the hand and the possible uses of the bowl in subject.

The meanings attributed to the hand as a universal figure are nearly infinite. It contains the meanings of command, protection, creation, blessing, prayer, force, oath, strength, and instruction. The hand is also related to healing, love and compassion and a helping hand is given to those in need.³

sector lies on the south of the Hellenistic Temple of Apollo Klarios. Following the French excavations, the new excavations in Klaros began by a team under the direction of Prof. Dr. Nuran Şahin. During these excavations, a sacred road with two construction phases dating to the Archaic Period was unearthed in the level where the cup was found and to the west of the monument. For detailed information on the sacred road see Şahin and Debord 2011: 174, fig. 15. The early phase of the two-phased sacred road dates to the 7th century BC and it was uninterruptedly used until the 6th century BC, when a new road was constructed above it. This second road was used until the middle of the 4th century BC. Yılmaz 2008: 253.

3 Wilkinson 2011: 116. Uyan Dur mentions that the wrist symbolizes the intervention of God in affairs on Earth or the indication of his approval. Uyan Dur 2015, 22.

Monotheistic religions have attributed similar meanings to the hand, which is used as a kind of symbol. This symbol is found as Hamsa in Judaism and the Hand of Fatima in Islam. Khamsa (Arabic), Hamesh (Jewish) express the number five. The Hand of Hamsa has meanings such as peace, happiness, prosperity, protection from evil, warding off enemies.⁴ In the Jewish tradition Hamsa is known as Hand of Miriam representing the sister of Moses, Miriam.⁵ Fatima, an important figure in the Islamic world, is the daughter of the Prophet Muhammad, the wife of Ali and mother of Hasan and Husayn. The Hand of Fatima carries three important meanings in Islam. The first is the belief in the hands ability to heal and eliminate disease. It is believed that the hand heals the diseased area through touch. The second meaning is related to nazar. It is believed that rotating the hand three times in circles around the head protects from malice. The third is the relation of the hand to prosperity, profusion, and prayer.⁶

According to Christianity the hand symbolizes the power and supremacy of God.⁷ In this regard, it is necessary to mention the famous mural made by Michelangelo on the ceiling of the Sistine Chapel. In the painting God gives / reaches his hand to Adam, the first human, bringing him to life.⁸ Here the hand is in the position of the creator. Besides this, the Christian world has numerous narratives regarding the hand. It is always the symbol of power and kindness. In the verses of the apostles the hands provide the communication between God and patient. Lastly, the hand can be considered as a medium of embodiment. It can be interpreted as a means for the realization of the moral commitment of people.⁹ The use of the hand as “Dextrarum Junctio” i.e. “Marriage Symbol” in Christianity was inherited from the Roman tradition. This tradition is known to have been applied in Christian marriages between the 13th and 14th centuries AD. The priest fulfils the task of connecting the right hands of the

4 Ahmadi 2013: 779.

5 Karesh and Hurvitz 2006: 197

6 Işık 2017: 29. Uyan Dur 2015: 22.

7 Uyan Dur 2015: 22.

8 Jacquet 2011: 12. Uyan Dur 2015: 23.

9 Jacquet 2011: 13.

marrying couple. Until the 14th and 15th centuries this gesture contained two meanings: it did not only represent the transition of the maiden from the world under the authority of the father to the one of the husbands but also symbolized her commitment to her husband. In the 14th and 15th centuries in connection to the evolution of mental power this symbol gradually changes in meaning and can be described as the mutual commitment of the spouses and their duties for each other.¹⁰

The hand was considered as the most powerful means for praying by the Romans, who were very pious. According to G. Dumézil in a way it means that all rights and any legal action, any sworn or unsworn contract or commitment are under the guarantee of the gods. Servius mentions that specific body parts are related to gods or goddesses. According to this the body above the knees is divided into religious parts; he notes that the knees (*Misericordia*), ears (*Memoria* “memory”), forehead (*Genius*) and hands should not be forgotten. Plinius also states that “The hand is the throne of *Fides*, goddess of prayer / orison”. *Fides* was a goddess in the Roman pantheon, symbolizing the right hand, i.e. concord. In marriage this manifests that the connection of the bride and groom’s hands is their “mutual legal obligation”. At the same time, it means that the maiden enters the authority of her husband “as husband, friend, guardian and father”. A sarcophagus dating to the 2nd century AD depicts a *Dextrarum Junctio* scene where the *Pronuba* (*Mother Superior*) embraces a married couple who have their right hands connected. Also, sometimes Roman wedding rings were made as two joining hands. This situation reveals the importance of the hand symbol in the Roman world.¹¹

As is the case with the Roman world, the hand is of big importance for Greek religion and social structure¹². The word used in Ancient Greek

was *Kheir*, meaning hand or arm.¹³ F. Mari, mentions that the hand, besides the meanings related to marriage and agreement, is related to oath and signing a contract deducing that it is connected with establishing some sort of authority or holding power. She also mentions that beginning in the Archaic period the right hand has three meanings. These are usually the opposite of left, generally used in rituals with the meaning of good luck and symbolize the mind, in other words intelligence.¹⁴ The right hand is especially emphasized in Homer’s *Iliad*. “And no blind watch did the famed Shaker of Earth keep, but went with them in likeness of an old man, and he laid hold of the right hand of Agamemnon, son of Atreus ...” (Homer *Iliad*, 14. 135-137). “So spake he and did on his fair armour. And now Menelaus, would the end of life have appeared for thee at the hands of Hector, seeing he was mightier far, had not the kings of the Achaeans sprung up and laid hold of thee. And Atreus’ son himself, wide-ruling Agamemnon, caught him by the right hand and spake to him ...” (Homer *Iliad*, 7. 104-110).

quite different from those found in Klaros and other Greek sanctuaries. In its depictions on both bronze and ceramic artworks, the little and ring fingers are closed while the other three fingers are open. S. Berndt states that *Sabazius* is attested in literary sources as early as the late 5th century BC, and considering archaeological data, it appears as of the Early Hellenistic Period. In terms of iconography *Sabazius* cannot be precisely defined until later periods, and is depicted as a bearded, elderly figure in the Roman Imperial period. In the cult of *Sabazius*, the hand symbolizes the underworld and life after death. Berndt 2018: 151-152. Archaeological and epigraphic data related to the cult of *Dionysus* in Klaros mostly belong to the Hellenistic Period. Most of these were unearthed in the *Batı Onur Anıtları* sector, like the bowl with an applique hand subject to this paper. It can be suggested that this area was used for the Festivals of *Dionysus* during the Hellenistic period. Pişkin-Ayvazoğlu 2015: 196-197. Since both cults of *Dionysus* and *Sabazius* are later than the bowl discussed in this paper, it would not be appropriate to associate the cup with either of these cults. *Terracotta* hand figures unearthed in the important Ionian city of *Priene* are an interesting find group. A. Filges mentions that there are five groups related to the hand gesture that belongs to the cult of *Sabazius* and remarks that the examples from *Priene*, with few exceptions, could not be associated with them. Filges 2015: 96-99.

10 Jacquet 2011: 14.

11 Jacquet 2011: 12-14. For the scene depicted on the sarcophagus see Jacquet 2011: 14.

12 The hand figure appears as an important symbol particularly associated with the cult of *Sabazius*. In the Greek Pantheon *Sabazius* is related to *Dionysus*, according to ancient sources, and to *Zeus*, according to epigraphic data. The hand belonging to this cult is

13 Mari 2018: 107.

14 Mari 2018: 108.

“She then went to her house, the daughter of Zeus, Aphrodite, but Here darted down and left the peak of Olympus; on Pieria she stepped and lovely Emathia, and sped over the snowy mountains of the Thracian horsemen, even over their topmost peaks, nor grazed she the ground with her feet; and from Athos she stepped upon the billowy sea, and so came to Lemnos, the city of godlike Thoas. There she met Sleep, the brother of Death; and she clasped him by the hand, and spake and addressed him ...” (Homer Iliad, 14. 224-231). What we understand from Homer’s lines is that the hand symbolizes the strong and powerful person.

The meanings attributed to the hand figure by communities of different beliefs were mentioned above. In the light of this information, and particularly in the framework of pagan belief, let us now consider what the Klaros example can tell us and touch on similar examples.

The example from Klaros depicts the right hand. At this point let us recall the properties of creation and agreement/negotiation attributed to the right hand and mentioned above. Undoubtedly, the example from Klaros is a small sherd preserved from a bowl, therefore is there the other hand i.e. the left hand placed opposite to it? The answer to this question comes from examples from Miletus, Samos, and Naucratis. Two separate examples from Miletus depict the right and left hand, respectively. Both examples were unearthed in the sanctuary of Aphrodite.¹⁵ The finding from Samos is the best preserved compared to the rest of the examples.¹⁶ The cup is preserved in three fragments and has the depiction of a right hand with a bracelet on the wrist, just like the example from Klaros. However, the other fragment of the cup has the left hand depicted in the same way. The hands are extended to each other with lotus blossoms and a sparrow in the middle. On the reserved area below this decorative band there is a row of ordered knucklebones. Another example is the little-master kylix coming from the Apollo Temple in Naucratis and currently preserved in the British Museum.¹⁷ Although it is preserved in a

small part the depiction of a left hand is visible. What is more, it is remarkable that the hand is placed directly below the handle zone. In this case the hand figures can be considered as the hands which hold or grasp the cup. Turning to the question put above, the examples from Miletus, Samos and Naucratis show that besides the right hand, the left hand and different figures / motifs could be used especially on open vessels. In this case a different approach to the iconography of the hand image should be adopted.

The scarcity of known examples makes it difficult to make clear comments on the functions of these hand-figured cups. It is possible to say that this kind of cups found especially in places such as Klaros, Miletus, Samos, and Naucratis were special productions for the sanctuaries.¹⁸ It would be a rational explanation that the examples represent the potter who created the cup or the person who made the dedication. In case we associate the examples on open vessels with the dedicants, we may suggest that this type of cups was not only used for dedications but was also related to libations.¹⁹ In summary, the opposing hand figures placed between the handles refer to holding and grasping the bowl, then drinking the liquid (wine/water) inside it and then pouring it onto the altar, that is, the libation. Afterwards, the cup and the liquid inside it are offered to the god. In that case, the instinctive approach that underlies the offering ritual is the expectation of protection by the god or the offering of gratitude to the god for the fulfillment of a wish.

Besides the abovementioned meanings and

research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=1333691&partId=1&place=35273&placeA=35273-3-1&page=13.

18 Besides the applique hands, knucklebones and bull heads are among the examples found in open vessels. For the example from Naucratis see Price 1924: 183, Fig. 2. For the example from Miletus see Schlotzhauer 2014: Taf. 203, 612. For the example from Rhodes see Jacopi 1929: 175, Fig. 169 and Walter-Karydi: 1973, Taf. 42, 346. For the examples from Samos see Walter-Karydi: 1973, Taf. 42, 353-357.

19 As I have stated in my doctoral thesis on Proto-geometric and Geometric period ceramics from the sanctuary in Klaros, a significant part of the ceramics coming from these layers of Klaros are altar material and the ratio of open vessels among them is much higher than that of closed vessels. Zunal 2014: 134.

15 Schlotzhauer 2014: Taf. 202, 611 and Taf. 203, 613.

16 Walter-Karydi, 1973: Taf. 37, 289.

17 For images and detailed information on the example see British Museum <https://www.britishmuseum.org/>

functions attributed to the hand figure and the cup it is depicted on, these hands particularly might be considered to be associated with initiation. Therefore, the function of the cup may be related to some kind of initiation ritual. Fifteen inscriptions on delegations regarding the mysteria rites and initiations were found in Klaros²⁰. These inscriptions reveal that those who arrived in Klaros made an application for a prophecy after an initiation, entered the temple, and could attend the rituals²¹. A. Busine states that it is not possible to know the contents and stages of the rituals in Klaros, but remarks that the delegates who were entitled to participate in these rituals were privileged. She indicates that, following the initiation, these people passed through a labirentus (a labyrinth-shaped corridor) and accessed the adyton below the temple²².

Besides the examples on ceramics, structurally similar examples of the applique hand are also found in sculptural artworks. The hand on the Klaros example is quite big and roughly worked. The thumb is open and pointing up whilst the rest of the four fingers are depicted closed together and nearly in similar lengths. They are not very detailed and rather left rough. Similar hand positions are found on the Kore of Auxerre in the Daedalic style²³ and its contemporaries.²⁴ The 75 cm high kore

made of limestone wears a peplos and an epiblema covers her shoulders. She is standing in an adrant position, with the left hand clearly attached to the side of the body and the right placed on the breasts. The thumb of the hand raised on the breasts is separated from the other four fingers which similar to the example from Klaros, are closed together and are nearly equal in lengths. The hand of the Kore of Auxerre, dated between 640-630 BC, and the hand on the Ionian cup from Klaros are very similar in terms of style. The hand depicted on the Ionian cup must have been made as an imitation of this type of sculptures.

Naturally, the example from Klaros does not date as early. Considering that the stylistic features of large-scale sculptures were applied on figurines in a later time, we should expect the same for ceramic art. On the other hand, the form and decoration scheme of the Ionian cup are also helpful as dating criteria.

It is hard to make a clear comparison of the example from Klaros in terms of form since the only part preserved is the junction to the body below the mouth. The first examples of the Ionian cups, with short mouths, shallow bodies and short ring foots, appear in the last quarter of the 7th century BC and are particularly common in the early 6th century BC.²⁵ The examples from Naucratis classified under Group DD as South Ionian productions are dated to the second and third quarters of the 6th century BC.²⁶ Another example is a grave good unearthed in the Akpınar Necropolis of Clazomenae, in a grave dated to 620-610 BC.²⁷ This type with a long mouth, deep body, and high conical foot, is the most common form

20 Ferrary 2014: 122.

21 For the initiation inscription related to those coming from Kharax see Busine 2005: 193. For the initiation inscription related to those coming from Neokaisareia see Macridy 1905, 165: No. 1, 2. For the initiation inscription related to those coming from Lappa see Macridy, 1912, 46, No. 2. As mentioned in footnote no 2 of the article, the area where the bowl was unearthed is also represented by architecture and finds of the Archaic period. This raises the question of whether an altar or an area for initiations could exist in this place.

22 Busine 2005: 194.

23 Spivey 2013: 62-63. For detailed information on the Kore of Auxerre and statues in Daedalic style see also Aurigny 2012: 3-40.

24 Although hands of similar type are applied in sculptural works after about 640 BC, a similar hand structure grabs the attention in numerous sculptures dating back to the middle of the 6th century. For the example from Miletus, dated to 575-550 BC see Karakasi 2003: 156, Pl. 40, M4. For the example from Klaros dated to about 560 BC see Karakasi 2003: 56, Pl. 52. For the example from Erythrai dated to about

560-550 BC see Karakasi 2003: 157, Pl. 54-55, E1. For the example from Rentis dated to about 580 BC see Karakasi 2003: 161, Pl. 109, AM 2530. For the example from Keratea which also wears a bracelet on the wrist and dates to about 570-560 BC see Karakasi 2003: 161, Pl. 112, Brl 1800. For the example from Eleusis dated to 525-500 BC see Karakasi 2003: 161, Pl. 119, NM 26. For the earliest of all these examples coming from Crete and dated to the mid-7th century BC see Karakasi 2003: 67, Pl. 53. Louvre 3098.

25 Cook and Dupont 1998: 131, Fig. 18.1b.

26 Schlotzhauer and Villing 2006: 61-62, Fig. 23. For the table of clay analysis and dating data see also 55, table 1.

27 Hürmüzli 2003: 349, Fig. 4. 20/5.

among the Ionian cups. The first examples appear around 600 BC and are especially prevalent in the second quarter and the middle of the 6th century BC.²⁸ In Naucratis, finds of this type of Ionian cups, are classified under Type 9.A of South Ionian production. Schlotzhauer – Villing note that the production of examples of this type began around 590-580 BC and that the latest examples date to the second half of the 6th century BC.²⁹ Another similar example is a grave good found in the Akpınar Necropolis in Clazomenae, in a grave dated to 600-590 BC.³⁰ An example among the finds of the Archaic house in Antandros dates to 600-590 BC.³¹ Considering the application of reserved areas and glazed bands in the interior and the exterior of the cup, the example from Klaros is similar to the Ionian cups with long mouths.

It is noteworthy that the examples of similar applique hands found in Miletus, Samos, and Naucratis, were generally applied on high-rimmed and deep-bodied cups. In this regard, the example from Klaros must have been applied on a cup of this type. Therefore, considering the period of existence of similar Ionian cups in the repertoire and the examples of hand depictions in sculptural works, the Ionian cup with an applique hand from Klaros should be dated to about 600-575 BC.

Catalogue

Finding Date: Klaros 1997

Finding Place: Grid 4BC, 13th level

Height: 4.2 cm

Width: 7.2 cm

Thickness: 0.4 cm. *Thickness of applique:* 0.9 cm

Clay Colour: 2.5 YR 5/4 reddish brown

Glaze Colour: 7.5 YR 2.5/1 black and 5 YR 4/3 reddish brown

Date: 600-575 BC.

Acknowledgements

I am very grateful to my dear professors, especially Prof. Dr. Nuran Şahin, Prof. Dr. Gürçan Polat and Assoc. Prof. Dr. Hülya Bulut who shared their ideas with me in the creation of this paper. I would also like to thank Assist. Prof. Cennet Pişkin Ayvazoğlu and archaeologist Görkem Gökölük for the ceramic drawing.

Bibliography

- HOMER, (=HOMEROS) *İlyada*, (çev. Azra Erhat - A. Kadir), Sander Yayınları, İstanbul. 1975.
- AHMADI 2013: A. Ahmadi, "The Hand in Art: Hamsa Hand", *The Journal of Hand Surgery*, 779-780.
- AURIGNY 2012: H. Aurigny, "Une notion encombrante dans l'histoire de la sculpture grecque: le «dédalisme»", *Revue Archéologique* 2012/1 (n° 53), 3-40.
- BERNDT 2018: S. Berndt, "The hand gesture and symbols of Sabazios", *Opuscula, Annual of the Swedish Institutes at Athens and Rome*, II, 151-168.
- BUSINE 2005: A. Busine, *Paroles d'Apollon. Pratiques et traditions oraculaires dans l'Antiquité tardive (II-VIe siècle)*, Leiden - Boston.
- COOK and DUPONT 1998: R.M. Cook, P. Dupont, *East Greek Pottery*, London and New York.
- DE LA GENIERE 1998: J. De La Genière, «Claros, bilan provisoire de dix campagnes de fouilles» in: *Revue des Études Anciennes*. Tome 100 n°1-2, 235-268.
- FERRARY 2014: J. L. Ferrary, *Les Mémoires de délégations du sanctuaire oraculaire de Klaros d'après la documentation conservée dans le Fonds Louis Robert (Académie des Inscriptions et Belles-Lettres)*. Vol. I-II. Paris.
- FILGES 2015: A. Filges, "Ein Felsheiligtum im Stadtgebiet von Priene. Privater Kult im öffentlichen Raum?": in: K. Sporn, S. Ladstätter, M. Kerschner (Hrsg.), *Natur - Kult - Raum, Akten des Internationalen Kolloquiums Salzburg Januar 2012, Sonderschriften ÖAI 51* (Wien 2015) 81-109.
- HÜRMÜZLÜ 2003: B. Hürmüzlü, *Klazomenai Akpınar Nekropolis*. (Unpublished PhD Dissertation, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir).
- IŞIK 2017: C. Işık, "Türk Kültür Mirasında Bir Kült Olarak Hz. Fatıma", *Süfî Araştırmaları* 16, 17-33.
- JACOPI 1929: G. Jacopi, *Clara Rhodos III: Scavi nella necropoli di Jalisso, 1924-1928*, Bergamo.
- JACQUET 2011: M. Jacquet, *Les symboles de l'engagement dans les rites nuptiaux, de l'Antiquité à nos jours*. Angers: Institut Albert le Grand/Incom.

28 Cook and Dupont 1998: 131, Fig. 18.1d.

29 Schlotzhauer and Villing 2006: 61, Fig. 28.

30 Hürmüzlü 2003: 351, Fig. 16, 79/1.

31 Polat et al. 2018: 203, Fig. 2.

- KARAKASI 2003: K. Karakasi, *Archaic Korai*. The J. Paul Getty Museum, Los Angeles.
- KARESH and HURVITZ 2006: S.E. Karesh, M.M. Hurvitz, *Encyclopedia of Judaism*, J.G. Melton ed.
- MACRIDY 1905: Th. Macridy, "Altertümer von Notion I", *JOAI* 8, 135-173.
- MACRIDY 1912: Th. Macridy, "Antiquités de Notion II", *ÖJh* 15, 36-67.
- MARI 2018: F. MARI, "Les sens de la poignée de main en Grèce ancienne du VIIIe au Ve siècle avant J.-C.", *KTËMA, Civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques*, n°43, 105-132.
- PIŞKİN-AYVAZOĞLU 2015: C. Pişkin-Ayvazoğlu, *Klaros'ta Dionysos Kültü*, (Unpublished PhD Dissertation), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- POLAT et al. 2018: Y. Polat, O. Zunal, S. Üney, "Pottery from an Archaic House in Antandros", in: R.G. Gürtekin-Demir, H. Cevizoğlu, Y. Polat ve G. Polat with the collaboration of Gocha R. Tsetskhladze (ed), *Archaic and Classical Western Anatolia: New Perspectives in Ceramic Studies*, In Memoriam Prof. Crawford H. Greenewalt Jr. Proceedings of the Second KERAMOS International Conference at Ege University, İzmir, June 3-5, 2015. *Colloquia Antiqua* 19, 201-230.
- ŞAHİN 2012: N. Şahin, "Apollon Klarios Bilicilik Merkezi", in: A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz, G. Polat (eds.), *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, 248-272.
- ŞAHİN and DEBORD 2011: N. Şahin, P. Debord, "Découvertes récentes et installation du culte d'Apollon pythien à Claros", *PALLAS* 87, 169-204.
- SCHLOTZHauer 2014: U. Schlotzhauer, *Die südionischen Knickrandschalen. Eine chronologische Untersuchung zu den sog. Ionischen Schalen in Milet*. Erlangung des Grades eines Doktors der Philosophie, Ruhr-Universität, Bochum.
- SCHLOTZHauer and VILLING 2006: U. Schlotzhauer, A. Villing, "East Greek Pottery from Naukratis: The Current State of Research". in: U. Schlotzhauer and A. Villing (eds), *Naukratis: Greek Diversity in Egypt: Studies on East Greek Pottery and Exchange in the Eastern Mediterranean*, 53-68.
- SPIVEY 2013: N. Spivey, *Greek Sculpture*, Cambridge University Press.
- UYAN DUR 2015: B.İ. Uyan Dur, "Use of Hand as a Metaphoric Image in Poster Design". *Global Journal of Arts Humanities and Social Sciences*, 3 (1), 19-28.
- WALTER-KARYDI 1973: E. Walter-Karydi, *Samische Gefässe des 6. Jahrhundert v. Chr., Samos 6, 1*, Bonn.
- WILKINSON 1973: K. Wilkinson, *Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller ve İşaretler, Binlerce Yıllık Görsel Bir Yolculuk*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- YILMAZ 2008: F. Yılmaz, "Apollon Klarios Kutsal Alanındaki 'Kutsal Yol'un Seramik Buluntulara Göre Tarihlendirilmesi", *ADerg* 12, 247-268.
- ZUNAL 2014: O. Zunal, *Klaros Protogeometrik ve Geometrik Dönem Seramikleri* (Unpublished PhD Dissertation), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Makale Gönderim Tarihi: 26.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 07.09.2021

ONUR ZUNAL

Orcid ID: 0000-0003-3074-7132

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji ABD,

İzmir/TURKEY.

onur.zunal@ege.edu.tr



Fig. 1. A Bowl with an Applique Hand.



Fig. 2. Detail of the applique.

Geç Antik Çağ Amphoralarında Görülen Yazıt ve Mühürler Işığında Annona Sistemi: LRA 1, LRA 2, LRA 3 ve Zeest 80

[THE ANNONA SYSTEM FROM THE POINT OF AMPHORAS, INSCRIPTIONS, AND STAMPS OF LATE ANTIQUE: LRA 1, LRA 2, LRA 3 AND ZEEST 80]

Ülkü KARA

Anahtar Kelimeler

Geç Antik Dönem, Amphora, Mühür, Dipinto, Graffito, Annona civicia ve Annona Militaris.

Keywords

Late Antique Period, Amphora, Stamp, Dipinto, Graffito, Annona Civicia and Annona Militaris.

ÖZET

Geç Antik Çağ ekonomisinde uygulandığı sanılan ve artık varlığı pek çok araştırmacı tarafından kabul edilen, vergi toplama ve aynı dağıtma sistemi olan annonanın (annonna civicia ve annonna militaris) eylemlerinden biri “ürünün yer değiştirmesi/nakliyesi”dir. Vergi karşılığında toplanan ürünlerin denizasıru ve uzak coğrafyalara aktarılması gibi önemli bir organizasyonda kullanılan amphoralar, kabın temin edilmesinden ürünün bozulmadan varışına kadar geçen süreçte oldukça önemlidir. Ayrıca, amphoranın formu kadar üzerindeki yazıtlar ve mühürler de kabı temsil eden öğelerdendir. Sözü edilen mühür ve yazı biçimleri (graffito ve dipinto) dönemin ekonomik, din ve dil özelliklerini yansıttasının yanı sıra, annonna sisteminin uygulamaları olarak da kabul edilmektedir. Sunulan çalışmada; Doğu Roma İmparatorluğu’nun son dönemindeki (MS 4. - 7. yüzyıllar) boyunca annonna organizasyonuna yönelik üretildiği sanılan ya da bunun için kullanıldığı düşünülen ve Akdeniz çevresinde yoğun olarak yayılım gösteren dört amphora tipi (LRA 1, LRA 2, LRA 3 ve Zeest 80); formları, üretimleri ve üzerinde görülen yazıt ve mühürler özelinde ele alınmış ve annonna sistemi içinde yer alıp almadıkları irdelenmiştir.

ABSTRACT

Transport/Displacement of products is an essential element of the tax in-kind (annonna civicia and annonna militaris) and distribution practice which is deemed to be conducted in the economy during the Eastern Roman Empire Period, as approved by a majority of researchers today. Amphoras used in the transport process of products collected as tax to the overseas or distant locations stand as essential in the period between the provision/production of the vessels and the date of arrival to the location in proper condition. Inscriptions and stamps on the amphoras represent it along with the form. It may be suggested that the abovementioned inscriptions and stamps reflecting the economic, religious, and language properties of the period, may also have some features serving the annonna system. This paper examines the four amphorae types (LRA 1, LRA 2, LRA 3, and Zeest 80) common in the Mediterranean Region which are deemed to be produced/used for purposes of annonna organization in the Late Roman - Early Byzantine periods (4th - 7th c. AD) with a specific focus on the inscriptions and stamps and inspects their position, if any, in the annonna system.

Giriş

Akdeniz’in genelinde bir dünya ekonomisine doğru evrilmiş olan Geç Roma – Erken Bizans Dönemi ekonomisini, bölümlere ayrılmış ekonomik alanların bir bileşimi şeklinde tanımlamak mümkündür.¹ Günümüzde pek çok araştırmacının kabul ettiği üzere; bu dönemin

ekonomik sistemi, ne tamamen ticarete ne de tamamen takas ürünlerine dayalıydı.² Bununla birlikte, Geç Roma Dönemi ekonomisinin tarih öncesi dönemlerdeki ilkel takas sistemine evrildiği düşüncesi, modern tarihçiler tarafından dönemin vergi sisteminde yanlış anlaşılmalara

¹ Carrié 2012: 26.

² Jones 1964: 824-872; Garnsey ve Whittaker 1998: 213, 315; Laiou 2002: 679-696; Paterson 2010: 142-143; Carrié 2012: 13vd; Mitchell 2016: 549-552.

yol açmasının sonucu, olarak yorumlanmaktadır.³ Diğer taraftan, uzak mesafeli ticaretinin genel hacmi içinde, gıda tedarikini sağlayan *annonan*ın önemini abartıldığı düşüncesi de dikkat çekicidir.⁴ Bu dönemde, merkezde ticaret veya takasın olduğu kabul edilse dahi, yağma ve hediye gibi dolaşım mekanizmalarının da olduğu ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun, dönemin ticari faaliyetlerinde devlet olarak büyük bir rol üstlendiği de düşünülmektedir.⁵ Ancak, sistemin detaylarına dair henüz aydınlatılmamış konuların başında; önerilen bu sözde modelin çizilmemiş sınırları ve ticaretin hacmi gelmektedir. Öte yandan, modelin sistematığı, varsa standartları veya değişkenlikleri gibi başlıklar, arkeolojik ya da tarihsel verilerin açıklamada eksik kaldığı noktalardan bazılarıdır. Ek olarak, özellikle takas uygulamasında “paraya çevirme” veya “karşılık/hediye değişimi” benzeri tanımların içinin doldurulabilmesi de henüz araştırma ve spekülasyona açık konulardandır.⁶ Tüm bu veri ve kanıt eksikliğine rağmen, takas sisteminin işleyişinde Akdeniz'in doğusu ve batısı arasında hem bölgesel hem de dönemseller (Roma İmparatorluk ve Geç Roma İmparatorluk Dönemi) açıdan farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır.⁷

Geç Roma İmparatorluğu'nda askeri harcama ve askerlerin maaşı için yüksek bütçelere ihtiyaç duyulmuştur.⁸ Ordunun ve devletin sürdürülebilirliğinin ise, büyük oranda vergi, haraç ve imparatorluk topraklarının kiraya verilmesine dayandığını söylemek mümkündür. Arazi sahipleri ya da araziyi kullananlar tarafından ödenen tarımsal vergilerin oranının yüksek olmasına karşın, kentlinin vergi yükü daha azdır. Bununla birlikte, tüm vergilendirmenin nakit olarak yapılmadığı, aynı ve zorunlu hizmet olarak yapılabilmesinin yanı sıra, nakit dışındaki vergi-

lerin de nakde çevrilebildiği de bilinmektedir.⁹ Benzer konularda Akdeniz'in batısındaki uygulamalara bakıldığında ise, vergi düzenlemeleri konusunda Doğu ve Batı Roma İmparatorlukları arasında farklılıklar bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ Örneğin, Batı'da, kölelerin çalıştığı büyük arazilerin sahiplerinden vergi toplanması daha zorken, Doğu'daki *latifundium* çiftliklerinde yapılan küçük çaplı üretimden daha kolay vergi toplanabilmesi uygulama çeşitliliğini kanıtlayan durumlardandır.¹¹

Annona Civicia ve Annona Militaris Sistemi

Geç Roma İmparatorluk sınırlarında yer alan bazı büyük ve/veya önemli kentlerin temel gıda maddeleri açısından desteklenmesini sağlayan sistem (ya da uygulama) “*annona civicia*” sistemi olarak tanımlanmıştır. Bu sistem dahilinde, diğer eyaletlerden vergi karşılığında aynı olarak alınan ürünler söz konusu önemli/büyük ya da ihtiyacı olan kentlere aktarılmıştır; bu merkezlerin kentleşme sürecinin gıda temini ile bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.¹² Bu tip gıda ürünlerinin aktarıldığı sanılan başlıca kent, günümüz bilgileriyle başkent Constantinopolis olduğunu söylemek mümkündür.¹³ Constantinopolis'in, başkent olduğu süreçte inşa faaliyetleriyle birlikte büyümekte olduğu ve üst tabakadan insanların buraya yerleştirildiği bilinmektedir.¹⁴ Büyüme faaliyetlerinin getirdiği bir gereksinim olarak yapılan gıda temini, hem üst sınıfa ait kişilerin hem de işgücü kesiminin buradaki varlığıyla doğrudan ilişkilidir. Kentteki yerleşmenin çoğalması ve kentin gelişimi için uygulanan teşvik uygulamalarından biri, kuşkusuz ki ücretsiz ekmek ve tahıl dağıtımıdır. Örnek bir hesaplama göz önüne alınarak; şehirde MS 5. yüzyılın ortasında 4388 ailenin oturduğu ve bunların yıllık 175.200

3 Ward - Perkins 2001: 174; Carrié 2012: 23.

4 Carrié 2012: 20.

5 M. Mango 2009: 3.

6 Garnsey ve Whittaker 1998: 312vd.; Carrié 2012: 21-26. Batı Akdeniz'deki *annonna* sistemine dair genel bir değerlendirme için, bkz: Peacock ve Williams 1986: 54-63. Ekonomi ve vergi konusunda güncel bir analiz için, bkz: Bowman 2018: 27vd.

7 Akdeniz'in doğu ve batısına dair detaylı bir vergi ve maliyet incelemesi için bkz: Williams ve Friell 1999: 115vd.

8 Treadgold 2015: 364. İmparatorluk ve ordu bütçesi için, bkz: Hopkins 1980: 101-123, 124-125; Hendy 1985: 157-421; Pollard 2006: 219-225.

9 Mitchell 2016: 77-78, 245-247 ve 448. Geç Roma Dönemi'ndeki vergilendirme için, bkz: Hopkins 1980: 101vd.

10 Akdeniz'in Doğusu ve Batısı arasındaki farklı vergi kanun uygulamaları için bkz: Mitchell 2016: 248.

11 Kaçar 2005: 214-215. *Latifundium*: Roma İmparatorluk Dönemi'nde tarım üretimi yapan ve kölelerin çalıştığı geniş çiftlik arazisidir.

12 Williams ve Friell 1999: 116.

13 Karagiorgou 2001: 154.

14 Gregory 2008: 67; Mitchell 2016: 444.

ton buğdaya ihtiyaç duyduğu önerilmiştir.¹⁵ Diğer taraftan, günümüz araştırmalarının ortaya koyduğu üzere; tahılın tedarik edilen tek ürün olmadığı, yağ ve şarap gibi başkaca temel gıda ürünlerinin de *annonna* uygulaması kapsamında tedarik edildiği düşünülmektedir.¹⁶ *Annonna civica* kapsamında gıda tedariki yapılan şehirlerin içinde doğal ya da diğer afetlerle karşılaşanların da yer alması, bu tedarikin başka bir işlevini de ortaya koyar durumdadır. Örneğin, Edessa kentinde MS 499-501 yılları arasında yaşanan çekirge istilası sonucunda kente gönderilen yardım, bu tip bir uygulama olarak değerlendirilmektedir.¹⁷

Devletin diğer temel bileşeni olan askeriye için sürekliliği de, en az kentlerin yaşaması kadar önemlidir. *Annonna militarisin*, Geç Roma – Erken Bizans Dönemi ordusunun temel gıda ihtiyaçlarının tedarikine yönelik oluşturulmuş bir uygulamalar bütünü olduğu ve askeriye için aslı tamamlayıcısı olarak işlediği düşünülmektedir.¹⁸ Temeldeki prensip, vergi karşılığı toplanan ürünlerin askeriye için kullanılmasıdır. Batı Roma İmparatorluğu'nda işletilen gıda tedariki modelinde, ordunun ihtiyaçlarının; yerelden, yerel eyaletten ve/veya diğer eyaletlerden geldiği ortaya konmaktadır. Bu bağlamda gerekli ürünlerin; yerel sivillerden vergi karşılığında, devletin bedelini ödeyerek el koyması şeklinde ya da ticaret yoluyla temin edildiği bilinmektedir.¹⁹ Söz konusu sistem, MS 2. yüzyılda ordu için mısır toplama uygulamasıyken, ne zaman ve nasıl bir vergi sistemine dönüştüğü ve/veya ne ölçüde dönüştüğü henüz bilinmeyen bir konudur.²⁰ MS 3. yüzyılda yaşanan ekonomik kriz ve aşırı fiyat artışı neticesinde paralı işlemin tercih edilmemesi ve neredeyse yok olmasının; tüketici ve tüccar arasındaki alışverişin değiş tokuş yöntemiyle yapılması şeklinde sonuçlandığı düşünülmektedir. Öte taraftan, bu süreçte devletin de vergiyi aynı olarak toplayıp orduya göndermeyi tercih etmiş

olması, sistemin başlangıç noktalarından biri olmalıdır.²¹ Ayrıca, sistem uygulamalarından biri olarak gösterilen takasın nakde çevrilerek kullanılmış olması da, tercih edilen bir diğer pratik olarak ileri sürülmüştür.²² Söz konusu uygulamanın, MS 4. yüzyılda devletin gelirini artıran bir model olduğu önerilmektedir.²³ Bununla birlikte, yiyecek ihtiyacının serbest ekonominin karar ya da “hevesler”ine bırakılamayacak kadar önemli olduğu düşüncesi, etraflıca değerlendirilmesi gereken bir öneridir.²⁴

Askeriyede nakit maaş dışında günlük ihtiyaçların önemli bir kısmını gıda maddeleri oluşturmaktadır.²⁵ Askerlerin günlük temel ihtiyacına bakıldığında ise, her bir askerin günlük iki *sextarii*²⁶ tahıl ihtiyacı olduğu kabul edilirse, her gün bir *contubernium*²⁷ askerin 16 *sextarii* (yani bir *modius*)²⁸ tahıl tükettiği sonucuna ulaşılabilir. Bu hesaplama temel alınarak; Diokletianus'dan sonra genişletilmiş, 5.280 askerlik bir lejyon için günlük c.10.560 *sextarii* (660 *modii*) tahıla ihtiyaç duyulduğu tahmin edilmektedir.²⁹ Askeriye için ihtiyaç duyduğu temel gıda maddelerine daha geniş bir hesaplama ile göz atıldığında; örneğin *Constantinus* döneminde Doğu'da hareketli kuvvet olan *comitanses*lerin c.100.000, sınır kuvveti olan *limitanein* ise c.250.000 kadar olduğu sanılmaktadır.³⁰ İustinianus döneminde ise, Constantinopolis'de 70.000 askerin mevcut olduğu düşünüldüğünde, gereken gıda ürünlerinin miktarı daha iyi anlaşılabilir.³¹ Ancak mısır, şarap, zeytinyağı, tahıl, sirke, et gibi temel gıda maddelerinin dışında, atlar için hayati ihtiyaç olan samanın da *annonna militaris* ile tedarik

15 Grant 2000: 19, 23. Tahıl temelli bir değerlendirme için ayrıca, bkz: Türe 2009: 115 vd.

16 Mitchell 2016: 444.

17 Mitchell 2016: 249-250.

18 Kaegi 1985: 591.

19 Carreras - Monfort 2002: 72vd. Akdeniz'in Batısında Roma İmparatorluk Dönemi başında ve devamında uygulanan *annonna* sistemi için, bkz: Peacock ve Williams 1986: 54-66.

20 Wittaker ve Garnsey 1998: 277.

21 Haldon 2007: 59-60; Gregory 2008: 39.

22 Carrié 2012: 26.

23 Wittaker ve Garnsey 1998: 277.

24 Peacock ve Williams 1986: 58.

25 Geç Roma İmparatorluğu'nun tahmini devlet bütçe hesaplaması için, bkz. Treadgold 2015: 364.

26 Diokletianus'un "Fiyat Kararnamesi" temel alınarak: 1 *sextarius* (ξέστης) 0,546 l (1/6 *congi*); 1 İtalik *sextari* 0,547 l; Maria 2011: 366.

27 *Contubernium*: Roma ordusunda sekiz askerden oluşan en küçük birlik.

28 *Modius*; 16 *sextarii*ye karşılık gelmektedir.

29 Roth 1994: 361-362.

30 C. Mango 2008: 41.

31 Prokopius, SH, 23. 24. Askeri nüfus hesaplamaları ve tartışmaları için, bkz: Jones 1964: 679-686; MacMullen 1980: 451vd; C. Mango 2008: 41-43; Mitchell 2016: 650-652.

edildiği düşüncesi mevcuttur.³²

Ordunun bulunduğu kalıcı garnizon merkezlerinde veya geçici konakladığı yerlerdeki ihtiyaçları bu sistem uygulamalarıyla giderilebiliyor olsa dahi, halkın da bir takım sorumluluklar taşıdığı bilinmektedir. Örneğin, İulianus'un MS 362'de yaptığı doğu seferine hazırlık aşaması için kaldığı Antiokheia'da tahıl ihtiyacının yerelde giderilememesi nedeniyle şehirde yaşanan huzursuzluk ya da Edessa'daki askerlerin tükettiği ekmeğin üretiminde fırıncıların yanı sıra halkın sorumluluk taşıması, bu tip uygulamaları kanıtlar niteliktedir.³³

Yaşanan sınır problemleri nedeniyle Tuna ve kıyılarındaki askeri yerleşimler ve kaleler (*limes*) söz konusu gıda tedariklerinin en yüksek ihtiyaç duyulduğu hatlardan birini oluşturmaktadır. Buradaki askeri yerleşimlerin ve dolayısıyla asker sayısının yüksek olması nedeniyle, bu bölgenin gıda ihtiyacının oldukça fazla olduğu düşünülmektedir.³⁴ İlâveten, sınırlarda yaşayan ve kendilerine haraç ödenen Barbarların da Roma'dan gelen gıda tedarikine sahip olduğu ve *annona* ile toplanan ürünlerle beslendikleri bilinmektedir.³⁵

Amphora Tipleri ve Üzerindeki Mühür ve Yazıtlar Bağlamında Annona Sistemi

Yukarıda detaylandırılan tedarik pratiklerinin uygulanmasında en önemli nakliye yolu deniz taşıdır.³⁶ Deniz yoluyla yapılan taşı-

macılıkta ürünlerin taşınması için yararlanılan en önemli öğelerden birini ise amphoralar oluşturmaktadır.³⁷ Ürünler amphoraların içine koyularak, amphoraların ağızları ürünün bozulmasını engelleyecek şekilde kapatılıp varış noktasına kadar ürüne eşlik etmektedir. Bu bağlamda, ürünlerin çıkış merkezinden ayrılırken, yolda ya da vardığı yerdeki mevcudiyetleri amphoralar aracılığı ile izlenebilir; diğer bir deyişle söz konusu organik gıda ürünlerinin günümüze kalmış yegane somut izleri amphoralardır.³⁸ İncelenen dönem içinde Akdeniz ve Karadeniz'de tespit edilen amphora çeşitliliğinin oldukça fazla olmasına rağmen, bunların içinden yalnızca bazı amphora tiplerinin *annona* için kullanıldığı kabul edilmektedir.³⁹ Antik kaynaklardan sistem ve/veya uygulamalarına dair açık ve ayrıntılı bilgilere ulaşılmamasına rağmen, günümüz araştırmacıları Doğu Roma İmparatorluğu'nda *annona* sisteminin uygulandığına ve bazı amphora formlarının da bu sistem içinde yer aldığına dair fikir birliği içindedir.⁴⁰ Ancak, verilerin azlığı nedeniyle hangi amphoranın, ne ölçüde *annona*ya hizmet ettiği ve hangi merkezlere tedarik sağlandığı konusunda birden fazla öneri mevcuttur.⁴¹ Söz konusu önerilerin geliştirilmesinde;

yanında, bir loncaları da mevcuttur. Bununla birlikte, MS 7. yüzyılda sadece kaptan ya da basit tüccar olarak çalıştıkları da anlaşılmaktadır. Kazdan 1991: 1441, "Naukleros".

32 Kaegi 1985: 591; Carreras - Monfort 2002: 80.

33 Mitchell 2016: 115, 252.

34 Swan 2007: 251vd.; Sarnowski 2015: v. 1, 279-290; Mitchell 2016: 548-549. Tuna kıyısındaki askeri yerleşimlerin Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki dağılımı için, bkz: Sarnowski 2015: vol. 1, Fig. 57-59.

35 Örneğin; Alaric ve adamları, olasılıkla ekim için uygun arazileri olmadığından, gıda tedariki için Roma Devletine bağımlıydılar. MS 399'da Claudianus'un, Alaric ve çevresinin erzak tedarikini sağlamakla görevli bir *magister utriusque militiae* olduğu bilinmektedir. Mitchell 2016: 139.

36 Deniz taşıdır her türlü nakliye işlemi *navicularii* (*navicularius/vαύκληρος*) tarafından ve gemiler vasıtasıyla yapılmaktaydı. MS 4. yüzyıl sonrasında, *navicularii* ya da devlet temsilcisi tüccarların, gemi yapımı, tamirâtı, mürettebat oluşturma ve tüm bu operasyonların finansmanını organize ettikleri bilinmektedir. *Naviculariusların*, serbest ticaretin yanı sıra, Constantinopolis ve Roma kentlerine gıda maddeleri nakliyesi gerçekleştirdikleri ve ordunun tedarikini sağladıkları bilinmektedir. Gemi veya kargoların zayıyatının devlet tarafından karşılanması olmasının

37 Doğu Akdeniz'deki Roma İmparatorluk Dönemi ve Geç Roma – Erken Bizans Dönemi amphoraları için, bkz: Zemer 1978: 52-82; Riley 1979: 114-115, 145-236; Peacock ve Williams 1986: 1vd.; Bass 1982: 155-165; Hayes 1992: 61-71; Opait 2004: 6-43; Pieri 2005: 7vd.; Şenol 2009: 126-161; Şenol 2018: 18vd.; Bezeczky 2013: 25vd.

38 Peacock ve Williams 1986: 2; Cankardeş – Şenol 2005: 139-140; Şenol 2005: 133.

39 Çalışmada yer verilen dört amphora tipi dışında *annona* sistemi içinde yer aldığı sanılan başlıca amphora formlarına dair (LRA 4 ve LRA 5/6) bir inceleme için, bkz: Kingsley 2001: 53; Kingsley 2013: 130; Gerousi 2016: 131.

40 Gerousi 2016: 131; Reynolds 2018: 353vd. On iki adaların Geç Roma – Erken Bizans Dönemi ekonomisi ve *annona* sistemi içindeki yeri için, bkz: Deligianakis 2008: 209vd. MS 5. yüzyılda, amphora ve diğer pişmiş toprak buluntu grupları temelinde iki farklı modelin (serbest ve devlet destekli) uygulandığına dair bir öneri de mevcuttur, bkz: Elton 2005, 693. Elton 2005: 693. *Annona* ve *annona militaris*'in operasyonel işlemleri hakkında, bkz: Kingsley ve Decker 2001: 1vd.

41 Başlıca öneriler için, bkz: Elton 2005: 692-69; Van

amphoraların üretim dinamikleri, vardıkları merkezler, üretim ve kullanım özelliklerinin yanı sıra üzerindeki mühür ve yazıtlar (dipinti ve graffiti) da etkin rol oynamıştır.⁴² LRA 1, LRA 2, LRA 3 ve Zeest 80 amphoraları, bu dönemde *annonna* sistemi içinde yer aldığı sanılan tiplerden dördünü oluşturmaktadır.⁴³

İncelenen dört amphora tipine üretim merkezi ve dağılım alanları açısından bakıldığında; birbirinden farklı oranlarda olsa da, kitlesel ve seri biçimde üretildikleri anlaşılmaktadır. Ancak dağılımın nereye ve nasıl olduğu açısından bakıldığında ise; her amphora tipi için nispeten farklı sonuçlara ulaşılmıştır.⁴⁴ *Abidos Gümrük Vergisi* yazıtı bu sistemi kanıtlayan en önemli buluntulardan biri olarak kabul edilir. Yazıtta geçen “Kilikialı gemiciler” ifadesinin, LR 1 amphorası içinde Constantinopolis’e giden *annonna* (*annonna civicia*) şarabını taşıyan gemicileri işaret ettiği düşünülmektedir.⁴⁵ Diğer taraftan, Constantinopolis ve bazı büyük şehirlerin *annonna civicia* açısından desteklenmiş olmasına rağmen, LR 1 amphoralarının imitasyon üretimlerinin tüm (Doğu ve Batı) Roma İmparatorluğu’nda pazar ekonomisi içinde oldukça önemli bir konuma sahip olduğu da ileri sürülmüştür. Ayrıca bu öneri; kilise kurumunun ekonomik etkinliğinin bölgelere göre değişiklik göstermesi nedeniyle, şehirlerin ve ordunun ihtiyaçlarının sağlanmasının yanı sıra, amphoranın kilisenin ihtiyaçlarına yönelik kullanılmış olabileceğini de içermektedir.⁴⁶ Öte yandan, kargosu LR 1 ve LR 2 amphoralarından oluşan Yassıada Batığı’nın da *annonna militarise* hizmet eden kilise destekli bir gemi olduğuna dair öneri oldukça önemlidir.⁴⁷ Yassıada Batığı kargosunun farklı atölyelerden toplanmış (LRA 1 ve LRA 2) amphoralardan oluştuğu tezi, yapılan analizler sonucunda kanıtlanmıştır.⁴⁸

Doorninck 2015: 205vd.; Pieri 2012: 49; Brennan vd. 2020: 321-324.

42 Karagiorgou 2001: 149.

43 Ele alınan dört amphora tipi dosya çalışması niteliğinde seçilmiştir. Kara 2019: 4-5. Amphora tiplerinin adlandırmaları için bkz: Riley 1981: Fig. 10; Zeest 1960: 114-115.

44 Kara 2019: 212-225.

45 Iacomi 2010: 27-28, Fig. 9. “Abidos Vergi” yazıtı için, bkz: Durlat ve Guillou 1984: 581-598.

46 Pieri 2012: 48-49.

47 Van Doorninck 2015: 205vd.

48 Van Alfen 1996: 210; Leidwanger 2014: 899-901, Fig. 2a-d, 3a-c, 4a-c.

Buna göre, geminin olasılıkla Ege Denizi kökenli yükü buradaki bir depodan alıp Kilikia ya da Suriye’de bulunan bir (askeri) ihtiyaç noktasına götürüyor olması, araştırmaların ortaya koyduğu önemli bir sonuç önerisidir.⁴⁹ Bunun dışında, LRA 1’den oluşan kargolara sahip çok sayıda batığın tespit edilmesi de, kitlesel aktarımı destekleyen unsurlardan biri olarak gösterilebilir.⁵⁰ Amphoranın askeri garnizon ve merkezlerde yoğun olarak görülmesi ise, sözü edilen tedarik varlığını kanıtlayan en önemli unsurlardandır.⁵¹

Çalışmada mühürler açısından yapılan değerlendirilmede; çok az sayıda dini öge (örn. haç) içeren mühür ve genellikle şahıs ve/veya yer isminin geçtiği monogramlar tespit edilmiştir (Fig. 1a). Bu tip içeriklerin görülmesi ve mühür oran/sayıları nedeniyle, LRA 1 mühürlerinin genellikle hakkındaki önerileri destekler şekilde, atölye ve/veya sahibinin mühürü olabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır.⁵² Diğer taraftan, basıldığı kenti temsil ettiğine dair öneriler değerlendirildiğinde, mühürlerin çok az sayıda ve kısa süreli basılması sebebiyle devam ettirilememiş bir gelenek deneşmesini temsil ediyor olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.⁵³ Bu bağlamda, söz konusu mühürler *annonna* tedariki ya da onunla ilişkili bir kontrol mekanizmasından çok şahsi karar ve uygulamayı gösteriyor olmalıdır.

Dipinto ve graffiti yazıtlar incelenerek ulaşılabilecek temel sonuç ise; bu yazıt biçimlerinin farklı gelişim, gelenek ve fonksiyona sahip olduğu yönündedir. LR 1 amphoraları üzerinde görülen dipinto yazıtlar çok sayıda ele geçmektedir ve içeriklerindeki çeşitlilik dikkate değer oranda fazladır (Fig. 1b).⁵⁴ LRA 1’de görülen dipinto sayısı ve yayılım alanı, geniş ve yoğun yayılım gösteren bu formun buluntu sayısı ile paralel biçimde yüksektir. Yapılan karşılaştırma ve incelemeler sonucunda; LRA 1’in belirli bir gelişim

49 Leidwanger 2014: 901; Van Doorninck 1989: 205vd.

50 Çeşitli kargo örnekleri için bkz: Bass 1982: 155-165; Long ve Volpe 1998: 335-336; Minchev 2011: 145-146; Önez 2016: 39-40. Güncel bir araştırma için, bkz: Brennan vd. 2020: 291vd.

51 Karagiorgou 2001: 129vd.; Elton 2005: 693. LRA 1 dağılımı için, bkz: Şenol 2003: 82 (harita); Pieri 2005: 70-75, Fig. 32-33; Opait 2004: 8-10; Bezeczyk 2013: 159; Alkaç 2015: Fig. 12.

52 Opait 2004: 9; Kara 2019: 47-51, 188-189.

53 Kara 2019: 188-189.

54 Kara 2019: 51-73.

gösteren dipinto yazım geleneğinin olduğu, genellikle dini içerikli kısaltmalar ve kapasite yazılarından oluştuğu ve giderek amphora üzerinde daha geniş yüzeye yayılmış, birden fazla bilgi içeren yazıtlara dönüştüğü anlaşılmıştır.⁵⁵ Ek olarak, LRA 1'in boyutsal anlamda çeşitliliği (mikro düzeyde boyutsal çeşitlilik) nedeniyle standardize olmadan üretilmiş olmasının, dipinto yazımını geliştirici etkilerden biri olduğuna dair öneri oldukça dikkat çekicidir.⁵⁶ Diğer taraftan, dipintolarda görülen dini ifadelerin manastır ya da kilisenin yetiştirdiği ürünü sembolize ettiği ve/veya böyle bir dini kurumda yazılmış olduğu, ayrıca kilise ile üretim yönetimi arasındaki ilişkiyi gösterdiği de ileri sürülen düşüncelerdendir.⁵⁷ El yazıtlarındaki ve içeriklerdeki benzerliklerden yola çıkılarak, söz konusu yazıtların dönem içinde toplu nakliye yapan birkaç büyük tüccar ya da *navicularius* işaret ediyor olabileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca, LRA 1'de yer alan dipintoların ikincil kullanıma dair taşıdığı izler de, amphoraların yeniden ve aynı şekilde (olasılıkla aynı ürün taşınarak) yapılmış bir nakliye işaret etmesi nedeniyle oldukça dikkate değerdir.⁵⁸

LRA 1 üzerindeki graffitoların oldukça az sayıda tespit edilmesi, yeniden ele alınması gereken konulardan birini ortaya çıkarmıştır. Bu bakımdan, Yassıada Batığı'ndan gelen graffitolar bilinen diğer örnekler içinde önemli bir orana sahiptir.⁵⁹ Söz konusu graffitoların taşınan ürünü ve/veya ikincil kullanımı işaret eder yazıtlar olduğu ileri sürülmüştür.⁶⁰ Ancak yapılan incelemeler ile, hem bu yazıtların hem de diğer tüm LRA 1 graffitolarının herhangi bir geleneği yansıtmayan münferit örnekler olduğunu söylemek mümkündür.⁶¹ İlaveten, tüm LRA 1 yazıt ve mühürlerinin dikkat çeken bir başka özelliği ise, bu amphora formu üzerindeki graffito, dipinto ve mühürlerin, genellikle aynı anda bir amphora üzerinde görülmemesidir.⁶² Bu durum, bir uygulamanın

diğerinin yerine geçtiğini göstermese de, birbirini tamamlayan ifadeler olmadığı sonucunu ortaya koyar niteliktedir.

İkinci form olan LR 2 amphoraları, Tuna çevresindeki kale ve askeri yerleşimlerde sıklıkla ele geçmiş ve *annonna militaris* sistemi içinde buraya geldikleri ileri sürülmüştür.⁶³ LR 2C (LRA 13) amphora tipinin üretim merkezlerinden bazılarında yapılan araştırmalar, söz konusu amphoraların sistem içindeki yerine dair ipuçları vermektedir. Halasarna'daki (Kos Adası) LRA 2C (LRA 13) üretiminin dışında, yine Kos Adası'nda yer alan Kardamaina ve Mastikhari'de MS 7. yüzyılda yapılan amphora üretiminin de, benzer şekilde Constantinopolis ve ordunun tedarikini sağlayan *annonna* sistemine yönelik olduğu önerilmektedir. Ek olarak Paros Adası'nda yapılan araştırmalar, buradaki MS 6. ve 7. yüzyıllarda (MS 536'da *quaestura exercitus* biriminin kurulmasının ardından) gerçekleşen amphora üretiminin *annonna* sistemine hizmet ettiğine dair bir sonuç önerisi ortaya çıkarmıştır.⁶⁴ Diğer taraftan, LRA 2'nin LRA 1 ile benzer bir üretim ve dağılım yoğunluğuna sahip olduğu oldukça açıktır.⁶⁵ Bu tiplerin (LRA 1 ve LRA 2) benzer ama eşit olmayan oranlarda ele geçmesinin; iki amphora arasındaki hacimsel farktan kaynaklandığı, aslında eşit ölçülerde ürün dağıtımını yaptıkları düşünülmektedir.⁶⁶ Ancak LRA 2'de görülen mühürler için, LRA 1 mühürlerinki ile benzer bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. LRA 2 mühürlerinin, gerek içeriği gerekse basım uygulamaları çok basılmamış ve uzun süre kullanılmamış bir gelenek çabasını gösterse de; üretime devlet müdahalesi/kontrolü gibi bir organizasyonun varlığına işaret eder niteliktedir. LRA 2 üzerindeki mühürlerin içeriği göz önüne alınarak, kilisenin üretime katıldığına dair bir öneri de sunulmuştur.⁶⁷ Mühürlerin birden fazla çeşitte içeriğe sahip olmasının aksine, büyük çoğunluğunu elinde *scepter* ve *mappa* tutan ve genellikle ikili basılan "takım mühür"leri oluşturmaktadır (Fig.

55 Kara 2019: 51-73.

56 Fournet ve Pieri 2008: 177; Kara 2019: 205-206.

57 Derda 1992: 140; Pieri 2007: 612.

58 Fournet ve Pieri 2008: 195, dipnot: 42; Kara 2019: 189.

59 Kara 2019: 73-75. Yassıada Batığı'nda görülen graffitoları LRA 1 örnekleri için bkz: Van Alfen 1996: 202; Van Doorninck 1989: 250; Van Doorninck 2015: 207.

60 Bass 1982: 165.

61 Kara 2019: 190.

62 Kara 2019: 47-75.

63 Karagiorgou 2001: 129vd.

64 Diamanti 2016: 691; Didioumi 2014: 172; Diamanti 2015: 541-43. *Quaestura exercitus* biriminin kurulması ile *annonna* sisteminin resmîyet kazandığına dair güncel bir açıklama için, bkz: Brennan vd. 2020: 174.

65 Riley 1979: 418; Şenol 2003: 96 (harita).

66 Şenol 2009: 152.

67 Diamanti 2010: 209.

2a-b).⁶⁸ Yapılan inceleme ve karşılaştırma yardımıyla, söz konusu mühürlerin ve benzerlerinin basım geleneği ve mühür tasarımı açısından uyumlu oldukları anlaşılmıştır. Diğer taraftan, “takım mühürler”in içindeki ilk ve ikinci mühürün çapraz karşılaştırması sayesinde, küçük form değişikliklerine sahip birbirinden farklı değerlendirilebilecek amphoraların aynı tip içinde incelenmesi ve kronolojilerin de yeniden değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Tüm bu sonuçlarla birlikte, *takım mühürler*, söz konusu devlet kontrolünü temsil eden mühür biçimi olarak yorumlanmıştır.⁶⁹ Bunun dışında, günümüz araştırmaları ışığında sadece Constantinopolis’de ele geçen haç monogramlı bir mühürün varlığı da başkente gelen özel ya da tek partilik bir ürünü ve/veya nakliye-yi gösteriyor olmalıdır. Bu bağlamda, sadece Constantinopolis’de ele geçen böyle bir bulununun varlığı da *annona* sistemindeki tedarığın yansması olarak değerlendirilebilir.⁷⁰

LRA 2 üzerinde görülen dipinto yazıtların LRA 1’dekiler kadar yaygın biçimde ele geçmediği bilinmektedir. Organik mürekkeple yazıldığı için korunagelmemesine rağmen, yapılan incelemeler ile LRA 2 dipinto yazıtlarının LR 1 amphoralarındaki kadar çokça kullanılmadığı anlaşılmıştır. Ancak, dipinto yazım ve gelişim geleneği açısından, LRA 1 dipintoları ile benzerlik gösteren özelliklere sahiptir ve bazı yazıt içeriklerinin de oldukça benzer olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Yazıtlarda, dini sembol ve içerikler, kapasite göstergeleri, kapasite değerleri, ürünün geldiği ve varacağı yer ile ilgili olduğu sanılan ifadeler ve kısaltmalar mevcuttur (Fig. 3a-b).⁷¹ LRA 2 üzerindeki bazı ifadeler, LRA 1 üzerinde görülenlerle ortaklık içermektedir. Söz konusu yazıtların bir yazım geleneğini gösterdiği, bazı yazıtların aynı elden/merkezden yazılmış olduğu ve/veya büyük çaplı nakliye yapan tüccar/*navicularius* işaret ettiği düşünülmektedir.⁷²

Graffito yazıtlar incelendiğinde, Yassıada Batığı’nda ele geçen LR 2 amphoralarının

üzerindeki graffitoların ikincil kullanıma işaret ettiğine dair öneri oldukça önemlidir.⁷³ Ancak, LR 1 amphoralarının tersine graffitolu LRA 2 sayısı oldukça fazladır. Akdeniz ve Karadeniz çevresindeki merkezlerde ele geçen LRA 2’lerde dikkat çekici oranda graffito yazılara rastlanmaktadır, ancak bu yazıtlar kısıtlı bir içeriğe sahiptir. Graffitoları; dini öğelerin yanında, şahıs ismi ve kapasite ifadesi olduğu sanılan kısaltma ve açık yazı graffitoları ile karşılaşılmıştır (Fig. 4).⁷⁴ LRA 2’ler üzerindeki yazıtların oranlaması bu bağlamda dikkat çekicidir. Yukarıda da bahsedildiği gibi dipintoların korunagelmemesi gibi bir durum bilinmesine rağmen, bu amphora tipinde dipintonun graffitoya göre daha fazla kullanıldığını söylemek günümüz bilgileri ışığında oldukça zordur.⁷⁵ Bu bağlamda LRA 2 graffitoları yeniden değerlendirildiğinde, tüm ele geçen LRA 2 graffitolarının ikincil kullanımını gösterdiği düşüncesini yeniden ele almak gerektiği ve belki de bazen birincil kullanımda tercih edilen yazının graffito olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.⁷⁶

Üçüncü amphora tipi olarak incelenen ve Ege üretimli bir form olduğu bilinen LR 3 amphorasının, söz konusu tedarik sistemi içinde kullanılmış olabileceğine dair bir öneri ileri sürülmüştür.⁷⁷ Amphoranın tüm Akdeniz ve Karadeniz’i içine alan geniş bir alanda dağılım gösterdiği kanıtlanmış olmasına rağmen, LRA 1 ve LRA 2 amphoraları kadar yaygın ve yoğun ele geçmemektedir.⁷⁸ Bununla birlikte, Constantinopolis’e de LRA 1 ve LRA 2’ye göre daha az oranda geldiği anlaşılmaktadır.⁷⁹ Bu durum başlıca bilinen LRA 3 üretim merkezleri olan Ephesos ve Kos Adası’ndan başkente gelen desteğin boyutunu sorgular niteliktedir. Özellikle Tuna kıyılarındaki askeri yerleşimlerde de az sayıda ele geçmesi, toplu bir aktarım yapılmadığını göstermekte ve *annona militaris* sistemi içinde kullanılmış olma ihtimalini zayıflatmaktadır.

73 Van Doorninck 1989: 247-253; Pieri 2005: 93.

74 Kara 2019: 121-129.

75 Kara 2019: 192.

76 Kara 2019: 205.

77 Ladstätter 2011: 23.

78 LRA 3 dağılımı için, bkz: Pieri 2005, 99, Fig. 62; Bezczy 2013: 33, Fig. 24-26.

79 Hayes 1992: 63, Type 3. Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea?) ve İstanbul’daki diğer kazılara dair çıkarımlar yazarın şahsi gözlemleridir.

68 Kara 2019: 88-100.

69 Sztetyło ve Borkowski 1986: 650; Opait ve Diamanti 2014: 55-56, 59; Papanikolaou 2014: 172, 186; Kara 2015: 245, vd.; Kara 2019: 88-100, 190.

70 Kara 2019: 100-101, 191, Kat. No. 83, 84, 85, 86 ve 87.

71 Kara 2019: 105-121.

72 Kara 2019: 212.

Diğer taraftan, kargosu LR 3 amphoralarından oluşan bir batığın şu ana kadar tespit edilmemiş olması da, LR 3 amphoralarının burada bahsedilen diğer amphora formları (LRA 1, LRA 2 ve Zeest 80) gibi kitlesel nakliyesinin yapılmadığının göstergesi olarak kabul edilebilir.⁸⁰ LRA 3'ün ele geçtiği merkezler ve üretim alanı olan Ephesos'da yapılan çalışmalar ile, çağdaşı olan aynı (olasılıkla şarap) ürünlerden daha kıymetli ve pahalıya satılan bir ürün çeşidi taşıdığı önerilmiştir.⁸¹ Ephesos'da toplanan vergiler karşılaştırıldığında, şarabın katma değerinin zeytinyağı ve nakit vergiden daha yüksek olduğu bilinmektedir.⁸² LR 3 amphoralarının küçük boyutlu ve görece kaliteli bir şarap taşıyor olması ya da bu algıyı temsil etmesi, ordunun desteğinden ziyade, askerlerin şahsi (lüks/yarı lüks) harcamalarına yönelik ya da sınır bölgelerindeki tüketime (Vandallar, Hunlar, vb.) hitap edecek pazarlara gönderiliyor olduklarını akla getirmektedir.⁸³ Nitekim, güneydeki bir askeri merkeze tedarik olarak yola çıktığı sanılan ve sadece LRA 1 ve LRA 2'den oluşan kargoya sahip Yassıada Batığı'nda yalnızca bir adet LR 3 amphorasının görülmesine de bu noktada değinmek gerekir.⁸⁴ LR 3 amphorasının Kartaca kazılarında yoğun ele geçtiği en erken dönem ise, Vandalların bölgede hakim olduğu yıllara (MS 475-500) işaret etmektedir.⁸⁵ Bu veriler ışığında; LRA 3'ün *annona* ve *annona militaris* sistemi içinde kullanıldığı kabul edilirse, Roma İmparatorluğu'nun vergi karşılığı bu ürünleri alıp, söz konusu pazarlara lüks ürün olarak göndermesi ve karşılığında nakit kazanımı sağlaması yoluyla olabileceği düşünülmektedir.⁸⁶ Çalışmada hipotetik olarak önerilen bu yöntem, Roma İmparatorluğu'nun kuzeyde barışın devamlılığı için verdiği haracın, bu pazarlar yoluyla yeniden nakde çevrilerek Roma devletine geri dönmesinin sağlanmış olabileceğine yöneliktir. Söz konusu önerinin doğru olduğu kabul edildiğinde, ilkel takasa dönüşmeden yapıldığı önerilen ürün-vergi toplama/dağıtma sistemi önerisinde

yer alan “bir şekilde nakde çevirme” ihtiyacının giderilmiş olabileceği ileri sürülebilir.⁸⁷ Bununla birlikte, LR 3 amphorasının serbest ticaret kapsamında kullanıldığı (yukarıda bahsi geçen diğer amphora tipleri gibi) da unutulmamalıdır.⁸⁸ Bunlara ek olarak, çalışmada ulaşılan sonuçlar doğrultusunda, Tuna kıyılarında ve kuzeyde ele geçen LR 3 amphoraları için yapılan “sipariş doğrultusunda getirilme” önerisinin de yeniden değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.⁸⁹

LRA 3 üzerindeki mühürlerin ortaya koyduğu sonuçlar ise, LRA 1 sonuçları ile benzerlik göstermiştir. Oldukça az sayıda karşılaşılan LRA 3 mühürlerinin şahsi ya da atölye bazlı mühür basım denemelerini yansıttığı ve basımın gelenekleşmemiş olduğu anlaşılmaktadır (Fig. 5a).⁹⁰ Dipinto ve graffito yazım örnekleri de yine oldukça az sayıda tespit edilebilmiştir. LR 3 amphoralarında görülen graffito yazıtların da mühür örnekleri gibi gelenekleşmiş ya da toplu aktarımı gösteren örnekler değil, onun yerine denizaşırı ticareti gösteren ikincil kullanımdan çok, genellikle yerelde kullanılmış saklama kabı ya da sahiplenme amaçlı yazılmış yazılar olabileceği sanılmaktadır. Dipinto yazıtlardan ise, az sayıda olmasına rağmen denizaşırı aktarıma ilişkin bazı bilgiler edinmek mümkündür (Fig. 5b). Ancak buluntu merkezleri ve ele geçen örnekler incelendiğinde, bu yazıtların korungelmelerinin yanı sıra çokça tercih edilmedikleri de anlaşılmıştır.⁹¹ Ele geçen örneklerin arasında toplu aktarımı gösterecek az sayıda örnek ile karşılaşılacaktır. Söz konusu örneklerin yazıt içeriğinden yola çıkılarak; özellikle LRA 1 ve LRA 2'de yer alan aklamasyon formülüne sahip LR 3 amphoralarının, diğer amphora tiplerinin toplu gönderimi içinde yer aldığı düşünülebilir.⁹² Bu bilgiler ışığında, bahsi geçen münferit dipinto örnekleri dışında, LRA 3 üzerindeki mühür, dipinto ve graffito yazılarında toplu aktarım ya da tedarığe yönelik kullanıldığına dair herhangi bir bulgu mevcut değildir. Varılan bu sonuç da, yukarıda

80 Kara 2019: 209.

81 Lauffer 1971: 218, 2. 13-14; Hayes 1992: 434, dipnot: 9.6; Maria 2011: 371, 2. 14; Kara 2019: 220.

82 Bezezky 2013: 25.

83 Karşılaştırma için, bkz: Csiky ve Magyar - Harshegyi 2015: 175vd.

84 Sözü edilen LR 3 amphorasının, geminin kilerine ait olduğu düşünülmektedir: Bass 1982: 183, P74.

85 Peacock 1984: 121.

86 Kara 2019: 209, 221.

87 Carrié 2012: 22-26.

88 Bezezky 2013: 25.

89 Kara 2019: 210. Söz konusu öneri için, bkz: Karagiorgou 2001: 153.

90 Kara 2019: 212.

91 Kara 2019: 138-145, 194, 215.

92 Aklamasyon dipintosuna sahip LRA 3 örneği için bkz: Pieri 2005: 101, Pl. 28. 2, Pl. 78. 5a-b.

bahsi geçen çıkarımları destekler niteliktedir.⁹³

Tedarik sistemi açısından incelenen dördüncü ve son amphora ise Zeest 80 amphorasıdır.⁹⁴ Roma İmparatorluk Dönemi'nin başlarında Akdeniz ve Ege yerleşimlerinde nadir, Karadeniz merkezlerinde ise daha yoğun görülürken, Geç Roma Dönemi'ne gelindiğinde nispeten değişikliğe uğramış bir formla ve daha kısıtlı bir coğrafyada karşımıza çıkmaktadır.⁹⁵ Akdeniz'de MS 5. yüzyıldan sonra ele geçmemesi ve Tuna sınırındaki merkezlerde MS 5. yüzyıl sonu – 6. yüzyıl başında azalması/kaybolması oldukça dikkat çekicidir.⁹⁶ Ancak yapılan çalışmada ortaya çıkan bulgular ışığında, MS 6. yüzyılda ve hatta olasılıkla 7. yüzyıl başında/ortasında (?) da üretiminin devam ettiği önerilmiştir.⁹⁷ Güney Marmara kıyılarında üretildiğine dair öneri, hem mühür ve yazıtlar hem de buluntu yerleri açısından, burada sunulan çalışmanın sonuçlarıyla paralellik gösterir durumdadır.⁹⁸ Çalışmada elde edilen verilerden ulaşılan diğer temel sonuç ise; Zeest 80 amphorasının Tuna çevresindeki yoğunluğunun yanı sıra, Constantinopolis'in de oldukça önemli bir teslimat merkezi oluşudur. Eldeki veriler ışığında, bahsi geçen coğrafya dışında geç dönem alt tipi olduğu ileri sürülen formun (MS 6. yüzyıl - 7. yüzyıl başı/ortası?) ele geçmemesi

ise; bu olası geç Zeest 80 amphorasının ağırlıklı olarak Constantinopolis ve çevresine gönderilmiş ya da sadece burası için üretilmiş bir tedarik amphorası olduğunu düşündürmektedir. Zeest 80 amphorasının Geç Roma – Erken Bizans Dönemi'nde Tuna çevresinde ve Akdeniz'de yok olurken, Constantinopolis ve Marmara çevresinde yoğunlaştığına dair kanıtlar, *annona* sistemi içinde kullanıldığına dair görüş açısından oldukça önemlidir.⁹⁹

Zeest 80 amphoralarındaki mühürlerin sayısı amphora oranına göre yoğun değildir, ancak içerik açısından oldukça çeşitlidir (Fig. 6a).¹⁰⁰ Bu durumun, farklı atölye ya da yöneticilerden (kilise/manastır, vb.) kaynaklı olabileceği düşünülmektedir. Ancak her iki durumda da; kilise kurumunun üretim ve/veya kontrolde oldukça etkin rol oynadığı sanılmaktadır.¹⁰¹ Bu sonuca ulaşmada en önemli etken; mühürlü amphoraların buluntu yerleri kadar, mühürlerin içeriklerindeki baskın Hıristiyanlık öğeleridir. Söz konusu dini ifadelerden yola çıkılarak, bunların kilise merkezli bir kontrol sisteminin göstergesi olabileceği ileri sürülmüştür.¹⁰² Zeest 80 mühürlerinin, MS 4. yüzyıl ortası/sonundan sonraki yıllarda atölyelerde söz sahibi olan kurumların bir nevi markalaşmaya gittiği ya da atölyelerin üretim ve dağıtımının devlet/kilise görevlileri tarafından kontrole tabi olmaya başlaması ile ilişkili olabileceği önerilebilir.¹⁰³

Diğer taraftan Zeest 80 amphorasının dipintoları da, daha önce karşılaşılan LRA 1, LRA 2 veya LRA 3 dipintoları ile hem yapısal hem de içerik anlamında farklılıklar göstermektedir. Kendi içindeki yazım geleneği ve gelişimi takip edilebilmesine rağmen, yapılaş fonksiyonun nispeten farklı olduğu sanılmaktadır. El yazısı tekniğinden uzak, çoğunlukla komple biçimde hazırlanmış blok monogram ya da açık kısa yazıtlarla karşılaşılmıştır. Oldukça yoğun olarak görülen Hıristiyanlık öğeleri tıpkı mühürlerdeki gibi baskın bir yoğunluğa sahiptir.¹⁰⁴ Öte taraftan, graffitolar için aynı durumdan bahsetmek daha zordur. Kulbun altındaki

93 Kara 2019: 209, 214-215.

94 Opait: baskıda.

95 Zeest 80 amphorasının tipolojik gelişim ve dağılımı için, bkz: Zeest 1960: 114-115; Scorpan 1977: 278, Fig. 13, 15; Riley 1979: 118-119, Fig. 33, Fig. 83. D240, 84, D. 241; Opait 1987: 24-250; Swan 2010: 112-114; Hayes 1992: 63, tip 4; Kara 2019: 146-150.

96 Swan 2010: 114-115.

97 Kara 2019: 149, 217. Geç dönem formlarından biri olduğu sanılan örnekler için, bkz: Hayes 1992: 63, type 4.

98 Örneğin; Kara 2019: Kat. No: 208-210, 236. V. Swan, N. Günsenin'in Marmara Adası'nda bulunan metamorfik, mika, kalker ve diğer katkı maddelerini içeren kile dikkat çekmesi sebebiyle, üretim yerinin bu bölgede aranabileceğine işaret etmiştir: Swan 2010: 114; Opait: baskıda. Bandırma ve Bursa kıyısından ele geçen amphora örneklerinin yukarıda bahsi geçen forma benzerliği de dikkat çekicidir: Gündüz 2017: 100, fotoğrafta sol-üst; Dumankaya 2018: Fig. 7 - sol. Çalışmada, Zeest 80 amphorasındaki tüm yazıt ve mühür gruplarındaki ortak bulgulardan hareketle Zeest 80'in üretim alanı için bir öneride bulunulmuştur. Buna göre, amphoranın üretim yeri/yerlerinin Güney Marmara'da yer alan Agapios Manastırı ve çevresinde aranması gerektiği önerilmektedir. Kara 2019: 198-199.

99 Swan 2010: 114; Kara 2019: 148-149.

100 Kara 2019: 150-161.

101 Kara 2019: 195, 211, 222.

102 Opait: baskıda.

103 Kara 2019: 195.

104 Kara 2019: 162-167, Kat. No. 227-230.

boyun yüzeyine yazılmış olan ve kapasite ifadesi olabileceği sanılan kısa yazıtların dışında herhangi bir gelenekleşmiş graffito yazıtı ile karşılaşılmasıdır. Graffitoların önemli bir çoğunluğu *post-cocturam* yazılmıştır. Elde edilen veriler ışığında, graffito içeriklerinin kapasite gibi fonksiyonel yazıtlarla başlayıp devamında, bazı dini öge ve monogram içeren graffitoların da yazıldığı anlaşılmaktadır (Fig. 6b).¹⁰⁵ MS 5. yüzyıla tarihlendirilen Lazuren Bryag Batığı'nda (Varna/Bulgaristan) görülen Zeest 80 amphoraları genellikle birden fazla graffitiye sahiptir; bu graffitoların farklı iki ifadeyi temsil ettikleri ya da amphoranın ikincil kullanımını gösterdiğine dair bir öneri mevcuttur.¹⁰⁶ Sayıya işaret edebilecek söz konusu iki graffitolu örneklerin bazılarında; gösterdikleri sayı değerleri birbirinden önemli ölçüde farklı olduğundan (aynı ölçü birimi ile doldurulduğu kabul edildiğinde), söz konusu yazıtların ikincil kullanım yerine, amphoranın içeriği, tüccarı, çıkış ya da varış yeri ile ilgili olabileceği de sanılmaktadır.¹⁰⁷

Değerlendirme

İncelenen tüm Geç Roma – Erken Bizans (LRA 1, LRA 2, LRA 3 ve Zeest 80) amphoralardaki mühür (epigrafik ve anepigrafik) ve yazıt örnekleri temel alınarak; neredeyse tümünde işlenen din temalı öge, ifade ve sembollerin, üretici (fabrikant veya ürün yetiştiricisi)/kontrolör ve/veya taşıma aşamalarından en az birinin kilisenin müdahilliğinde gerçekleştiği önerilebilir. Çalışmada mercek altına alınan amphoraların üretim/dağılım yerleri ile mühür ve yazıtların tipolojik inceleme ve karşılaştırmaları, dönemin üretim modeline/modellerine dair kanıtlar sunmaktadır. Devletin üretimdeki kontrolü yoğun biçimde hissedilmektedir ve bunun yanı sıra devlet destekli üretimin kanıtlarının varlığı da yadsınamaz durumdadır. *Annona civicia* ve *annona militaris* kullanımını açısından ise, gıda tedariki yapılan merkezlerdeki (Örn. Tuna kıyıları, Constantino-polis, vb.) dipinto ve mühür oranlarının paralellliği, gıda temini ile amphora tipleri aralarında bir bağlantı olduğuna dair ipuçları vermektedir. Ancak bu aşamada açıklanamayan konulardan

biri; kilise kurumunun ve devletin, üretim ve dağıtım organizasyonunda nerede durdukları ve ne kadar müdahil olduklarıdır (Fig. 7).¹⁰⁸ Ek olarak, kilisenin de tedarik yapılan yerlerden biri olarak ele alınması gerekmektedir. Yapılan incelemeler bütüncül bir çerçevede ele alındığında; yoğun ve baskın biçimde görülen dini öğeler, devletin takip edilebilir izleri ve tam anlamıyla gelenekleşmiş ya da standartlaşmış mühür ve yazıtlarla bazı amphoralarda karşılaşılması; hem şahsi kararları, hem devletin müdahalesi/desteğini, hem de kilise/manastır kurumunun aynı anda bu süreci tamamladığını düşündürmektedir. Diğer bir deyişle kilise, devlet ve tüccar/*navicularius*un ana uygulama birimlerini oluşturdukları sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte, sözü edilen unsurların katılım oran ve uygulamaları Diokletianus'dan Heraklius'a kadarki süreçte değişim gösterse de sistemin çok ciddi farklılıklar geçirmediği anlaşılmıştır. Bu bağlamda, ürün ve amphora üretimi, depolanması, mühürleme ve/veya yazıtların yazılma işi, nakliyesi gibi tüm işlem basamaklarında ya da bunlardan biri, birkaçı ya da hepsini kapsayan bir tedarik zincirinin olup olmadığı konusunda henüz aydınlatılmamış pek çok nokta olmasına karşın, söz konusu mühür ve yazıtlar ve bunların bir bütün içinde incelenmesi ile elde edilen verilerin, bahsi geçen işlem basamakları içindeki bilinmeyen boşlukları açıklamaya yardımcı olabileceği oldukça açıktır. Bununla birlikte, daha sağlıklı ve aydınlatıcı analizler yapabilmek için, diğer bilinmeyen konuların yanı sıra bu döneme ait amphora, yazıt ve mühürler hakkında daha fazla bilgiye ve istatistiğe ulaşılması gerektiği düşünülmektedir. İleride yapılacak araştırmalarda, sözü edilen döneme ait ilgili buluntu ve bulguların serbest ticaret ve tedarik açısından her iki olasılık temelinde incelenmesi gerekmektedir.

Teşekkür

Makale, “Geç Antik Çağ'da (M. S. 4. - 7. yüzyıl) Doğu Akdeniz'de Üretilen Ticari Amphoralarda Dipinti, Graffiti ve Mühür Kullanımı” başlıklı tezde ortaya konan sonuçların güncel olarak değerlendirilmesidir. Söz konusu tez, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı'nda (Klasik Arkeoloji Bilim Dalı) tamamlanmış olup ve Koç Üniversitesi Suna &

105 Kara 2019: 167-172, Kat. No. 232-246.

106 Birden fazla graffiti taşıyan Zeest 80 amphoralarının yeniden kullanıldığına dair öneri için: Minchev 2011: 148.

107 Kara 2019: 197.

108 Kara 2019: 210.

İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi tarafından KU AKMED 2018/T.1047 numaralı proje ile desteklenmiştir. Söz konusu kuruma destekleri için teşekkürlerimi sunmak isterim.

Kısaltmalar

l litre

MS Milattan sonra

Kaynakça

- VAN ALFEN 1996: P. G. van Alfen, "New light on the 7th-century Yassi Ada shipwreck. Capacities and standard sizes of LRA 1 amphoras", *JRA*, 9, 189-213.
- ALKAÇ 2015: E. Alkaç, "Kanytellis Kazısından Late Roman 1 Amphoraları", (ed.Ü. Aydınoglu) *Kanytellis (Kanlıdivane): Dağlık Kilikya'da bir kırsal yerleşimin arkeolojisi*, İstanbul, 149-157.
- BASS 1982: G. F. Bass, "Pottery", (eds. G. F. Bass, F. H. Doorninck). *Yassi Ada. College Station*, 155-189.
- BEZECZKY 2013: T. Bezczky, P. Scherrer, R. Sauer, *The amphorae of Roman Ephesus*, Wien.
- BRENNAN vd. 2020: M. Brennan, D. Davis, A. Opaıt, M. Stay, "Deep-water shipwrecks in the East Mediterranean: A microcosm of Late Roman exchange", *JRA*, 33, 291-329.
- BOWMAN 2018: A. K. Bowman, "The State and the Economy: Fiscality and Taxation", *Trade, commerce, and the state in the Roman world*, 27-52.
- CANKARDEŞ-ŞENOL 2005: G. Cankardeş-Şenol, "Amphora Mühürlerinin Köken ve Sosyal Statünün Belirlenmesindeki Etkileri ve Kent Lokalizasyonun Tespitine Katkıları", *OLBA*, 12, 139-164.
- CANKARDEŞ-ŞENOL 2015: G. Cankardeş - Şenol, "Smyrna Kazılarında Ele Geçen Amphora Mühürleri: İlk Gözlemler", (eds. A. Ersoy, G. Şakar), *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları: I. Çalıştay Bildirileri*, 235-241.
- CARRERAS-MONFORT 2002: C. Carreras - Monfort, "The Roman military supply during the Principate: Transportation and staples", *The Roman army and the economy*, 70-89.
- CARRIÉ 2012: J. M. Carrié, "Were Late Roman and Byzantine Economies Market economies?", (ed. C. Morrisson) *Trade and markets in Byzantium*, Washington, D. C., 13-26.
- CSIKY ve MAGYAR-HÁRSHEGYI 2015: G. Csiky, P. Magyar-Hárshegyi, "Wine for the Avar elite? Amphorae from Avar period burials in the Carpathian Basin", *The Danubian Lands Between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7th century BC-10th century AD)*, (eds.) G. R. Tsetschladze, A. Avram, J. Hargrave, *Proceedings of the Fifth International Congress on Black Sea Antiquities (Belgrade – 17-21 September 2013)*, 175-182.
- ÇIBUK 2019: K. Çibuk, *Kocaeli Müzesi Amphora Koleksiyonu*, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- DELIGIANNAKIS 2008: G. Deligiannakis, "The economy of the Dodecanese in late antiquity", (eds. C. Papageorgiadou – Banis, A. Giannikouri), *Μελετηματα 53: Sailing in the Aegean: Readings on the economy and trade routes*, 209-233.
- DERDA 1992: T. Derda, "Inscriptions with the Formula θεου χάρις κέρδος on Late Roman Amphorae", *ZPE*, 94, 135-152.
- DIAMANTI 2010: C. Diamanti, *Local production and import of amphoras at Halasarna of Kos island (5th-7th c.): Contribution to the research of the production and distribution of the Late Roman/Proto-Byzantine amphoras of the Eastern Mediterranean*, Atina. (Yunanca)
- DIAMANTI 2015: C. Diamanti, "Amphora Production at the Aegean Sea during the 5th-7th Centuries", *The Case of a Workshop at Paros Island: Preliminary Results, Tourner autour du pot: Les ateliers de potiers médiévaux du Ve au XIIe siècle dans l'espace européen : actes du colloque international de Douai (5-8 octobre 2010)*, Caen, 541-545.
- DIAMANTI 2016: C. Diamanti, "The Late Roman Amphora Workshops of Paros Island in the Aegean Saea" *REI Acta*, 44, 691-697.
- DIDIMIOU 2014: S. Didioumi, "Local pottery production in the island of Cos, Greece from the early Byzantine Period. A preliminary report", *LRCW* 4, vol. I, 169-180.
- VAN DOORNINCK 1989: F. H. van Doorninck Jr., "The Cargo Amphoras on the 7th century Yassi Ada and 11th century Serçe Limanı Shipwrecks: Two Examples of a Reuse of Byzantine Amphoras as Transport Jars", *BCH Suppl*, 13, 247-257.
- VAN DOORNINCK 2015: F. H. van Doorninck Jr., "The seventh-century Byzantine Ship at Yassiada and her final voyage: present thoughts", (eds. D. N. Carlson, S. M. Kampbell, J. Leidwanger), *Maritime studies in the wake of the Byzantine shipwreck at Yassiada, Turkey*, Texas A&M University Press, 205-216.
- DUMANKAYA 2018: O. Dumankaya, "Bandırma İlçesi Şirinçavuş Mahallesi Antik Liman, Yerleşim ve Batık Potansiyelinin Tespiti Araştırmaları/ Survey for detection of potential Ancient Harbors, Settlements and Shipwrecks at the Şirinçavuş Quarter of Bandırma district", *TINA*, 10, 127-132.
- DURLIAT ve GUILLOU 1984: J. Durliat, A. Guillou, "Le tarif d'Abydos, vers 492", *BCH*, 108, 581-598.
- ELTON 2005: H. Elton, "The Economy of Southern Asia Minor and LR 1 amphorae", *LRCW* 1, 691-695.
- FOURNET ve PIERI 2008: J - L. Fournet, D. Pieri, "Les

- dipinti amphoriques d'Antinoopolis. (eds. G. Bastianini, R. Pitaudi), *Antinopolis I, Istituto papirologico G. Vitelli*, 175-216.
- GARNSEY ve WHITTAKER 1998: P. Garnsey, C. R. Whittaker, "Trade, industry and the urban economy", *Cambridge Ancient History, vol. 13: The Late Empire, A.D. 337-425*, Cambridge, 312-337.
- GEROUSA 2016: E. Gerousi, "The Commercial Relations Between Aegean and the Black Sea on the Basis of the Testimony of the Early Christian Amphoras", *Proceedings of the Symposium on City Ports from the Aegean to the Black Sea. (eds.) F. Karagianni, U. Kocabaş, Medieval-Modern Networks 22nd-29th August 2015*, İstanbul, 127-136.
- GRANT 2000: M. Grant, *Roma'dan Bizans'a* (Çev. Z. İlkelen), İstanbul.
- GREGORY 2008: T. E. Gregory, *Bizans Tarihi*, (Çev. E. Ermert), İstanbul.
- GÜNDÜZ 2017: S. Gündüz, "Bursa'nın Antik Liman Kalıntıları", *Aktüel Arkeoloji*, 57, 100-105.
- HALDON 2007: J. F. Haldon, "Primary Sources", (eds. E. Jeffreys, J. F. Haldon, R. Cormack), *The Oxford handbook of Byzantine studies*, Oxford; New York, 21-30.
- HAYES 1992: J. W. Hayes, *Excavations at Saraçhane in Istanbul, vol. 2: Pottery*, Princeton.
- HENDY 1985: M. F. Hendy, *Studies in the Byzantine monetary economy, c. 300-1450*, Cambridge; New York.
- HOPKINS 1980: K. Hopkins, "Taxes and Trade in the Roman Empire (200 B.C. - A.D. 400).", *JRS*, 70, 1980, 101-125.
- IACOMI 2010: V. Iacomì, "Some Notes on Late-Antique Oil and Wine Production in Rough Cilicia (Isauria) on the Light of Epigraphic Sources: Funerary Inscriptions from Korykos, LR 1 Amphorae Production in Elaiussa Sebaste and the Abydos Tariff", (eds. Ü. Aydınöglü, A. K. Şenol), *Antik çağda Anadolu'da zeytinyağı ve şarap üretimi*, 19-32.
- JONES 1964: A. H. M. Jones, *The later Roman empire, 284-602: A social economic and administrative survey, vol. 2*, Oxford.
- KAÇAR 2005: T. Kaçar, "Eskiçağ Akdeniz dünyasında siyasal birliğin sonu: Romalılar ve kuzey komşuları", *Doğu Batı*, 34, 203-222.
- KAEGI 1985: W. Kaegi, "The annona militaris in the early seventh century", *Βυζαντινά. Επιστημονικόν ὄργανον Κέντρου Βυζαντινῶν Ερευνῶν Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 13, 591-596.
- KARA 2015: Ü. Kara, "Yenikapı Limanı'nda Ele Geçen Damgalı Amphoralar", (eds. A. Diler, A. K. Şenol, Ü. Aydınöglü), *Antikçağ'da Doğu Akdeniz'de Zeytinyağı ve Şarap Üretimi*, İstanbul, 243-250.
- KARA 2016: Ü. Kara, "Küçükçekmece Göl Havzası Arkeolojik Kazılarında Yürütülen Amphora Çalışmaları", *TINA*, 6, 50-63.
- KARA 2017: Ü. Kara, "Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea?) Kazıları'nda Ele Geçen Dipintolu LR 2 ve Damgalı LR 13 Amphoraları", (ed. Ş. Aydınöglü), *İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları / Excavations of Küçükçekmece Lake Basin (Bathonea)*, İstanbul, 277-285.
- KARA 2019: Ü. Kara, *Geç Antik Çağ'da (M.S. 4. - 7. yüzyıl) Doğu Akdeniz'de Üretilen Ticari Amphoralarda Dipinti, Graffiti ve Mühür Kullanımı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- KARAGIORGOU 2001: O. Karagiorgou, "LR 2: A container for the military annona on the Danubian border?", (eds. S. Kingsley, M. Decker), *Economy and exchange in the East Mediterranean during late antiquity, Proceedings of a conference at Somerville College, Oxford - 29th May, 1999*, 129-166.
- KAZDAN 1991: (ed. A. Kazdan) *The Oxford dictionary of Byzantium*, New York; Oxford.
- KINGSLEY 2001: S. Kingsley, "The Economic Impact of the Palestinian Wine Trade in Late Antiquity", (eds. S. Kingsley, M. Decker), *Economy and Exchange in the East Mediterranean during Late Antiquity, Proceedings of a Conference at Somerville College, Oxford, 29th May 1999*, 44-68.
- KINGSLEY 2013: S. Kingsley, "Late antique trade. Research methodologies and field practices", *Theory and practice in late antique archaeology*, 113-138.
- KINGSLEY ve DECKER 2001: S. Kingsley, M. Decker, "New Rome, New Theories on Inter-Regional Exchange. An Introduction to the East Mediterranean Economy in Late Antiquity", *Economy and Exchange in the East Mediterranean during Late Antiquity*, (eds.) S. Kingsley, M. Decker, *Proceedings of a Conference at Somerville College, Oxford, 29th May 1999*, 1-27.
- LADSTÄTTER 2011: S. Ladstätter, "Bizans Döneminde Ephesos", (eds. F. Daim, S. Ladstätter), *Bizans Döneminde Ephesos*, İstanbul, 3-28.
- LAIOU 2002: A. E. Laiou, "Economic and Non-Economic Exchange", (ed. A. E. Laiou), *The economic history of Byzantium: From the seventh through the fifteenth century*, Washington D. C., 665-680.
- LAUFFER 1971: *G. A. V. 2 Diocletianus*, (Çev. S. Lauffer), Diokletians Preisdikt, Berlin.
- LEIDWANGER 2014: J. Leidwanger, "A preliminary archaeometric analysis of the Late Roman 1 amphoras from the cargo of the seventh-century Yassiada shipwreck, Turkey" *LRCW* 4, vol. 2, 897-906.
- LONG ve VOLPE 1998: L. Long, G. Volpe, "Le chargement de l'épave 1 de la Palud (VIe s.) à Port-Cros (Var).

- Note préliminaire”, *Fouilles à Marseille: Les mobiliers (1er-7e siècles ap. J.-C.)*, 317-342.
- MANGO 2008: C. A. Mango, *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*. (Çev. G. Ç. Güven), İstanbul.
- MANGO 2009: M. M. Mango, “Byzantine Trade: Local, Regional, Interregional and International”. (ed. M. M. Mango), *Byzantine Trade, 4th-12th Centuries. The Archaeology of Local Regional and International Exchange, Papers of the Thirty-eight Spring Symposium of Byzantine Studies. St. John's College University of Oxford, March 2004*, 3-14.
- MARIA 2011: P. Maria, “Diocletian’s Edict on Maximum Prices of 301 AD. A fragment found in Aigeira”, *Historia.scribere* 3, 360-398.
- MACMULLEN 1980: R. MacMullen, “How big was the Roman army?”, *Klio*, 62,2, 451-460.
- MINCHEV 2011: A. Minchev, “Early Byzantine Amphorae with Graffiti and Christian Stamps from a Shipwreck in the Bay of Varna (Bulgaria)”, (eds. C. Tzocher, T. Stoyanov, A. Bozkova), *Patabs 2, Acts of the International round table held in Kiten, Nessebar and Sredetz September 26-30, 2007*, 143-159.
- MITCHELL 2016: S. Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-641*, (Çev. T. Kaçar), Ankara.
- OPAIT 1987: A. Opait, “Amfore romane de mare capacitate. Considerații tipologice”, *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, 38, 245-258.
- OPAIT 2004: A. Opait, *Local and imported ceramics in the Roman province of Scythia (4th-6th centuries AD): Aspects of economic life in the province of Scythia*. Oxford.
- OPAIT, baskıda: A. Opait, *LRCW 6* (Yayın aşamasında)
- OPAIT ve DIAMANTI 2014: A. Opait, C. Diamanti, “Imperial stamps on Early Byzantine amphoras: The Athenian Agora examples”, *RCRF Acta*, 43, 55-61.
- ÖNİZ 2016: H. Öniz, *Doğu Akdeniz’de Amphoralar*. İstanbul.
- PATERSON 2010: J. Paterson, Roma Dünyasında Ticaret ve Tüccarlar: Ölçek, Yapı ve Örgütlenme”, *Ticaret, Tüccarlar ve Antik Kent* (Çev. Ö. Harmanşah), İstanbul, 136-151.
- PAPANIKOLAOU 2014: P. Papanikolaou, *Impressions of Authority. Iconography and Prosopography of the Eparchs on Early Byzantine Stamped Amphorae, Σοφία Άδολος, Τιμητικός τόμος στον Ιω. Παπαχριστοδούλου*, Rodos, 171-194. (Yunanca)
- PEACOCK 1984: D. P. S. Peacock, “Amphorae: Typology and Chronology”, (eds. M. G. Fulford, D. P. S. Peacock), *The avenue du President Habib Bourguiba, Salammbô: 2. (1. The avenue du President Habib Bourguiba, Salammbô)*, Sheffield, 116-128.
- PEACOCK ve WILLIAMS 1986: D. P. S. Peacock, D. F. Williams, *Amphorae and the Roman economy: An introductory guide*. London: Longman.
- PIERI 2005: D. Pieri, *Le commerce du vin oriental à l’époque byzantine (Ve-VIle siècles): Le témoignage des amphores en Gaule*, Beyrouth.
- PIERI 2007: D. Pieri, “Béryte dans le grand commerce méditerranéen (Ve-VIle s. apr. J.-C.)”, (ed. M. Sartre), *Productions et échanges dans la Syrie gréco-romaine. Actes du 2e colloque international sur la Syrie antique (Tours, 12-13 juin 2003), suppl. Topoi*, 8, 297-327.
- PIERI 2012: D. Pieri, “Regional and Interregional Exchanges in the Eastern Mediterranean during the Early Byzantine Period”, (ed. C. Morrison), *Trade and markets in Byzantium*, Washington, 28-49.
- POLLARD 2006: N. Pollard, “The Roman Army”, (ed. D. S. I. Potter), *A companion to the Roman Empire, Malden, Mass*, 206-227.
- REYNOLDS 2018: P. Reynolds, “The Supply Networks of the Roman East and West: Interaction, Fragmentation, and the Origins of the Byzantine Economy”, *Trade, commerce, and the state in the Roman world*, 353-395.
- RILEY 1979: J. A. Riley, “The coarse pottery from Berenice”, *Excavations at Sidi Khrebish, Benghazi (Berenice)*, 2, 91-467.
- RILEY 1981: J. A. Riley, “The pottery from the cisterns 1977. 1, 1977. 2, 1977. 3.”, *Excavations at Carthage conducted by the University of Michigan*, 6, 85-124.
- ROBINSON 1959: H. S. Robinson, *Pottery of the Roman period: Chronology*. Princeton, 1959.
- ROTH 1994: J. Roth, “The size and organization of the Roman imperial legion”, *Historia (Stuttgart)*, 43, 1-4, 346-362.
- SARNOWSKI 2015: T. Sarnowski, “Danubian Provinces”, (eds. Y. Le Bohec, G. Brizzi), *The encyclopedia of the Roman Army, West Sussex*, 279-290.
- SCORPAN 1977: C. Scorpan, “Contribution à la connaissance de certains types céramiques romano-byzantins (4e – 7e siècles) dans l’espace istro-ponétique”, *Dacia*, 21, 269-298.
- SWAN 2007: V. G. Swan, “Dichin (Bulgaria): Interpreting the ceramic evidence in its wider context”, *The transition to Late Antiquity on the Danube and beyond*, 251-280.
- SWAN 2010: V. G. Swan, “Dichin (Bulgaria): the destruction deposits and the dating of Black Sea amphorae in the fifth and sixth Centuries A.D.”, *Patabs 1, Actes de la Table Ronde internationale de Batoumi et Trabzon, 27-29 avril 2006*. Istanbul, 107-118.
- SZTETYLLO ve BORKOWSKI 1986: Z. Sztetyllo, Z. Borkowski, “Un timbre céramique byzantin de l’éparque de Constantinople”, *BCH Suppl*, 13, 649-653.
- Şenol 2003: A. K. Şenol, *Marmaris Müzesi Ticari*

- Amphoraları*, Ankara, 2003.
- ŞENOL 2005: A. K. Şenol, “Antik Dönem Ekonomisinin Kurgusunda Seramik Buluntuların Yeri, Sorunlar”, *OLBA*, 12, 125-138.
- ŞENOL 2009: A. K. Şenol, *AETAM (Arslan Eyce Taşucu Amphora Müzesi)’da Bulunan Ticari Amphoralar ve Akdeniz’de Ticaretin İzleri*, Mersin.
- ŞENOL 2018: A. K. Şenol, *Commercial amphoras in the Graeco-Roman Museum of Alexandria*, Alexandria.
- TREADGOLD 2015: W. T. Treadgold, “Economy and the Army: Late Empire”, (eds. Le Y. Bohec, G. Brizzi), *The encyclopedia of the Roman Army, West Sussex*, 362-366.
- TÜRE 2009: F. Türe, “Roma İmparatorluğu’nda Annona Kurumu”, *Doğu-Batı*, 50, 115-126.
- WARD-PERKINS 2001: B. Ward–Perkins, “Specialisation, Trade, and Prosperity: an Overview of the Economy of the Late Antique Eastern Mediterranean”, (eds. S. Kingsley, M. Decker), *Economy and exchange in the East Mediterranean during late antiquity, Proceedings of a conference at Somerville College, Oxford – 29th May, 1999*, 167-178.
- WILLIAMS ve FRIELL 1999: S. Williams, G. Friell, “Imperial Wealth and Expenditure”, *The Rome that did not fall: The survival of the East in the fifth century*. London, 115-135.
- WHITTAKER ve GARNSEY 1998: C. R. Whittaker, P. Garnsey, “Rural life in the later Roman empire”, *Cambridge Ancient History*, vol. 13, 277-311.
- ZEEST 1960: I. B. Zeest, *Keramicheskaya Tara Bospora. Issledorani po arkeologiya*, SSSR. (Rusça)
- ZEMER 1978: A. Zemer, *Storage jars in ancient sea trade*, Haifa.

Makale Gönderim Tarihi: 14.12.2020

Makale Kabul Tarihi: 23.06.2021

ÜLKÜ KARA

Orcid ID: 0000-0002-4276-7205

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,

Manisa/TÜRKİYE

ulquba@gmail.com



Fig. 1. a) Kara 2019: Kat. No. 1 (Kara 2015: Fig. 5); b) Kara 2019: Kat. No. 26a (Çibuk 2019: Kat. No: 27; Fotoğraf: S. Kara)



Fig. 2. a-b) Kara 2019: Kat. No: 49a-b (Kara 2015: Fig. 3a-b)

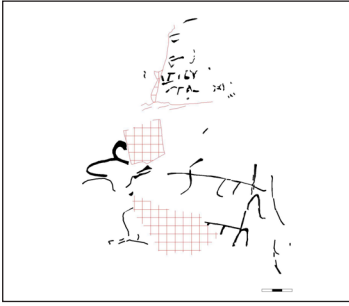


Fig. 3a-b. Kara 2019: Kat. No. 140a (Kara 2016: Fig. 10a-c; Kara 2017: 278-80, Res. 3a-d, Çiz. 2a-b)

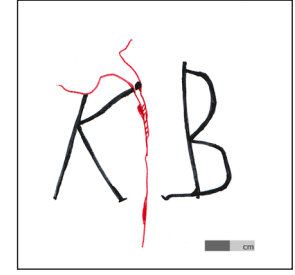


Fig. 4. Kara 2019: Kat. No. 175c (Fotoğraf / Çizim: Ü. Kara)



Fig. 5. a) Kara 2019: Kat. No. 178 (Cankardeş - Şenol 2015: 238, Res. 13; Fotoğraf: S. Kara); b) Kara 2019: Kat. No. 190 (Robinson 1959: 110, Pl. 58, M 279)



Fig. 6. a) Kara 2019: Kat. No. 219 (Kara 2015: Fig. 9a-b); b) Kara 2019: Kat. No. 236 (Minchev 2011: Fig. 12)



Fig. 7. *Annona civica* ve *militarisin* askeriye ve kent tedarikiindeki kurgusal konumu (Çizim: Ü. Kara)

Hellenistic Period Regal Coins in Elmalı Museum

[ELMALI MÜZESİ'NDEKİ HELLENİSTİK DÖNEM KRALİ SİKKELERİ]

Ömer TATAR

Anahtar Kelimeler

Elmalı Müzesi, Hellenistik Dönem, Krali Sikkeler.

Keywords

Elmalı Museum, Hellenistic Period, Regal Coins.

ÖZET

Antalya'nın Elmalı ilçesinde yer alan Elmalı Müzesi, antik dönemde Milyas ve Kabalis'i Lykia'ya bağlayan yol güzergahı üzerindedir. Elmalı'nın stratejik konumu nedeniyle, bilhassa müze koleksiyonunda yer alan Hellenistik dönem krali sikkelerin sunacağı numismatik veriler önemlidir. Müze envanterinde toplam 506 sikke yer almaktadır ve bunların 472'si gayri İslamidir. Koleksiyonda yer alan Hellenistik dönem krali sikkelerin sayısı ise 32'dir. Bunlar içerisinde Makedon, Ptolemaios, Seleukos ve Lysimakhos darpları yer alır. Söz konusu malzeme Hellenistik dönem krallıklarının bölgedeki varlıklarının açık bir yansımasıdır. Anadolu müzelerinde yer alan yayınlanmamış numismatik malzeme hem az bilinen hem de daha önce bilinmeyen örnekleri literatüre tanıtmaya bağlamında önem arz eder ve bu çerçevede Elmalı Müzesi'nde yer alan Hellenistik döneme ait krallık sikkeleri de mevcut atıfların gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Bu çalışmada söz konusu müze malzemesi tarihi arka planı ile birlikte ele alınmaktadır.

ABSTRACT

Elmalı Museum, located in the district of Elmalı of Antalya, is on the route which connected Milyas and Cabalis to Lycia in antiquity. Due to Elmalı's strategic location, potential data to be presented by the coins, particularly Hellenistic period regal issues, in the museum collection is significant. Museum inventory records 506 coins in total and 472 coins are dated to pre-Islamic periods. In museum collection, there are 32 Hellenistic period regal coins. They include Macedonian, Ptolemaic, Seleucid and Lysimachus coins. The material clearly reflects the Hellenistic kingdom's existence over the region. Anatolian museums' unpublished numismatic materials have importance for presenting rare or previously unknown specimens to the numismatic literature, Hellenistic period's regal issues in Elmalı Museum help us review existing attributions and reexamine unattributed issues. In this study, coins in museum collection are introduced and presented with historical background.

Elmalı Museum is located in the district of Elmalı, about 110 km southwest of Antalya, Turkey. The museum building, which was built in 1941, was used as Government Office until 1987. Before it was restored and reopened as museum in 2011, it served as Tax Office and Teacherage.¹ Museum collection covers artefacts found in and around Elmalı which has been unceasingly inhabited since Neolithic Age.² Elmalı, named as Akarassos in antiquity,

and its vicinity is located in Milyas region which lies beyond Lycia's northern frontier.³ Although it is known that this vast plain between Beydağları (Masikytos), Akdağlar (Kragos) and Susuz Dağ was a part of Lycia region in Hellenistic period, in broad terms, it was a settlement area of a common culture affected by Milyas, Cabalis, Pisidia and Phrygian culture. Elmalı was on the route which connected Milyas and Cabalis to Lycia and as Elmalı's

1 Yener 2011.

2 Artefacts found in Karataş-Semahöyük, Karaburun, Kızılbil and Bayındır Tumulus, Hacimusalar

Mound and Karaçakır and Arykanda (a Lycian city) excavations are exhibited in the museum sections.

3 Çevik 2015: 267-268.

strategic location, which is rooted in this fact, is taken into consideration, importance of the potential data to be presented by the coins in the museum collection increases.

Museum inventory records 506 coins in total.⁴ 34 of them belong to Islamic period while 472 coins are dated to pre-Islamic periods. Subject of this study is the Hellenistic period's regal coins, and it aims both to present the material and to see the reflections of the Alexander the Great's conquest of Asia Minor and the power struggle occurred in Asia Minor⁵ afterwards through the coins in the museum.

In museum collection, there are 32 Hellenistic period regal coins. 15 are Macedonian, 9 are Ptolemaic, 7 are Seleucid and 1 is Lysimachus issues. While 13 coins are of silver, 19 are of bronze. All of the coins were included in the collection through purchase, donation or confiscation.

Out of 15 Macedonian regal coins in the collection, 10 are silver issues. 7 are tetradrachms, one is hemidrachm. Mints of attributable coins are Amphipolis (3 pcs.), Abydos (1 piece), Magnesia ad Maeandrum? (1 piece), Miletos (1 piece), Salamis (1 piece) and Byblos (1 piece). First specimen (Cat. No. 1) struck at Amphipolis, which kingdom's most important mint in Macedonia along with Pella, belongs to Alexander the Great's reign and it is dated to 336-323 BC. Other two coins struck there (Cat. No. 2-3) and the one struck at Abydos in Troad are dated to 315-294 BC. and 310-301 BC. respectively (Cat. No. 4). These are posthumous Alexander issues. Another posthumous coin (Cat. No. 5) is probably an issue from Magnesia ad Maeandrum and it is dated to 319-305 BC. On the other hand, the issue struck at Miletos in Ionia is dated to 325-323 BC., while the coin which is attributed to Salamis on Cyprus is dated to 332-323 BC (Cat. No. 6; 11 (probably a modern-day imitation). Finally, the last example (Cat. No. 12) is from Byblos in Phoenicia and dated to 330-320 BC

When it comes to 5 bronze coins, 3 are hemibol and 2 are dikhalkon. All of these issues are of Asia Minor origin. Mints are Uncertain Western Asia Minor (3 pcs.), Miletos (1 piece) and Mylasa (1 piece). First 3 specimens (Cat. No. 8-10), which are yet to be attributed firmly to any mint but known to be of Asia Minor origin and classified under the title "Uncertain Western Asia Minor" in numismatic literature, are dated to 323-310 BC. Other coin (Cat. No. 7), attributed to Miletos, is dated to 323-319 BC. The last specimen (Cat. No. 13) is the coin struck by Eupolemos, who is thought to be put in charge of Caria region by Macedonian king Kassandros⁶, and it is dated to 315-313 BC.⁷

Another Hellenistic period kingdom of which coins are registered in the museum collection is Ptolemaic Kingdom. As it is known, after the death of Alexander the Great, Antigonos Monophthalmos ruled a large proportion of the Asia Minor until the Battle of Ipsos in 301 BC. and Ptolemaic kingdom achieved dominance over Caria, Lycia, Pamphylia and Cilicia in the reign of Ptolemy II Philadelphus (282-246 BC.).⁸

In the museum collection, there are 9 Ptolemaic coins which indicate Egyptian dominance. All of them are bronze and their mints are Alexandria (3 pcs.), Telmessos (3 pcs.), Kaunos (2 pcs.) and Palai Paphos (1 piece). The Palai Paphos issue (Cat. No. 24) belongs to the reign of Ptolemy I Soter (305-282 BC.) and it is dated as after 294 BC. 3 bronzes, which are attributed to Alexandria, the capital of the kingdom, are attributed to the period of Ptolemy II Philadelphus. Among them, earliest coins (Cat. No. 25-26) are dated to 275/274 BC. while the other coin (Cat. No. 27) is dated to 260s BC. Other 5 coins are of Asia Minor origin. These coins (Cat. No. 28-32), all of which are dated to Ptolemy III Euergetes (246-222 BC.), are attributed to Carian cities Kaunos and Telmessos, although it is not a certain attribution yet.⁹

4 Some of the artefacts in the museum inventory were transferred from the Antalya Archaeology Museum collection to this new museum.

5 For detailed information about the period named *Diodokhoi* see. Hammond 1992: 250-294; Bosworth 2005: 215-224.

6 On Eupolemos see. Descat 1998; Fabiani 2009. For the hypothesis that Eupolemos was a governor/dynast who ruled a part of Caria, see. Fabiani 2009.

7 For Eupolemos' coins see. Wroth 1891; Akarca 1959; Descat 1998: 170-175.

8 For the Ptolemaic hegemony in Asia Minor, see. Bagnall 1976: 80-116; Meadows 2012; Grabowski 2019.

9 See. CPE: 103-106.

Svoronos attributed the coins with trident to Berytos and that with tripod to Ptolemais (Ake). Ashton, based on Fethiye Museum collection, firstly suggested Telmessos¹⁰ and then Kaunos¹¹ as possible mints for either one or both of these coins. Then, Konuk, who published the Ptolemaic coins in Bodrum Underwater Museum and agreed with Ashton, confirmed the southwest Asia Minor origin without specifying a certain mint.¹² Lorber, on the other hand, classified trident bronzes under the title “Probably Caunos” and attributed tripod bronzes to Telmessos.¹³ Her main basis for the Telmessos attribution is the numerical density in Fethiye Museum and the specimens in Isparta Museum that is closer to Telmessos than to Kaunos. On the other hand, Lorber agrees with Ashton on trident bronzes’ attribution to Kaunos, although with little hesitation, based on the holdings of Fethiye Museum. It seems almost certain that these two bronze series are from southwest Asia Minor as suggested by museum collections. However, for a certain mint attribution, excavation data is to play a significant role. Such numismatic data will either confirm existing attributions or make a new mint attribution possible.

Seleucid Kingdom always had the intention to assume dominance over Asia Minor. After the death of Lysimachus, the kingdom ruled the interior territories from Halys in northeast to Sangarios in northwest at intervals, between 281-197 BC. As a result of Antiochus III Megas’ Asia Minor campaign (198-193 BC.), coastal regions, which were ruled by Ptolemies in that period, came under the rule of Seleucids.¹⁴ Total number of Seleucid coins in the Elmalı museum collection is 7. 2 coins are of silver and 5 coins are of bronze. First of the attributable silver coins (Cat. No. 19) is dated to the period of Seleucus II Callinicus. This issue’s mint is classified as “Uncertain Mint, Western”, as it is yet to be attributed to any specific mint. On the other hand, the iconography of the other issue (Cat. No. 23) is not clearly visible due to slipped

die. However, due to the head of Antiochus I on the obverse side, it is possible to suggest a date during the reign of Antiochus I Soter (281-261 BC.).

When it comes to the bronze coins, among 5 specimens, 4 are attributed to Sardeis and 1 to Antioch on the Orontes. Among Sardeis issues, one belongs to Antiochus II and other to Seleucus II and they are dated to 261-246 BC. and 246-242 BC. respectively (Cat. No. 17-18). Other two coins (Cat. No. 20-22) which were struck in Sardeis, and Antioch on the Orontes are the issues of Antioch III Megas’ reign and dated to 197-187 BC.

Kingdom of Lysimachus (Thracian Kingdom) is the last kingdom whose coin exists in the museum collection. Commander Lysimachus became king in 306/305 BC. and following the Battle of Ipsos in 301 BC. he managed to expand his territories and started to rule as far as Halys.¹⁵ This coin (Cat. No. 16) is a posthumous issue, dated to 260-late 250s BC., struck in the name of Lysimachus¹⁶ and it was minted in Cius, Bithynia where Lysimachus had partial control after 289 BC.¹⁷

When the statistic of these coins in Elmalı Museum is produced, it is seen that 47% of them are Macedonian regal issues followed by 28% Ptolemaic coins and 22% Seleucid coins while the single Lysimachus coin covers 3% of the total.¹⁸ Thanks to Davesne’s article “La Circulation Monétaire en Pisidie à L’Époque Hellenistique” published in 2002 which examines the Hellenistic period coin circulation in Pisidia region, it is possible for us to see a similar statistic and make a comparison. In this work, Davesne comparatively reviews the material in Yalvaç Museum in Pisidia and Silifke Museum in Cilicia. According to this study, among Hellenistic period regal coins in Yalvaç Museum 68% are Macedon, 18% are Seleucid, 1,5% are Ptolemaic while 12,5 are other kingdoms’ coins. In Silifke Museum, 43% are

10 Ashton 2002: 10.

11 Ashton 2004: 46.

12 Konuk 2004, p. 174. Nevertheless, Konuk uses Svoronos’ attribution in his catalogue.

13 CPE: 104. Also see. Cavagna 2015: 294-298.

14 Ma 1999: 82-90; Alten 2015: 83-87.

15 For Lysimachus’ dominance over Asia Minor until the Battle of Corupedion in 281 BC., see. Lund 1992: 51-106.

16 For the regal coins which continued to be struck after Lysimachus’ death and his kingdom’s disappearance, see. Marinescu 2000; 2004.

17 See. Lund 1992: 105.

18 See the Graphic I.

Macedon, 32% are Seleucid, 16% Ptolemaic and 8% are other kingdoms' coins.¹⁹ Just like Elmalı, majority of the coins in these museums are Macedonian regal coins which were struck both during and after the reign of Alexander and which are known to have circulated far and wide. Seleucid and Ptolemaic coins, on the other hand, follows a similar pattern and have second and third peak rates and they are found in museum collections depending on their domains.

When Elmalı coins are examined according to their metal, 41% are of silver and 59% are of bronze.²⁰ It is known that silver coins, as they are of precious metal, circulate more and wider not only as a commercial medium but also due to military reasons.²¹ In this regard, it is very usual to see coins from distant mints such as Amphipolis, Cius and Byblos coins in Elmalı Museum. What matters more is bronze coins of which circulation is limited even when they are regal issues.²² Dense existence of bronze coins in a territory is a significant data to attest military units and garrisons as they are mostly given to soldiers for their daily needs.²³ Almost all of the coins in museums are added to the collections either through purchasing or confiscation. For this reason, except a couple of specimens, we do not have information about their exact finding spots. It is a known fact that, due to legal concerns, people who bring the coins to the museums do not tell the real finding spot or give misleading information to responsible officials. Therefore, this material needs to be examined with caution. Although it might be insecure and specious to make mint

attribution based on numerical amount, it is still an affirmative evidence for coins' Asia Minor origin. Moreover, coins in Anatolian museums have importance for presenting rare or previously unknown specimens to the numismatic literature. Unfortunately, Hellenistic period regal coins in Turkey museums became subject of only a couple of academic studies.²⁴ Future studies on these coins will not only present us with the material but also will make it possible to review existing attributions and reexamine unattributed or problematic issues.²⁵

CATALOGUE

Macedonian Kingdom

Amphipolis

336-323 BC.

Obv. Head of Herakles r., in lion skin

Rev. ΑΛΕΞΑΝΔΡ[ΟΥ]. Zeus enthroned left, holding eagle on extended right hand and resting left on scepter, bucranium in left field

Price 1991, n. 93

1. AR 27 mm 16.67 gr 2h

Inv. No. 2014-9 (Purchased)

Amphipolis

c. 315-294 BC.

Obv. Head of Herakles r., in lion skin

Rev. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Zeus enthroned left, holding eagle on extended right hand and resting left on scepter, Λ in left field, torch below it

19 Davesne 2002.

20 In Yalvaç Museum: 62,4% silver, 37,6% bronze. In Silifke Museum: 17,7% silver, 82,3% bronze, see. Davesne 2002.

21 Callataÿ 2016: 259-260.

22 Robert 1966: 113-114.

23 For instance, Macedonian royal coins found in the excavations carried out in the Karamattepe necropolis area on the Nif Mountain in Ionia region confirm the Macedonian military presence in the region. A total of 81 coins were recovered during the excavations between 2006-2010, 43 of which are Macedon regal issues, see. Lenger 2013b. Patara in the Lycia region and Nagidos in the Cilicia region are settlements confirmed by numismatic data that they were cities with garrisons. For Patara, see. Lenger 2019a; For Nagidos, see. Tekin 2007.

24 For the Macedonian Kingdom, see. Ashton 1998; Tatar 2016. For the Ptolemaic Kingdom, see. Ashton 2002; Konuk 2004. For the Kingdom of Bithynia, see. Güney 2017. For the Kingdom of Thrace, see. Yağız 2016; For the Kingdom of Lysimachus, see. Yağız 2014.

25 For instance, for the coinage attributed by Price (1991: n. 3158) to Salamis but re-attributed to Sardeis as a result of recent numismatic data, see. Lenger 2013a; Lenger-Tatar 2019: 65-66. Similarly, for another coin attributed to Western Asia Minor which was thought to be a Macedonian issue (Price 1991: n. P2), see. Lenger 2016; For the attribution of another regal issue (Price 1991: 2803) from Western Asia Minor to Tarsus mint, see. Lenger 2021. For the Asia Minor origin of Price 419A, see. Lenger 2019b. For the confirmation of Miletos-Mylasa origin of coins attributed to Kaunos by Ashton (2004), see. Lenger 2013b.

Price 1991, n. 443
 2. AR 26 mm 16.57 gr 11h
 Inv. No. 2014-15 (Purchased)
 Rev. [A]ΛΕΞΑ[ΝΔΡΟΥ]
 3. AR 5 mm 16.86 gr 3h I
 Inv. No. 2014-8 (Purchased) Rev. ΑΛΕΞΑΝΔΡ[ΟΥ]

Abydos

c. 310-301 BC.

Obv. Head of Herakles r., in lion skin
 Rev. [ΑΛ]ΕΞΑΝΔΡ[ΟΥ]. Zeus enthroned left, holding eagle on extended right hand and resting left on scepter, ΜΕ in left field, Δ (not visible) beneath throne
 Price 1991, n. 1560
 4. AR 16 mm, 3.91 gr, 11h,
 Inv. No. 2012-51 (Purchased)

Magnesia ad Maeandrum?

c. 319-305 BC.

Obv. Head of Herakles r., in lion skin
 Rev. ΑΛΕΞΑΝΔ[ΡΟΥ] Zeus enthroned left, holding eagle on extended right hand and resting left on scepter, wreathed Α in left field
 Cfr. Price, n. 1974 (variety: wreathed Α, Magnesia ad Maeandrum, c. 319-305 BC.)
 5. AR, 26 mm, 16.78 gr, 6h, Inv. No. 2014-10 (Purchased)

Miletos

c. 325-323 BC.

Obv. Head of Herakles r., in lion skin
 Rev. ΑΛΕΞΑΝΔΡ[ΟΥ]. Zeus enthroned left, holding eagle on extended right hand and resting left on scepter, Α in left field
 Price 1991, n. 2090
 6. AR 15.5 mm, 3.95 gr, 12h,
 Inv. No. 2014-44 (Purchased)

Miletos

c. 323-319 BC.

Obv. Head of Herakles r., in lion skin
 Rev. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Bow in bowcase, club, wheat ear below
 Price 1991, 281, n. 2102
 Thompson 1983, 52, n. 149-56 (Miletos, c. 323-322 BC.)
 Ashton 2004, 33-43 (Kaunos, c. 323-319 BC.)

7. AE 18 mm, 5.62 gr, 3h, Inv. No. 2015-8 (Donation)

(Note: These coins which were primarily attributed by Thompson (1983) and then by Price (1991) to Miletos, were attributed to Kaunos by Ashton in 2004 based on 29 specimens in Fethiye Museum. However, there is no example found in Kaunos excavations until today.²⁶ On the other hand, there are 11 in İzmir Archaeology Museum, 10 in Ankara Museum of Anatolian Civilizations and 4 in Alanya Museum. Moreover, 2 were found in Laodikeia excavations.²⁷)

Uncertain Western Asia Minor

(c. 323-310 BC.)

Obv. Head of Herakles r., in lion skin
 Rev. ΒΑΣΙΛΕΩΣ. Bow in bowcase, club, torch below
 Price 1991, n. 2799 (Uncertain Asia Minor, c. 323-310 BC.)
 8. AE 0 mm, 5.32 gr, 9h,
 Inv. No. 2013-40 (Confiscated)

(Note: In Winterthur catalogue (1987) these coins are for the first time classified under the title “Asia Minor” and then Price (1991, n. 2799-2800) put them among “Uncertain Western Asia Minor”. Still, a certain mint attribution has not been made. There are 25 in İzmir Archaeology Museum, 8 in Ankara Museum of Anatolian Civilizations and 3 in Afyon Museum.²⁸ In Asia Minor excavations, on the other hand, Pergamon (4), Sardeis (4), Sagalassos (2), Kyzikos (1), Mamurt Kale (Bergama) (1), Tarsus Gözlükule (1), Aizanoi (1) and Amasya-Oluzhöyük (1) are the sites where specimens were found.²⁹)

Uncertain Western Asia Minor

c. 323-310 BC.

Obv. Macedonian shield with head of Herakles ¾ left
 Rev. Β-[Α]. Macedonian helmet, wheat ear in left below
 Price 1991, n. 2806³⁰

²⁶ I would like to thank Z. Çizmeli-Öğün for sharing the excavation data with me.

²⁷ Şimşek 2011.

²⁸ Ashton 1998: 40, n. 117-119.

²⁹ Pergamon: Regling 1913: 355-363; Regling 1914: 5671-5685, also see Çizmeli Öğün-Marcellesi 2011: 306-308; Sardeis: Bell 1916; Evans 2018: 123, n. 18.1-3; Sagalassos: I would like to thank Johan Claeys who shared with me the excavation data up to year 2012.; Kyzikos: Köker 2003: 385-392, also see. Çizmeli Öğün-Marcellesi 2011: 301-302; Mamurt Kale: Regling 1911: 41-43, also see. Çizmeli Öğün-Marcellesi 2011: 310; Tarsus-Gözlükule: Cox 1950: 38-83; Aizanoi: Köker 2013: 133-151; Amasya-Oluzhöyük: Öztürk 2017: 320, n. 13.

³⁰ According to corrections made by Hersh (1998: 143), Price 2806's denomination should be ½ AE instead of

Ashton 2004, 33-43 (Kaunos, c. 323-310 BC.)

9. ½ AE 16 mm, 3.55 gr, 12h,

Inv. No. 2012-10 (Purchased) Rev. B-[A]

10. ½ AE 16 mm, 3.19 gr, 1h

Inv.No. 2012-5 (Purchased) Rev. B-[A]

(Note: These coins, which are classified by Price (1991) under the title “Uncertain Western Asia Minor”, were attributed to Kaunos by Ashton (2004) based on 11 specimens in Fethiye Museum and 1 coin from Kaunos-Telmessos region. It has not been found in Kaunos excavations yet. 2 specimens were found in Nif Mountain Karamattepe excavations.³¹ There are 14 specimens in İzmir Archaeology Museum, 2 in Afyon Museum,³² 1 in Ankara Museum of Anatolian Civilizations and 1 in Alanya Museum.)

Modern-day imitation

Salamis

c. 332-323 BC.

Obv. Head of Herakles r., in lion skin

Rev. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Zeus enthroned left, holding eagle on extended right hand and resting left on scepter, bow in left field

Price 1991, n. 3141

11. AR 12 mm, 0.98 gr, 12h


Inv. No. 2012-55 (Confiscated)

(Note: This coin is quite likely a modern-day forgery. While the style of the coin raise doubts about its genuinity, the mismatch between the weight of this coinage and the standard weight of its denomination strengthens the suspicion)

Byblos

c. 330-320 BC.

Obv. Head of Herakles r., in lion skin

Rev. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Zeus enthroned left, holding eagle on extended right hand and resting left on scepter,  in left field

Price 1991, n. 3426


12. AR 28 mm, 16.63 gr, 12h

Inv.No. 2014-12 (Purchased)

Mylasa

315-313 BC.

Obv. Three overlapping shields

Rev. ΕΥΡΟΛΕΜΟΥ. Sword in sheath,  in left field

Thompson 1981, p. 212 (Mylasa)

Ashton 1998, p. 33, n. 326-332 (Kaunos?)


13. AE 19 mm, 5.18 gr, 12h

Inv. No. 2013-30 (Purchased)

Ake

306/305 or 305/304 BC.

Obv. Head of Herakles r., in lion skin

Rev. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Zeus enthroned left, holding eagle on extended right hand and resting left on scepter,  in left field

Newell 1916, n. 50-51

Price 1991, n. 3301-3302

14. AR 27 mm, 16.50 gr, 9h

Inv. No. 2014-11 (Purchased)

Barbarous Imitation

Obv. Head of Herakles r., in lion skin

Rev. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Zeus enthroned left, holding eagle on extended right hand and resting left on scepter, symbol illegible in left field

15. AR 27 mm, 16.89 gr, 11h



Inv. No. 2014-13 (Purchased)

Kingdom of Lysimachus

Cius

Late 260s-250s BC.

Obv. Head of Alexander the Great to right, wearing horn of Ammon

Rev. ΑΥΣΙΜΑΧΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ. Athena enthroned to left, holding Nike and resting left arm on shield, club and  in left field, quiver and  in exergue

Müller 1858, n. 413; 418 (Erythrai)

Marinescu 2017, Issue 20, n. 53-94

16. AR 30 mm, 16.52 gr, 11h

Inv. No. 2014-14 (Purchased)

(Note: This coin was attributed by Müller to Erythrai in Ionia. M. Thompson, based on E. T. Newell's unpublished work on the subject, attributed these coins to Cius without specifying the reasons.³³ Marinescu, reviewing the unfinished writings of E. T. Newell, presents us with Newell's proposal which is based on the examination of

AE, and head of Herakles is ¾ right instead of ¾ left.

31 See. Lenger 2013b.

32 Aston 1998: 40, n. 124-125.

33 Thompson 1968.

symbols used as well as a comprehensive die study.³⁴)

Seleucid Kingdom
Antiochus II Theos
Sardeis

261-246 BC.

Obv. Laureate head of Apollo right

Rev. ANTIOXOY ΒΑΣΙΛΕΩΣ. Tripod,  in right field, anchor in exergue

SC, n. 522(4)

17. AE 16 mm, 4.55 gr, 12h

Inv. No. 2015-4 (Donation)

Seleucus II Callinicus

Sardeis

246-242 BC.

Obv. Head of Athena right in crested helmet

Rev. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΕΛΕΥΚΟΥ. Apollo standing left,  in left field,  in right field

SC, n. 660(5) (Monogram variety)

18. AE 18 mm, 4.50 gr, 12h

Inv. No. 2016-38 (Purchased)

Seleucus II Callinicus

Uncertain Ming 43, Western

246-226 BC.

Obv. Head of Athena right in crested helmet

Rev. [ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΕΛΕΥΚΟΥ]. Apollo standing left, K illegible

SC, n. 733

19. AR 18 mm, 3.30 gr, 12h

Inv. No. 2014-43 (Purchased)

Antiochus III Megas

Sardeis

197-187 BC.

Obv. Laureate head of Apollo right

Rev. ANTIOXOY ΒΑΣΙΛΕΩΣ. Apollo standing left, resting elbow on tall tripod

SC, n. 983(6)

20. AE 15 mm, 3.46 gr, 11h

Inv. No. 2016-7 (Donation)

Rev. [ANTIOXOU] ΒΑΣΙΛΕΩ[Σ]

21. AE 13 mm, 4.16 gr, 12h

Inv. No. 2013-44 (Donation)


Rev. ANTIOX[OY] ΒΑΣΙΛΕ[ΩΣ]

Antiochus III Megas

Antioch on the Orontes

223-187 BC.

Obv. Laureate head of Antiochus III right

Rev. ANTIOXOY [BA]ΣΙΛΕΩ[Σ]. Apollo standing left, resting elbow on tall tripod, I left field, above 

SC, n. 1051

22. AE 16 mm, 3.99 gr, 12h

Inv. No. 2013-45 (Donation)

Unidentified Coins

Antiochus II?

Phokaia?

261-246 BC.

Obv. Head of Antiochus I? right

Rev. [ANTIO]XOY [BAΣ]ΙΛΕΩΣ. Apollo seated left on omphalos

Cfr. SC, n. 513

23. AR 17 mm, 3.83 gr, 9h

Inv. No. 2012-54 (Donation)

Ptolemaic Kingdom

Ptolemy I Soter

Palai Paphos (Probably with Nea Paphos)

From 294 BC.

Obv. Head of Aphrodite right, wearing stephane

Rev. [II]ΤΟΛ[ΕΜΑΙΟΥ]. Eagle standing left on thunderbolt, spread wings

Svoronos, n. 79 (Cyprus, In the name of Ptolemy, 310-305 BC.)

CPE, n. B119

24. AE 16 mm, 2.98 gr, 1h

Inv. No. 2013-41 (Confiscated)

Ptolemy II Philadelphus

Alexandria

From 275/274 BC.

Obv. Laureate Head of Zeus right

³⁴ Marinescu 2017: 178.

Rev. ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ. Eagle standing left on thunderbolt, spread wings, illegible letter/monogram between legs, shield in left field, above it Σ

Cfr. Svoronos, n. 553; 556; 560; 563; 568; 571; 576; 580; 586; 593; 598; 600

Cfr. CPE, n. B166; B168; B170; B172-B175; B177-B181 (Bronze diobol)

25. AE 27 mm., 16.55 gr., 12h

Inv. No. 2013-39 (Confiscated)

Rev. ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

26. AE 27 mm., 15.44 gr., 12h

Inv. No. 2013-38 (Confiscated)

Rev. [ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ] [ΒΑΣΙΛΕΩΣ]

Ptolemy II Philadelphus

Alexandria

260s BC.

Obv. Laureate Head of Zeus right

Rev. ΠΤΟΛΕΜ[ΑΙΟΥ] [ΒΑΣΙΛΕΩΣ]

Eagle standing left on thunderbolt, spread wings, Λ between legs, shield in left field, above it Σ , below it \times

Svoronos, n. 581 (Cyprus, 275 BC.)

Picard-Faucher 2012, n. 164-166

CPE, n. B190

27. AE 26 mm., 13.31 gr., 12h

Inv. No. 2013-37 (Confiscated)

Ptolemy III Euergetes

Probably Kaunos

246-222 BC.

Obv. Horned Head of Zeus Ammon right, wearing taenia

Rev. [ΠΤΟΛΕΜ]ΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ. Eagle standing left on thunderbolt, closed wings, trident in left field

Svoronos, n. 839 (Ptolemy II Philadelphus, Berytos, 285-246 BC)

CPE, n. B434

28. AE 16 mm., 2.95 gr., 12h

Inv. No. 2016-14 (Donation)

Ptolemy III Euergetes

Probably Kaunos

246-222 BC.

Obv. Horned Head of Zeus Ammon right, wearing taenia

Rev. [ΠΤΟΛΕΜΑ]ΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ. Eagle standing left on

thunderbolt, closed wings, trident (unclear) in left field

Svoronos, n. 840 (Ptolemy II Philadelphus, Berytos, 285-246 BC)

CPE, n. B435

29. AE 13 mm., 1.36 gr., 1h

Inv. No. 2016-10 (Donation)

Ptolemy III Euergetes

Telmessos

246-222 BC.

Obv. Horned Head of Zeus Ammon right, wearing taenia

Rev. ΠΤΟΛΕΜΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ. Eagle standing left on thunderbolt, closed wings, tripod in left field

Svoronos, n. 791 (Ptolemy II Philadelphus, Ptolemais, c. 271-246 BC.)

CPE, n. B436

30. AE 24 mm., 11.73 gr., 12h

Inv. No. 2012-7 (Purchased)

31. AE 23 mm., 9.80 gr., 12h

Inv. No. 2012-9 (Purchased)

Ptolemy III Euergetes

Telmessos

246-222 BC.

Obv. Horned Head of Zeus Ammon right, wearing taenia

Rev. [ΠΤΟΛΕΜΙΟΥ] ΒΑΣΙΛΕΩΣ. Eagle standing left on thunderbolt, closed wings, tripod in left field

Svoronos, n. 793 (Ptolemy II Philadelphus, Ptolemais, c. 271-246 BC.)

CPE, n. B437

32. AE 17 mm., 3.18 gr., 10h

Inv. No. 2016-15 (Donation)

Acknowledgement

I would like to thank D. S. Lenger for suggesting this article subject to me and Panagiotis P. Iossif for helping me with problematic Seleucid coins and sharing his opinions. Also, many thanks to archaeologist Kardelen Yılan who is the responsible for the coins in the museum.

Bibliography

- AKARCA 1959: A. Akarca, *Les Monnaies Grecques de Mylasa*, Paris, 1959.
- ALTEN 2015: E. Alten, *III. Antiokhos'un Hellenistik Krallılar ve Roma ile Olan İlişkileri*, (Unpublished Master Thesis), Akdeniz Üniversitesi, Antalya 2015.
- ASHTON 1998: R. H. J. Ashton, "The Coins of the Macedonian Kings, Lysimachos and Eupolemos in the Museum of Fethiye and Afyon", In: A. Burnett – U. Wartenberg – R. Witschonke (Ed.), *Coins of Macedonia and Rome: Essays in Honour of Charles Hersh*, London 1998, 19-48.
- ASHTON 2002: R. H. J. Ashton, "The Ptolemaic coins in Fethiye Museum", *Numismatic Circular* 110, 2002, 7-12.
- ASHTON 2004: R. H. J. Ashton, "Kaunos, not Miletos or Mylasa", *NC* 2004, 33-46.
- BAGNALL 1976: R. S. Bagnall, *The Administration of the Ptolemaic Possessions Outside Egypt*, Leiden 1976.
- BELL 1916: H. W. Bell, *Sardis: Publications of the American Society for the Excavation of Sardis, Vol XI, Coins, Part I, 1910-1914*, Leiden 1916.
- BOSWORTH 2005: A. B. Bosworth, *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri: Fetih ve İmparatorluk*, Çev. H. Çalışkan, Ankara 2005.
- CALLATAÏ 2016: F. de CallataÏ, "De quoi les monnaies grecques trouvées en fouilles sont-elles le reflet? Propos diachroniques de methodé", In: F. Duyrat, C. Grandjean (Eds.), *Les monnaies de fouille du monde grec (VIe-Ier s. a. C.)*, 239-261.
- CAVAGNA 2015: A. Cavagna, *Monete tolemaiche oltre l'Egitto*, Milan.
- COX 1950: D. H. Cox, "The Coins", In: Hetty Goldman (Ed.), *Excavations at Gözli Kule. Tarsus. Vol 1: The Hellenistic and Roman Periods*, Princeton, 38-84.
- CPE 2018: C. C. Lorber, *Coins of the Ptolemaic Empire, 2 vols.* New York.
- ÇEVİK 2015: N. Çevik, *Lykia Kitabı*, İstanbul 2015.
- ÇİZMELİ ÖĞÜN and MARCELLESİ 2011: Z. Çizmeli Öğün, M. C. Marcellesi, "Reseaux d'échanges régionaux en Asie Mineure occidentale: l'apport des monnaies fouilles", *BCH Suppl.* 53, Paris 2011, 297-342.
- DAVESNE 2002: A. Davesne, "La Circulation Monétaire en Pisidie a L'Epoque Hellenistique", *Actes du Ier Congrès International sur Antioche de Pisidie*, 369-373.
- DESCAT 1998: R. Descat, "La carrière d'Eupolemos, stratège macédonien en Asie Mineure", *Revue des Études Anciennes* 100/1-2, 1998, 167-186.
- EVANS 2018: J. D. Evans, *Coins from the Excavations at Sardis: Their Archaeological and Economic Context, Coins from the 1973 to 2013 Excavations, Archaeological Exploration of Sardis 13*, Cambridge-Massachusetts-London.
- FABIANI 2009: R. Fabiani, "Eupolemos Potalou o Eupolemos Simalou? Un nuovo documento da Iasos", *Epigraphica Anatolica* 42, 2009, 61-77.
- GRABOWSKI 2019: T. Grabowski, "The Ptolemies in Asia Minor", In: O. Tekin (Ed.), *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu/Hellenistic and Roman Anatolia*, İstanbul 2019, 28-52.
- GÜNEY 2017: H. Güney, "Unpublished Coins of the Bithynian Kingdom at Bursa Archaeology Museum" *NC* 177, 2017, 494-500.
- HAMMOND 1992: N. G. L. Hammond, *The Macedonian State: Origins, Institutions, and History*, Oxford 1992.
- KONUK 2004: K. Konuk, "The Ptolemaic coins in the Bodrum Underwater Archaeology Museum", In: S. Isager, P. Pederson (Eds.), *The Salmakis, Inscription and Hellenistic Halikarnassus*, 165-175.
- KÖKER 2003: H. Köker, "The Greek Coins from the 1952-3 Excavations at Cyzicus", *NC* 2013, 385-392.
- KÖKER 2013: H. Köker, "Aizanoi Kazısı 2011-2012 Yılları Sikkeler Buluntuları", In: Elif Özer (Ed.), *Aizanoi 2012 Yılı Kazı ve Araştırma Raporları*, 133-151, Ankara.
- LENGER 2013a: D. S. Lenger, "Salamis'e Atfedilen Makedon Krali Bronzlar Üzerine Bir Değerlendirme", *Olba* 21, 2013, 371-386.
- LENGER 2013b: D. S. Lenger, "Yeni Bulgular Işığında Kaunos'a Atfedilen Makedon Krali Darpları", *Adalya* 26, 2013, 1-9.
- LENGER 2016: D. S. Lenger, "New Evidence for the Western Asia Minor Origin of the Macedonian Royal Bronze Issue Price P2 from Nif Olympos Excavations", *Philia* 2, 2016, 36-41.
- LENGER 2019a: D. S. Lenger, "Patara Kazılarında Bulunan Sikkeler", In: H. İşkan (Ed.), *Patara: Kent, Liman, Kült.* İstanbul 2019, 394-403.
- LENGER 2019b: D. S. Lenger, "Price 419A: A New Attribution in the Light of New Data from Nif Mount in Asia Minor", *Νομισματικά Χρονικά* 37, 2019, 53-65.
- LENGER and TATAR 2019: D. S. Lenger, Ö. Tatar, "Not Salamis but Sardes: PRICE 3158 in the Light of İzmir Archaeology Museum Collection and the Archaeological Finds from Nif (Olympos) Mountain in İzmir", *Acta Classica Mediterranea* 2, 59-77.
- LENGER 2021: D. S. Lenger, "Price 2803: Reattribution of a Macedonian Regal Bronze Coin from Western Asia Minor to Tarsus in Cilicia", *Olba* 29, 2021, s. 445-456.
- LUND 1992: H. S. Lund, *Lysimachus: A study in early Hellenistic kingship*, London-New York.
- MA 1999: J. Ma, *Antiochos III and the Cities of Western Asa Minor*, Oxford 1999.
- MARINESCU 2000: C. Marinescu, "The Posthumous Lysimachi and the Dual Monetary System at Byzantium and Chalcedon," In: *XII. Internationaler Numismatischer Kongress Berlin 1997 - Akten*, 2000, 333-337.

- MARINESCU 2004: C. Marinescu, "From Byzantium to the Black Sea: Dies, Engravers and the Production of Posthumous Lysimachi Coinages during the 3rd-2nd c. BC," In: *Acta Musei Varnaensis* II, 127-138.
- MARINESCU 2017: C. Marinescu, "The Lysimachi Coinage of Cius, Bithynia", In: D. Boteva (Ed.), *Ex Nummis lux. Studies in Ancient Numismatics in Honour of Dimitar Draganov*, Sofia, 177-220.
- MEADOWS 2012: A. Meadows, "6. Deditio in Fidem: The Ptolemaic Conquest of Asia Minor", In: Chr. Smith, L. M. Yarrow (Eds.), *Imperialism, Cultural Politics, and Polybius*, Oxford-New York, 113-133.
- MÜLLER 1858: L. Müller, *Die Munzen Des Thracischen Königs Lysimachus*, Copenhagen.
- NEWELL 1916: E. T. Newell, *The Dated Alexander Coinage of Sidon and Ake*, New Haven/Oxford.
- ÖZTÜRK 2017: B. Öztürk, "Amasya Oluz Höyük 2009-2013 Dönemi Kazılarında Bulunan Sikkeler", *Oluz Höyük Kazı Sonuçları Serisi 2*, 313-338.
- PICARD and FAUCHER 2012: O. Picard, T. Faucher, "Les monnaies lagides", In: *Le monnaies des fouilles du Centre d'Études Alexandrines: Les monnayages de bronze a Alexandrie de la conquête d'Alexandre à l'Égypte modern*, Alexandrie.
- PRICE 1991: M. J. Price, *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus. A British Museum Catalogue, Vol. I-II*, Zurich-London.
- REGLING 1911: K. Regling, "Die Antiken Münzen", In: A. Conze - P. Schazmann (Ed.), *Mamurt-Kaleh. Ein Tempel der Göttermutter unweit Pergamon, Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archaischen Instituts, Ergänzungsheft 9*, Berlin, 41-43.
- REGLING 1913: K. Regling, "Verzeichnis der bei den Ausgrabungen von Pergamon gefunden Münzen", Şurada: A. Conze (Ed.), *AvP I.2: Stadt und Landschaft*, 355-363.
- REGLING 1914: K. Von Regling, "Münzfunde aus Pergamon", *Blatter für Münzfreunde 10/11*, 5671-5685.
- ROBERT 1966: L. Robert, *Monnaies Antiques en Troade*, Paris.
- SC 2002: A. Houghton, C. Lorber, *Seleucid Coins, A Comprehensive Catalogue: Seleucus I Through Antiochus III, Vol. I*, Lancaster- London.
- SVORONOS 1904-1908: J. N. Svoronos, *Ta Nomismata tou Kratous ton Ptolemaion/Münzen der Ptolemaer. 4 vols*. Athens, 1904-1908.
- ŞİMŞEK 2011: C. Şimşek, *Laodikeia Nekropolü (2004-2010), Laodikeia Çalışmaları 1.2*, İstanbul, 2011.
- TATAR 2016: Ö. Tatar, *İzmir Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan III. Aleksandros ve III. Philippos Dönemine Atfedilen Makedon Kralı Bronz Sikkeleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- TEKİN 2007: O. Tekin, "Sikkeler", In: S. Durugönül (Ed.), *Nagidos, Dağlık Kilikia'da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları*, , 193-197.
- THOMPSON 1968: M. Thompson, "The Mints of Lysimachus", In: C. M. Kraay-G. K. Jenkins (eds.), *Essays in Greek Coinage presented to Stanley Robinson*, 163-182.
- Thompson 1981: M. Thompson, "The alexandrine mint of Mylasa", *Numismatica e Antichita Classiche* 10, 1981, 207-217.
- Thompson 1983: M. Thompson, *Alexander's Drachm Mints I: Sardeis and Miletus*, New York.
- WINTERTHUR 1987: H. Bloesch, *Griechische Münzen in Winterthur, I. Spanien, Gallien, Italien, Moesien, Dakien, Sarmatien, Thrakien, Makedonien, Hellas, Inseln*, Winterthur.
- WROTH 1891: W. Wroth, "Eupolemus", *NC 1891*, 135-139.
- YAĞIZ 2014: O. Yağız, "Les monnaies de bronze de Lysimachie de la collection des monnaies grecques du Musée Archéologique de Tekirdağ", In: K. Dörtlük, O. Tekin, R. Boyraz Seyhan (Ed.), *Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi, Bildiriler*, , 669-684.
- YAĞIZ 2016: O. Yağız, "Tekirdağ Arkeoloji Müzesi Sikke Koleksiyonunda Yer Alan Doğu Thrak Krallarına Ait Sikkeler", In: Z. Çizmeli-Öğün (Ed.), *KBID 3*, 61-74.
- YENER 2011: A. Yener, "Elmalı Müzesi", 20. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 17-30.

Makale Gönderim Tarihi:25.03.2021

Makale Kabul Tarihi: 31.10.2021

ÖMER TATAR

Orcid ID: 0000-0002-5644-2188

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi ABD,

Antalya/TURKEY.

omertatar@akdeniz.edu.tr



Plate 1.

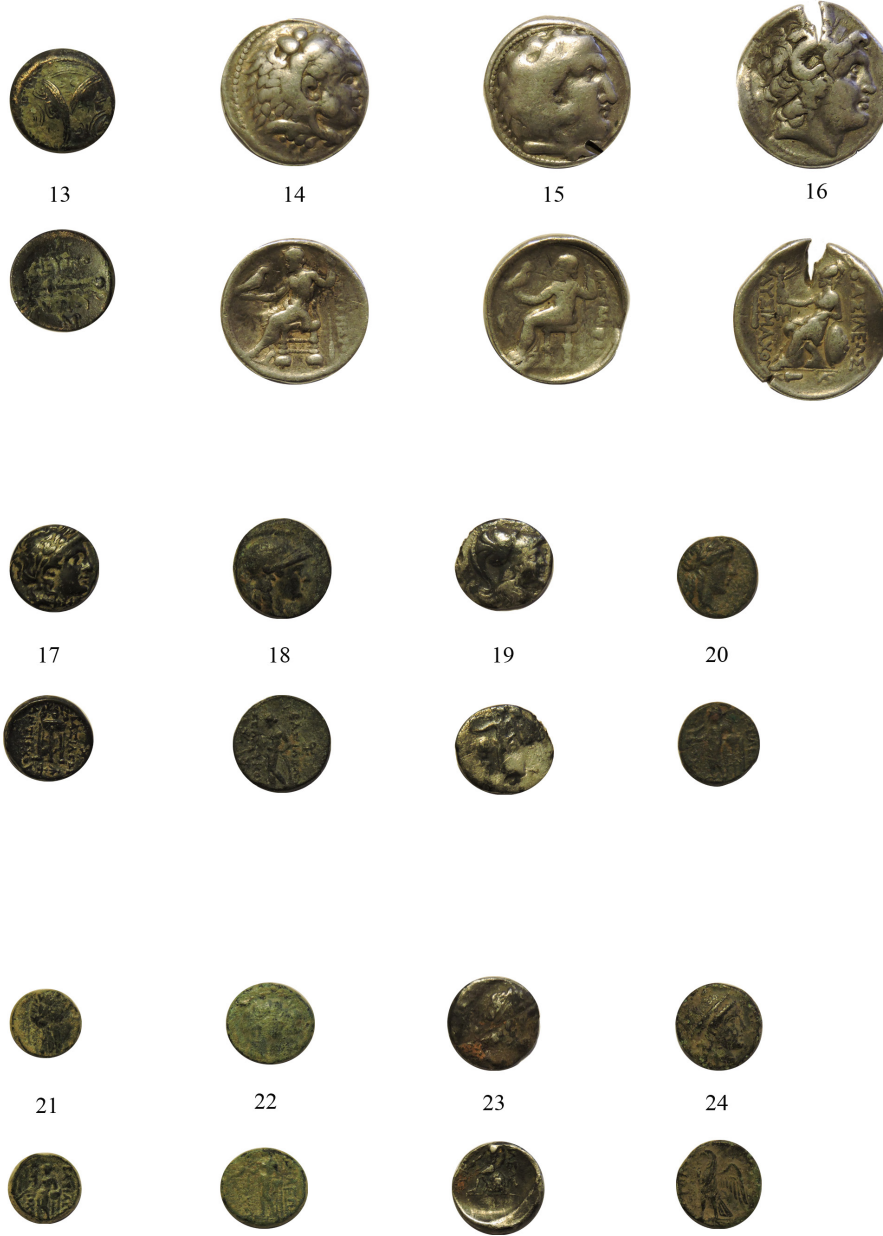


Plate 2.

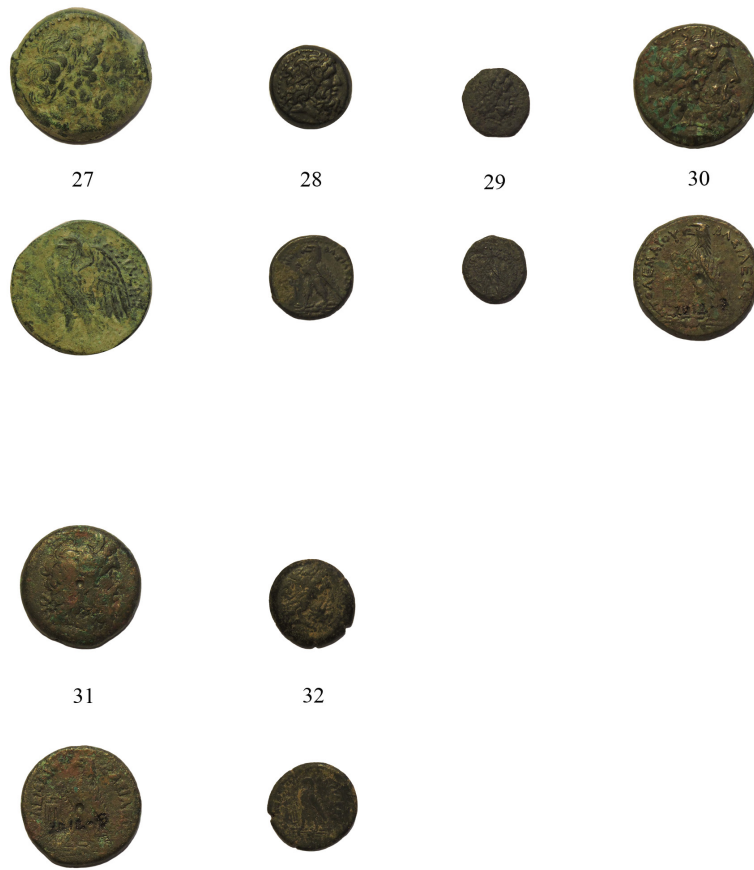


Plate 3.

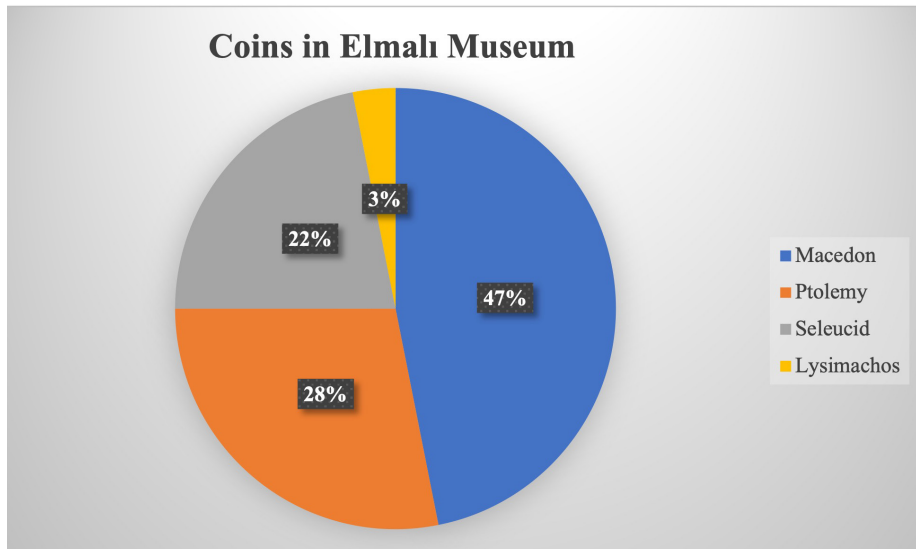


Fig. 1. Statistical analysis of the coins.

Eski Smyrna Nekropolisleri ve Ölü Gömme Uygulamaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme

[GENERAL EVALUATION OF NECROPOLEIS AND BURIAL CUSTOMS
IN OLD SMYRNA]

Serhat FOÇA

Anahtar Kelimeler

Eski Smyrna, Nekropolis, Mezar, Tümülüs, İntramural.

Keywords

Old Smyrna, Necropolis, Tomb, Tumuli, Intramural.

ÖZET

MÖ 3. binyıldan Hellenistik Dönem'e kadar kesintisiz bir yerleşmenin arkeolojik verilerle kanıtlandığı Bayraklı Höyüğü'nde, ölü gömme gelenekleri üzerine bilinenler sınırlıdır. 18. ve 19. yüzyıllarda gezginlerin araştırmaları ve notlarıyla başlayan nekropolis çalışmaları, 20. yüzyıldan itibaren bilimsel kazılarla sistemli hale gelmiştir. Protogeometrik ve Geometrik Dönemlerde yerleşim içi (intramural) gömülerle başlayan ölü gömme gelenekleri, Arkaik Dönem'de sur tahkimatının doğusunda ve güneydoğusunda hem çocuklar hem de yetişkinler için organize edilmiş özel alanların kullanılmasıyla devam etmiştir. Kentin kuzeyinde yer alan verimsiz ve kayalık yamaçlar ise ağırlıklı olarak tümülüs mezar geleneğinin uygulandığı birincil nekropolis olarak değerlendirilmiştir. Bugün, çarpık kentleşme nedeniyle izleri korunamayan Tantalos Mezarı ve onlarca tümülüs ile Klazomenai tipi pışmış toprak mezarlar bu alandan bulunmuştur. Kentin terk edildiği Hellenistik Dönem'de ise sınırlı da olsa höyük ve çevresinde gömü uygulamalarının devam ettiği kaydedilmiştir.

Bu çalışmada, Eski Smyrna'da ortaya çıkarılan mezarların doğrultusunda ölü gömü gelenekleri, nekropolislerin yer seçimi ve organizasyonları üzerine genel bir değerlendirme yapılmıştır. Ege kıyılarındaki merkezlerle Eski Smyrna uygulamaları arasında karşılaştırmalara başvurulmuş, benzerlikler ve farklılıklar üzerinde durulmuştur. Bu çalışmayla birlikte, Eski Smyrna gömü gelenekleri ile ilgili önceki araştırmalardan ve kazılardan elde edilen sonuçların derlenmesiyle, gelecek çalışmalara bir zemin oluşturması hedeflenmiştir.

ABSTRACT

Archaeological data about burial customs in Bayraklı Höyüğü settlement from the 3rd millennium BC till the Hellenistic Period is very limited. Necropolis studies, that started with the research and notes of travellers in the 18th and 19th centuries, became systematic along with scientific excavations from the 20th century. In the Archaic Period burial traditions, which began with intramural burials in the Protogeometric and Geometric Periods, continued the use of the special areas allocated for both children and adults, in the east and southeast of the fortifications. Moreover, the unproductive and rocky slopes in the north of the city were considered as the primary necropolis, where the tumulus burial tradition was predominantly practiced. Therefore, today, the Tantalos Tomb, whose traces cannot be preserved due to unplanned urbanization, and dozens of tumuli and Clazomenian Sarcophagus have been found in this area. Later, in the Hellenistic Period, when the city was abandoned, it was recorded that burial practices continued, albeit limited, in and around the mound.

In this study, a general evaluation was made on burial customs, location selection and organization of necropolises in line with the tombs unearthed in Old Smyrna. Comparisons on emphasized similarities and differences between the practices of Old Smyrna and the other cities of the Aegean Coast were made. With this paper, it is intended to form a basis for future studies by compiling the results obtained from previous researches and excavations on Old Smyrna burial customs return to the old central settlements since the end of the 5th century BC, it is understood that the rural life tradition continued, as the settlement seen in these centers can only be determined archaeologically considering the weak data.

Giriş

İzmir Körfezi'nin kuzeydoğusunda, Yamanlar Dağı yamaçlarında yer alan Bayraklı Höyüğü (Fig. 1), en eski çağlardan itibaren iskân görmüş bir yerleşmedir. Meles Deltası'nın elverişli şartları, tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olmanın getirdiği finansal etkiyi yerleşimcilere sağlarken, coğrafi konumun hazırladığı koşullar da höyük üzerinde yaşayan toplumların bir güç olarak bölgede uzun süre var olmasına imkân vermiştir. 20. yüzyıldan itibaren araştırmacılar ve arkeologlar tarafından ortaya çıkarılan arkeolojik verilerin sonuçları, yerleşimin ne denli görkemli ve parlak süreçlerden geçtiğini gözler önüne sermektedir. Bugüne değin süren çalışmaların sonucunda, Erken Tunç Çağı'ndan itibaren, Büyük İskender ile birlikte höyüğün terk edilip Pagos Dağı eteklerine taşındığı Hellenistik Dönem'e kadar Bayraklı Höyüğü'nün iskân edildiği tespit edilmiştir. MÖ 3. ve MÖ 2. Binyılda, Anadolu'nun güç dengesinde pozisyonu her dönem için önemini koruyan Bayraklı Höyüğü,¹ MÖ 11. yüzyılda Yunan Anakarası'ndan Batı Anadolu kıyılarına gerçekleşen göç dalgasından kaçınılmaz olarak etkilenmiştir. Eski Smyrna'nın ilk sakinlerinin kimler olduğu antik kaynaklar üzerinden bakıldığında bilinmez olsa da, Aiolis ve Ionia sınırındaki coğrafi konumu değişkenlikler gösterdiğine işaret etmektedir.² MÖ 1. binyıl başlarında yeni yerleşimcileriyle büyümeye başlayan kent, MÖ 9. yüzyıldan itibaren MÖ 600 dolaylarında Lydia baskısının artıp, Alyattes'in saldırısıyla kentin ele geçirildiği zaman dilimi sonrasındaki Pers istilasına kadar en parlak dönemini yaşamıştır. Kent, çevresini saran taş sur tahkimatı, idari ve dini yapıları, konut mimarisi, sokakları ve kamusal alanları ile Arkaik Dönem'in en önemli yerleşimlerinden biri olarak yaşamını sürdürmüştür. Lydia saldırısından sonraki süreçte MÖ 546'da Pers istilasına maruz kalan Eski Smyrna, gidecek önemini kaybetmiş, terk edilip Pagos Dağı eteklerine taşındığı MÖ 4. yüzyılın sonuna kadar varlığını devam ettirmiştir.

Mezarlıkların lokalizasyonu ve yerleşimcilerin

1 Bayraklı Höyüğü'nün Tunç Çağlarındaki durumu ve son dönem kazılarında Tunç Çağı tabakalarında yapılan çalışmalar için bkz. Erdem ve Tanrıver 2016: 2-3; Erdem vd. 2019: 39-48. 2014 yılından itibaren Prof. Dr. Cumhuriyet Tanrıver başkanlığından yürütülen yeni dönem kazılarında yapılan çalışmalar için bkz. Tanrıver vd. 2017: 95-114.

2 Hdt. 1-150, Strab. 14.1.4, Paus. 5.8.7.

gömü gelenekleri Smyrna hinterlandında yeterli düzeyde incelenmemiş olup cevaplandırılmayı bekleyen birçok soru bulunmaktadır. Erken Tunç Çağı'ndan Hellenistik Dönem'e kadar kesintisiz bir yerleşimin olduğu Bayraklı Höyüğü'nde, nekropolisler üzerine bilinenler sınırlı olup, geçmişte yapılan araştırmalardan edinilen bilgiler dağınık bir şekilde okunmaktadır. Bu denli uzun bir süreçte lokalize edilen bir yerleşimin mezarlıkları üzerine yapılacak yeni araştırmalar kaçınılmazdır ve elde edilecek verilerin sonuçları kent için hali hazırda cevaplanmayı bekleyen sorulara katkı yapacağı aşikârdır. Bu bağlamda, tüm araştırma sonuçlarının tek bir çalışmada ön araştırma niteliğiyle toplanması, gelecekte yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır. Bu çalışmayla birlikte, höyük ve çevresinde faaliyetlerde bulunan gezginlerin notları ile 20. yüzyılda arkeologların gerçekleştirdiği kazı çalışmaları derlenerek Eski Smyrna'nın ölü gömme geleneklerine genel bir bakış açısı getirilmesi hedeflenmiştir. Bu araştırmada, MÖ 11. yüzyılda göç dalgasıyla başlayan lokalizasyondan kentin terk edildiği Hellenistik Dönem'e kadar höyükte varlığını sürdüren sakinlerin gömü gelenekleri incelenmiştir. Arkeolojik verilerin paralelinde kronolojik bir sıralama gözetilerek, uygulanan gömü tercihleri, tipolojik sınıflandırmalar ve nekropolislerin yer seçimleri için Ege kıyılarındaki merkezlerle karşılaştırmalar yapılmış, benzerlikleri ve farklılıkları üzerinde durulmuştur.

Eski Smyrna Nekropolis Araştırmaları

Birçok gezgin, Smyrna'nın kalıntılarını incelemek, Avrupalı aristokratlara yeni tarihi eserler kazandırmak amacıyla 17. yüzyıl ve öncesinde bölgede araştırmalar yaparken; 18. ve 19. yüzyıldaki gezginler günümüz Bayraklı'sının hemen üzerindeki Yamanlar Dağı'nda kalıntıların olduğu söylentisi üzerine araştırmalarını bu bölgeye kaydırmışlardır.³ Bu gezginlerden biri olan Pococke, Bornova Ovası'nın batısında kalan yamaçlardaki tümülüs mezarlardan ilk kez bahseden araştırmacı olarak kayıtlara geçmiştir.⁴ 1764-1765 yıllarında Spylos Dağı eteklerinde Dilettanti Kuruluşu adına araştırmalarda bulunan Richard Chandler ise Pococke'nin mezarlar için verdiği bilgileri yinelemiştir. Yuvarlak plana

3 Akar Tanrıver 2017: 69. 17.-19. yüzyıl gezginlerinin Eski Smyrna çevresindeki notları ile ilgili ayrıntılar için bkz. Meyer 2008: 273-381.

4 Pococke 1745: 39.

sahip bu mezarların, kaliteli bir taş işçiliği ile meydana getirildiğinden söz eden araştırmacılar, iki mezarın gömü çukuru açıldıktan sonra kabaca taşlardan oluşturulup üstlerinin geniş bir plaka ile örtüldüğünden bahsetmektedir. Kesin bir rakamın verilmediği, genişliği 6-18 m arasında değişen tümülüs mezarların, en tepe noktasına kadar kabaca taşlarla kaplandığı, bazılarında ise ikiye bölünmüş mezar odalarının tümülüslerin içinde olduğu ifade edilmektedir. Mezar odaları için ayrıntılar veren gezginler, odaların duvarlarında kaliteli ve özenli işçiliğin görüldüğünü, granit ve mermerin bu duvarların yapımında kullanıldığını belirtmektedir. Ayrıca bu mezarlardan birinin içinde bir urne, araştırmacı tarafından tespit edilerek kaydedilmiştir.⁵ 1834-1835 yıllarında bölgede araştırmalar yapan Hamilton ise Chandler ve Pococke'nin atladığı bir ayrıntı üzerinde durarak çatı tonozlarının tümülüslerin merkezinde olduğunu yazmıştır. Mezarların etrafını çevreleyen duvarların çoğunlukla kyklopien (poligonal), bazılarının ise isodomik stilde örüldüğünden bahsetmektedir.⁶ Sonrasında, yamaçlardaki tümülüsler arasında en görkemli tümülüsü Tantalos Mezarı olarak nitelendiren isim Francis Vyvyan Jago Arundell'dir.⁷ Prokesch Von Osten ise 1834 ve 1836-1837 yıllarındaki yayınlarında mezarlar üzerine gözlemlerini aktarmıştır.⁸

Bayraklı Höyüğü'nün kuzey yamaçlarındaki tümülüsler üzerine rakamsal ve görsel verileri aktaran bir diğer araştırmacı ise Fransız gezgin Charles Texier'dir. Araştırmacı, yamaç üzerinde yer alan Tantalos Mezarı'nın yanı sıra toplam on iki tümülüs için değerlendirmeler yapmıştır. Bu mezarların çapları 9 m ile 32 m arasında değişirken, küçüklü büyüklü yığın biçimine sahip tümülüsler olarak mezarları kaydetmiştir. Texier, kendi çalışma dönemini kapsayan zaman dilimi içerisinde verdiği bilgilerde, mezarların hem doğal koşullar hem de talan ya da antik çağda soygunlar gibi nedenlerden dolayı tahrip edildiğini aktarmaktadır.⁹

Texier'in ardından Weber, 1880'deki yayınında

Eski Smyrna Nekropolisi üzerine yeni veriler eklemiş, kayalık yamaç üzerinde yirmi dokuz mezarın olduğunu belirterek, bu mezarlarla ilişkili phallosların ve bazı tümülüslerin çizimlerine çalışmasında yer vermiştir.¹⁰ Bunun yanı sıra Hirschfeld yaptığı çalışmalarda toplamda yirmi beş mezar tespit etmiştir.¹¹ Cadoux, kırk anıtsal mezardan bahsederken Tantalos Mezarı dışındaki tümülüsleri daha gösterişsiz olarak belirtmiştir. Araştırmacı, tüm mezarları yuvarlak planlı olarak tanımlarken, bu mezarları çatı kısımları koni biçimine sahip anıtsal gömüler olarak ifade etmektedir.¹²

J. Keil'in 1911-1912 yıllarında Bayraklı Höyüğü'nü ziyaret etmesinin ardından, kendisinin de talimatıyla 1930'lu yıllarda Miltnerler ile birlikte başlayan çalışmalar Eski Smyrna için ilk sistematik belgeleme niteliğindedir.¹³ Yukarıda kronolojik olarak genel hatlarıyla aktardığımız nekropolis araştırmalarının ardından aşağıda ayrıntılı bir şekilde yapılan çalışmalara, gözlemlere ve elde edilen sonuçlara değineceğiz.

Protogeometrik-Geometrik Dönem Mezarlar

Monokrom Mezar

E. Akurgal ve J. M. Cook başkanlığında, 1948-1951 yılları arasında gerçekleştirilen Türk-İngiliz kazılarında, Bayraklı Höyüğü'nün tabaklanmasının anlaşılması adına önemli sonuçlar elde edilmiştir (Fig. 2). Kentin savunma sistemi ve mimari kalıntılarının izleri ortaya çıkarılırken ölü gömme uygulamaları ile ilgili veriler, özellikle çocuk gömülerine ait buluntularla anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki ve en erkeni, monokrom tabakada ortaya çıkarılan çocuk mezarıdır. Ayrıntıları net aktarılmayan, yalnızca plan üzerinde yeri gösterilen mezar, E8.xii9 sondajında, deniz seviyesinden 6-8 m üstte bir tabanın altında ortaya çıkarılmıştır (Fig. 3).¹⁴ Arkeolojik kanıtların gösterdiği üzere Erken Demir Çağı'ndan itibaren MÖ 9. yüzyıla değin ev sınırları içinde ve yerleşimde konutların altında intramural uygulaması yaygın bir gelenektir.¹⁵ Protogeometrik-Erken

5 Chandler 1971: 64-65.

6 Hamilton 1842: 48.

7 Arundell 1828: 299.

8 Prokesch von Osten 1834: 55-86; Prokesch von Osten 1836-1837.

9 Texier 1849: 252-253.

10 Weber 1880: 21-25.

11 Hirschfeld 1872: 78.

12 Cadoux 1938: 43.

13 Miltner ve Miltner 1932: 149-159.

14 Nicholls 1958/59: 85, Fig. 25; 126, dn. 75.

15 Erken Demir Çağı'nda, Yunan Anakarası'nda

Geometrik Dönem zaman dilimine tarihlendirilen mezar, kentte intramural gömü geleneğinin uygulandığını gösteren en erken bulgudur.¹⁶

Geç Geometrik Mezar

Kronolojik olarak ikinci mezar, Athena Tapınağı kazılarında ortaya çıkarılan çift kulplu mutfak kabı içerisine gömüsü yapılan bir bebek mezarıdır (Fig. 4-5).¹⁷ Geç Geometrik Dönem'e tarihlendirilen mezar, Athena Tapınağı I evresi (MÖ 690-630) öncesine ait, MÖ 740-690'a verilen İç Savunma Platformuna göre tarihlendirilmiştir. Kabın üzeri çağdaş bir pithos kaidesi ile kapatılmıştır. İçerisinde kemik bulunamayan gömü için araştırmacılar, yeni doğmuş bir bebeğin ölümünün ardından gömüldüğünü düşünmektedir.¹⁸ Bu bulgudan yola çıkarak söz konusu alanda başka çocuk gömülerinin de olabileceğini ancak sonraki dönemlerde yapılan inşa faaliyetleri nedeniyle bunların da tahrip edilmiş olasılığı üzerinde durulmuştur.¹⁹ İlgili gömü, intramural geleneğin kentte uygulanmaya devam edildiğinin kanıtı olarak değerlendirilmelidir. Ege Dünyası'nda, Geç Geometrik Dönem'de intramural gömüler Protogeometrik Dönem'e göre azalsa da devam eden bir gelenek olarak gözükmektedir. İlk olarak İonia'da benzer gömülere baktığımızda Klazomenai KET Sektörü'nde bulunan iki mezar, benzer uygulamalara sahip olup Geç Geometrik Dönem'e verilmiştir.²⁰ Herhangi bir mezar hediyesine sahip olmayan bu gömüler için sade ve kaba mutfak kapları tercih edilmiştir. Her iki mezar da intramural gömü uygulaması olarak değerlendirilmiştir.²¹ Bir diğer merkez olan Samos'ta

intramural gömülerin yaşam alanlarında uygulanması için bkz. Mazarakis Ainian 2008: 366-386.

16 Klazomenai ve Limantepe'de, yetişkinlerle birlikte amphora, hydria, pithos ve mutfak kaplarına gömüsü yapılan, Protogeometrik Dönem'e tarihlendirilen çocuk mezarları için bkz. Ulusoy 2010: 11-19. Teos'ta, E çukurunda bir Hellenistik Dönem seramik çöplüğünde bulunan amphora, içerisinden gelen kemik bulgusuyla bebek mezarı olarak değerlendirilmiş, Protogeometrik Dönem'e tarihlendirilmiştir. Ögün 1964: Res. 9.

17 Cook vd. 1998: 5.

18 Gömü yapılan kabın oldukça küçük olması bu duruma kanıt gösterilmektedir. Cook vd. 1998: 53.

19 Cook vd. 1998: 53.

20 Mezarların ayrıntıları için bkz. Ulusoy 2010: 24-25, Grave 7-8.

21 Hürmüzlü 2005: 44. Geometrik Dönem yerleşimleriyle intramural mezarların ilişkisi için

ise Hellenistik Dönem gymnasion yapısı altında bulunan mezarlar intramural gömüler olarak önerilmiştir. Geometrik Döneme tarihlendirilen bu gömüler yeni doğan bireylere ait mezarlardır.²² Yunan Anakarası üzerinden baktığımızda ise, Eretria'da yeni doğan bireyler için yapılan enchytrismos olarak tanımlanan gömüler, MÖ 8. yüzyıl başlarında mezarlıklarda değil, yerleşim yerlerinin yakınlarında organize edilmiştir. Gömüler pithos ve çömlek gibi ev kullanımı ile ilişkili kaplara yapılmıştır.²³ Aynı zaman dilimine verilen daha büyük çocukların definleri içinse inhumasyon uygulaması tercih edilmiş, yetişkinlerle beraber gömüleri yapılmıştır.²⁴ Eretria'da olduğu gibi Oropos'ta da benzer kaplar sığ çukurlara gömülmüşlerdir. Bu gömüler evlerin saçaklıklarına yakın yerlerde bulunmuştur.²⁵ MÖ 760-710 arasına tarihlendirilen Tabaka 3-4'te bulunan bu gömüler, mezar hediyelerinden yoksundur.²⁶ Atina'da ise Geç Geometrik-Erken Arkaik bir amphora gömü, yerleşim alanı içinde bulunmuştur.²⁷ Argos'ta Geometrik Dönem'e tarihlendirilen evin altında bulunan ve yeni doğan bebek için yapılan bir gömü, mezar hediyeleri konteksi ile intramural olarak değerlendirilerek Geç Geometrik Dönem'e tarihlendirilmiştir.²⁸ Girit Adası'ndaki Vrakastro'da Geometrik Dönem'e tarihlendirilen bir ev yapısında kemikleri ile korunmuş pithos gömü, yerleşim içi olarak karşılaştıracağımız bir diğer örnektir.²⁹

MÖ 7. Yüzyıl Mezarları

Gömü Alanı A

Kent surunun güneydoğusunda, λ-λ kesitinde yapılan sondajlarda A, B, C ve D olmak üzere dört gömü alanı tespit edilmiştir.³⁰ Kentte diğer sondaj noktalarında da kanıtlanan, MÖ 700

bkz. Ulusoy 2020: 370.

22 Tsakos 1996: 121.

23 Gömü için bu tip kapların kullanılması, ev halkının ölen bireyle manevi bağı hala sürdürmesi ile ilişkilendirilmiştir. Blandin 2007: 53-64.

24 Blandin 1998: 135-146.

25 Mazarakis Ainian 2010: 67-73.

26 Vlachou 2007: 222.

27 Mazarakis Ainian ve Livieratou 2010: 97.

28 Hägg 1973: 31-37.

29 Hall 1914: 106.

30 Nicholls, gömü alanlarının A, B, C ve D şeklinde sıralamıştır. İsimlendirilmeyen diğer mezarlar bu çalışmada bulunduğu plankarelere göre adlandırılmıştır.

dolaylarında meydana gelen depremin etkisiyle Sur Duvarı 2'de büyük bir tahribat ve yıkım meydana gelmiştir.³¹ Bu yıkımın ardından kenti saran tahkimatta yenileme faaliyetleri yapılmıştır. MÖ 7. yüzyılın sonlarına yakın bir tarihte bu yenilemenin bitmiş olduğu düşünülmektedir.³² MÖ 7. yüzyılın ikinci çeyreğinde tahkimat yığının olduğu alan, yeni doğmuş bebekler ile çocuk bireylerin gömüleri için kullanılmaya başlanmıştır. A alanındaki gömüler için saklama ve pişirme kapları ile amphoralar tercih edilmiş, bu gömüler kumluk alanda bulunmuştur (Fig. 6-7).³³ Gömü kaplarının tümü kronolojik olarak çağdaş gözükmemesine rağmen Nicholls bu gömüleri kumluk alandaki karbonlaşmış odun ve kül tabakasına göre iki ana katmana ayırmıştır.³⁴ Yapılan değerlendirmelere göre bu gömülerin yanık tabakasıyla ilişkisinin olup olmadığı net değildir. Mezarların yanlarında bulunan küçük kapların, mezar başında yenen ölü yemeğinden sonra gömülerin yanına bırakılan kaplar olduğu düşünülmektedir.³⁵ Bu yemeğin (ziyafetin) gömüldükten sonra mı yoksa belli zaman dilimlerinde gerçekleştirilen ziyaretlerden sonra mı olduğunun belirlenmesi mümkün değildir.³⁶ Bu alandaki gömüler, MÖ 7. yüzyılın ortasından ve üçüncü çeyreğinden, MÖ 7. yüzyılın son çeyreği aralığına tarihlenmektedir.³⁷ Gömü olarak

kullanılan kaplar arasında en dikkat çekici olanı, karından karşılıklı kulplu oryantalizan amphora'dır.³⁸ Yeni dönem çalışmalarında ise 2017 yılında Kerpiç Sur Alanı Kuzeydoğu Sondajı çalışmalarında, Sur Duvarı 2'nin yıkıntıları arasında yatay konumda tespit edilen, amphora içerisine gömüsü yapılan bir çocuk mezarı bulunmuştur. Söz konusu gömü, MÖ 7. yüzyıl ortaları ve hemen sonrasına tarihlendirilmiştir.³⁹

Gömü Alanı D

Sondaj $\mu - \mu$ batısında, Sur Duvarı 2'ye ait taş dolgunun üstten dağılmış kerpiç tabakasıyla örtülmüş olduğu tespit edilmiştir. Bu alanın üzerinde bir ev yapısı ile karşılaşmıştır (Fig. 8-9).⁴⁰ MÖ 7. yüzyılın ikinci çeyreği dolaylarında, evin güneyinde yer alan taş dolgunun üzerindeki kerpiç tabaka çocuk gömüleri için değerlendirilmiştir. Gömü Alanı D olarak isimlendirilen bu alanda iki pithos ve bir amphora tespit edilmiştir (Fig. 8). Her üç gömü de Sur Duvarı 3'ün taş dolgusu altında ezilmiştir.⁴¹ Gömü alanından ele geçen amphora geniş gövdeli ve omuzdan kulpludur.⁴² Tamamı bezenmiş olan kabın, ağız kısmından boyun kısmına ve gövde ortasından kaideye kadar olan kısmı, ince ve kalın yatay bantlarla bezenmiştir.⁴³ Ön ve arka yüzünde kulplar arasında, omuz üzerinde iki panel yer almaktadır. Ön yüzdeki panelde metop içerisinde biri büyük olmak üzere altı adet balık bezenmiştir.⁴⁴

31 Sondaj $\lambda - \lambda$ kesitinden elde edilen veriler, yüksek ihtimalle Sur Duvarı 2'nin MÖ 7. yüzyıl başında (MÖ 7. yüzyıl ikinci yarısına kadar kesinlikle) yıkıldığını göstermektedir. Nicholls 1958-59: 43; Cevizoğlu 2019: 30.

32 Bu yenileme çalışmaları öncelikli olarak kuzey kısmında yoğunlaşmış, bu kısımda MÖ 7. yüzyıl ortasına kadar bitirilmiş olmalıydı. Bu süre zarfına kadar Gömü Alanı A'nın da olduğu doğu ve güney kısmı savunmasız kalmıştır.

33 Nicholls 1958-59: 44.

34 Yanık tabakası ile kaplanmayan 1 ve 22 numaralı gömülerin bağlantısı belirgin değildir. Nicholls 1958-59: 46.

35 Bu kapların dış kısımlarında yanık izlerinin ve bazılarının içlerinde hayvan kemiklerinin bulunması bu savı güçlendirmektedir. Nicholls 1958-59: 46. Gerçekleştirilen bu ritüelin kanıtlarından biri de pişmiş toprak bir maltızın gömülerin yanında ele geçmesidir.

36 Ölümünden sonra üçüncü, dokuzuncu günler ve her yıl olmak üzere mezarlıklara ziyaretler gerçekleşmektedir. Her yıl düzenlenen Genesia festivalinde de ölen kişiler için yakınları tarafından evde ya da mezar yerinde ritüeller gerçekleştirilmektedir. Alexiou 1974: 7-10.

37 Nicholls 1958-59: 46.

38 Schweitzer 1971:100-101. Amphoranın ayrıntıları ve karşılaştırmalı örnekleri için bkz. Paspalas 2017: 117, Fig. 13.6-7.

39 İçerisinden ve çevresinden kemikler ele geçen gömünün kontekstinde, mezar hediyesi olarak değerlendirilen bir lekythos ve bir boncuk bulunmuştur. Cevizoğlu 2019: 32.

40 Bir çeşit megaron olarak değerlendirilen dikdörtgen planlı yapı, MÖ 7. yüzyıl özellikleri göstermektedir. Mekânın tabanı Sur Duvarı 2'nin kerpiç tahribatı üzerinde yükselmektedir. Sur Duvarı 2'nin MÖ 700 dolaylarında deprem nedeniyle yıkılması baz alınarak bu tarih öncesine gitmesi mümkün değildir. Yapının MÖ 7. yüzyılın başlarında yıkılmış olabileceği düşünülürken, mekânın tabanından gelen seramikler MÖ 7. yüzyıl ortalarında terkedildiğini güçlendirmektedir. Nicholls 1958-59: 55, Fig 9.

41 Nicholls 1958-59: 55.

42 Cook 1950: 13, Fig. 8; Paspalas 2017: 115, Fig. 13.1.

43 MÖ 7. yüzyılda Khios'da bu tip dekorasyonlar karakteristiktir. Boardman 1967: 137.

44 MÖ 8. yüzyıl sonu MÖ 7. yüzyıl başlarına tarihlendirilen balık bezemeli örnekler için bkz. Paspalas 2017: 115. Amphora üzerindeki balık

Panelin metop üstünde ve altında içi taralı üçgen motifleri görülmektedir.⁴⁵ Panelin arka yüzünde aynı şekilde metoplar içerisinde bir kuş ve iki baykuş resmedilmiştir.⁴⁶ Arka panelin solunda yer alan metop içerisindeki kuş figürü kontur tekniğinde yapılmış, ön panelde olduğu gibi içi taralı üçgenler ve yıldızlar doldurma motifi olarak bezenmiştir.⁴⁷ Panelin ortasında ve sağında bezenen baykuş figürleri metoplar arasında kontur tekniğinde yapılmıştır.⁴⁸

Gömü Alanı K

Kentin batı sur duvarını anlamaya yönelik çalışmalarında, Kv-viii sondajında ocak taşı parçalarından ve küçük taşlardan oluşan MÖ 4. yüzyıl dolgusu tespit edilmiştir. Dolgunun üzerinde Geç Hellenistik ve Roma Dönemlerinde meydana gelmiş bir tahribat gözlenir. MÖ 4. yüzyıl dolgusunun altında, MÖ 7. yüzyıl suruna ait dağılmış kerpiç parçaları ve dolgu taşları düşmüştür. Bu alan içerisinde büyük boyutlu çift kulplu mutfak kabına yerleştirilmiş küçük bir çocuk gömüsü tespit edilmiştir.⁴⁹ Altta ise MÖ 7. yüzyılda kullanıldığı düşünülen bir taş döşeme yer almaktadır (Fig. 10).

Gömü Alanı H

Höyüğün kuzeyinde, Sondaj η- η'de yapılan çalışmalarda amphora içerisine gömüsü yapılan bir çocuk mezarı bulunmuştur (Fig. 11).⁵⁰ Ayrıntıları verilmeyen gömü, stratigrafik verileri göz önüne alınarak MÖ 7. yüzyıl başına tarihlendirilir.⁵¹

Gömü Alanı B

Gömü alanı B, Sur Duvarı 2-3'ün dış kısmında

figürlerinin en yakın benzeri Sardis'de MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilen krater parçası üzerinde görülmektedir. Ramage 1994: 174, Pl. 15.6.2.

45 MÖ 750-725 yılına tarihlendirilen benzer motiflerin daha büyük biçimli kullanıldığı üçgenler için bkz. Akurgal 1997: 32, pl 25a.

46 J. M. Cook kuş figürünü kaz olarak belirtmiştir. Cook 1950: 12.

47 MÖ 7. yüzyıl ilk çeyreğine tarihlendirilen kuşlu kotyle örneğinde görülen kuş figürü için bkz. Akurgal 1950: Pl. 9a.

48 Baykuş bezemelerinin olduğu MÖ 630'a tarihlendirilen bir alabastron tapınak içerisinde bulunmuştur. Anderson 1958/59: 144, Pl. 24, No: 81.

49 Nicholls 1958/59: 93, Fig. 28.

50 Nicholls 1958/59: Pl. 9.

51 Nicholls 1958/59: 126, dn. 77.

ortaya çıkarılmıştır. Amphora ve pithos olmak üzere iki çocuk gömüsü ile dağılmış üç kaba ait parçalar kaydedilmiştir. Özellikle 19 numaralı amphora, Lydia saldırısı ile ilişkilendirilen tabakadan bulunan seramik parçalarıyla benzerlik göstermektedir (Fig. 12).⁵² Bu benzerlik gömülerin MÖ 6. yüzyıl başlarına tarihlenmesine engel değildir; ancak Nicholls bu tarihlendirmeye tereddütle yaklaşmakta⁵³ ve dağılmış gömüler arasında bahsedilen oinokhoenin MÖ 6. yüzyıla kadar gidebileceğini söylemektedir.⁵⁴

Gömü Alanı F

λ-λ sondajında yapılan çalışmalarda, Sur Duvarı 3'ün dışında, kerpiç yıkıntısı içinde, deniz seviyesinden 3 m yukarıda bir çocuk gömüsü tespit edilmiştir (Fig. 2). Pithosa yapılan gömü yan yatırılmış ağzı bir taş ile kapatılmış şekilde tespit edilmiştir. Genç bir çocuğa ait kemikler pithos içinde yer alırken mezar hediyesi olarak biberon, kase ve minyatür meyve kabı bulunmuştur.⁵⁵

MÖ 7. Yüzyıl Sonları MÖ 6. Yüzyıl İkinci Yarısı Mezarları

Arkaik Dönem Çeşme Yapısı Çevresi

1997 yılında yapılan çalışmalarda, MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilen poligonal örgülü Sur Duvarı 3 önünde iki sanduka mezar ile iki pithos gömü tespit edilmiştir (Fig. 13).⁵⁶ Bugün bu alanda toplam dokuz sanduka mezar görülürken, yalnızca 1997 yılında yayınlanan çalışmaların verilerini bilmekteyiz.⁵⁷ Alanda korunan mezarlar üzerinden genel değerlendirme yaptığımızda, tüm sandukalar sur duvarından 2 m uzaklıkta bulunurken, duvara paralel uzanmaktadır (Fig. 14).

52 Cook 1958/59: Fig. 4.

53 Nicholls 1958-59: 48.

54 Nicholls 1958-59: 48, dn. 63.

55 Mezar hediyelerinden birinin Lidya tahribatı tabakasında ele geçen buluntuyla benzer olması nedeniyle MÖ 7. yüzyıl sonuna verilmiştir. Nicholls 1958/59: 66.

56 Yapılan çalışmalarda höyüğün güneyinde ve doğusunda Sur Duvarı 3'ün dış yüzeyi açığa çıkarılmıştır. Akurgal 2002: 212-213 Lev. 9-12. Meral Akurgal söz konusu sur duvarını iki evreye ayırmıştır. 1. Evre: MÖ 7. yüzyıl üçüncü ve dördüncü çeyreği, 2. Evre: MÖ 6. yüzyıl başları Akurgal 2005: 87-88.

57 Meral Akurgal 1997 ve 1998 yıllarında Arkaik Çeşme Yapısı'nın güneybatısında yapılan çalışmalarda 5 kireçtaşı lahdin, 8 çömlek mezarın tespit edildiğini belirtmektedir. Akurgal 1999a: 52.

Sandukaların hepsinde aynı inşa tekniği görülmekte olup kısa kenarlarında birer, uzun kenarlarında birer olmak üzere beyaz kireçtaşından plakalar kullanılarak sandukaların tekne kısmı oluşturulmuştur. Bu plakalar iç içe geçirilerek sanduka tekneleri meydana getirilirken, mezarların üzeri tek plakalar ile kapatılmıştır. Sandukaların tabanında tek plakaların kullanılmış olması dikkat çekici bir özellik olarak görülürken, bu taban plakalarının sanduka dışına çıkıntı yaptığı görülmektedir. Mezarları tipolojik açıdan değerlendirdiğimizde, sanduka mezar tipinde sınıflandırmamız uygun olabilir; ancak uygulama açısından bilhassa ölen bireyin yatırıldığı taban kısmına plakaların yerleştirilmesinden dolayı bunların lahit gömü geleneğinin yansıması olduğu da kabul edilebilir. Sanduka mezarların arasında konteksti korunan tek gömü 2 numaralı sandukadır.⁵⁸ Kontekste baktığımızda ise mezar içinde altından üretilmiş beş çift küpe,⁵⁹ iki astragalos,⁶⁰ bir boncuk ele geçerken ölen bireyin iskeleti korunmamıştır (Fig. 17). Mezarın dışından ele geçen pinaks ve askos ile olpe,

tabak, krater formundaki seramik parçaları mezar konteksti ile ilişkilendirilmiştir.⁶¹

Sur önü mezarları arasındaki diğer grup ise çömlek mezar gömüleridir.⁶² 1997 ve 1998 yılındaki çalışmalarda ortaya çıkarılan bu gömülerden yalnızca ikisi için ayrıntılara sahibiz. 1 numaralı sandukanın yanında, dibi kesilerek konik kapak şeklinde ağzı kapatılmış boyasız bir pithos (Pithos A) ortaya çıkarılmıştır. Pithosun üzerinde düğme biçiminde kabartmalar mevcut olup üzerinde tamir delikleri görülürken, içinden az miktarda kemik parçası ele geçmiştir. 1 numaralı mezarın güneyinde ise çeşme yapısının cephe duvarına 2 m uzaklıkta ikinci bir pithos (Pithos B1) bulunmaktadır (Fig. 15).⁶³ Boyasız ve bezemesiz pithosun içinde kafatasına, omurgaya ve bacağa ait kemikler korunmuştur. Yan yatırılmış pithosun yerleştirildiği alanda 10 cm'lik bir kül tabakası not edilmiştir; ancak bu tabaka bir kremasyon uygulaması ile ilişkilendirilmemiştir. Ayrıca bozulmuş kemiklerden de bahsedilmiştir; ancak bu kemiklerin nasıl bir yapıda olduğu belirlenmemiştir. B-1 pithosunun ağzı, büyük boyutlu, yarısı eksik olan çift kulplu bir krater parçası (B2 Krater) ile kapatılmıştır. Krater parçasının üzerinde dikkat çekici figürler görülmektedir (Fig. 16). Karşılıklı kulpların arasında üstünde iki, alt kısmında ise üç çizgiyle sınırlandırılmış bir panel bırakılmış ve bu panel içerisinde bir aslan avı sahnesi resmedilmiştir. Sahnede, ana figür olarak sol ellerinde mızrak tutarak aslana saldıran miğferli iki hoplit görülürken bu savaşçılar diğer elleriyle figürlü kalkan tutmaktadır. Kalkanlardan birinde at ve küçük bir kuş, diğerinde ise sadece kuş figürü yer alırken hoplitlerin bacakları arasında dört köpek figürü resmedilmiştir. Sahnedeki diğer ana figür olan aslan, büyük boyutlu gösterilmiş, saldırı anında akan kanın ayrıntısı verilmiştir. Panelin üst kısmında meander dizisi, alt kısmında ise spiral-palmet bezemesi yer almaktadır. Buluntu, yerli bir ustanın ürünü olarak değerlendirilmiş, MÖ 7. yüzyıl sonu, MÖ 6. yüzyıl başına

58 1997 yılında açılan diğer sanduka ise 1 numaralı sandukadır. Bu mezardan herhangi bir buluntu ele geçmemiştir. 2 numaralı sanduka mezarın teknesi 180 cm x 60 cm boyutlarında, 60 cm yüksekliğinde, 8 cm kalınlığında olup mezar kapağı 220 cm x 75 cm ölçülerindedir.

59 Yelken biçimli küpelerin kökeni Asur ve Mısır sanatlarının erken örneklerin görülmektedir. Hadaczek 1903: 21, dn. 2. Altın, gümüş ve elektrondan yapılan küpelerin Arkaik Dönem üretimlerinde gövde kısmı dekorasyonsuzdur. Castor 2008: 17. Ancak; Sardis'te bulunmuş, gövde üzeri süslemeleri örnekler bu dönemde de bilinmektedir. Özellikle Sardes'te bulunmuş bir kuyumcu kalıbı, üretim için Lydia'yı işaret etmektedir. Waldbaum 1983: 143, Pl. 54, No: 949-951. Eski Smyrna'da yelken biçimli benzer küpeler de ele geçmiştir. Marshall 1911: 166, Pl. XXVI, No: 1593. Ephesos Artemis Tapınağı'nda MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilen altın küpe için bkz. Higgins 1980: 119. MÖ 6. yüzyıl sonuna verilen ve mezardan ele geçen 3 altın küpe için bkz. Reiblich 1996: 134, No: 22. Sardis'te mezarlardan çıkan Arkaik Dönem'e tarihlendirilen altın örnekler için bkz. Curtis 1925: 28, No: 57-60, Pl. VI. 3-6, Samos'ta bulunan gümüş örnek için bkz. Boehlau 1898: T. XV 13, S. 43, 162. Khios'ta Arkaik Dönem'e tarihlendirilen bronz örnek için bkz. Lamb 1940: 150, Pl. 32, No: 22.

60 Kemikten yapılmış astragaller Akdeniz Dünyası'nda bir oyun taşı olarak hem çocuk hem de yetişkin oyunlarında yaygın kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra kehanet uygulamalarında ve dinsel alanlarda birer adak olarak sunulmuştur. Amandry 1984: 377; De Grossi Mazzorin ve Minniti 2013: 372.

61 Pinaks, MÖ 6. yüzyıl ilk dörtlüğüne; askos ise MÖ 6. yüzyıl ilk yarısına tarihlendirilmiştir. Buluntular için bkz. Akurgal 1999b: 46-47, Resim 15-16.

62 Kaydedilmiş toplam 8 çömlek mezar bilinmektedir. Akurgal 1999a: 54.

63 Karın çapı 105 cm olan kabın yüksekliği 194 cm'dir.

tariflendirilmiştir.⁶⁴ 1 numaralı sanduka ve pithosların arasında irili ufaklı taşlardan oluşturulmuş taş sıraları görülmektedir. Bu taşların arasından MÖ 7. yüzyıl sonu, 6. yüzyıl başına tarihlendirilen iki adet kuşlu kase, MÖ 580'e verilen bir alabastron bulunmuştur.⁶⁵

1997-1998 yıllarında Sur Duvarı 3'ün dış kısmında ortaya çıkarılan mezarlara ek olarak, 2005 yılına kadar kazılardan elde edilen sonuçlarda, surun doğu ve güney kısmında amphora ve pithosa yapılan gömülerin tespit edildiği kaydedilmiştir.⁶⁶ Tespit edilen on beş amphora ve otuz bir pithos gömü üzerinden yapılan değerlendirmelerde, amphoraların çocuklar, pithosların ise hem çocuk hem de yetişkinler için kullanıldığı ifade edilmiştir.⁶⁷ Amphora içerisine yapılan gömülerin kesin yeri belirtilmemiş, pithos gömüler içinse Buluntu Alanı I ve II olmak üzere iki gömü alanından bahsedilmiştir.⁶⁸ Amphora gömüler, karşılaştırılmalı tipolojik sınıflandırmayla MÖ 7. yüzyıl sonundan MÖ. 6. yüzyıl başına ve ortasına tarihlendirilmiştir. Buluntu I alanında altı pithos gömü birbiriyle yakın mesafede grup halinde taşlarla desteklenerek çevrelenirken farklı yönlerde konumlandırılmışlardır. Bu gömüler MÖ 6. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmiştir.⁶⁹ Yeri kesin olarak bilinmeyen Buluntu Alanı II ise üç pithos ile temsil edilirken Klz. III. 1 numaralı amphora yardımıyla MÖ 6.yüzyıl ortasına tarihlendirilmiştir. Özellikle bu gömüler, bir aile ya da akrabalık derecesinde kişilerin birlikte gömüldüğü yer olarak nitelendirilmiştir.⁷⁰

64 Akurgal 1999b: 36.

65 Akurgal 1999b: 43-44, Resim 8-10.

66 2004-2011 yılları arasında aynı bölgelerde çalışmaların devam ettiği Kazı Arşivi'nde yer alan arazi defterleri kayıtlarında görülmektedir. Ancak bu mezarların bulunduğu konular, seviyeler gibi ayrıntılar maalesef yeterli düzeyde değildir.

67 Öztürk 2005: 1.

68 Klz III. 1 numaralı Klazomenai üretimi amphoraya yapılan gömü, Buluntu Alanı II'de bulunmuş olup, bu amphora yardımıyla alan tarihlendirilmiştir.

69 A3 numaralı pithosun içerisinden ele geçen ve krem kabı olarak tanımlanan mezar hediyesi, tarihlendirme için değerlendirilmiştir. Ancak kabın fotoğraf ve çizimi kullanılmamıştır. Öztürk 2005: 21.

70 Öztürk 2005: 24.

MÖ 5. Yüzyıl Mezarı

Gömü Alanı C

MÖ 6. yüzyıldan sonra Sur Duvarı 3'ün tahrip olması ve kerpiçten yapılmış üst yapısının doğuya doğru kaymasından sonra, bu alanın üzeri çocuk gömüleri olarak kullanılmıştır (Fig. 18). Dört gömü sağlam bulunurken, üç gömü dağılmıştır. Buluntular ile ilgili kesin tarihlendirmeler yapılamazken bu seramik kapların Klasik Dönem'e ait olduğundan bahsedilmiştir.⁷¹ Mezarlar surun kronolojik süreci dikkate alınarak Alyattes saldırısından sonraya verilmektedir.

Kuzey Nekropolisi

Tantalos Mezarı

Keşfedildiği günden beri, hem lokalizasyonu hem de tarihlendirilmesi konusunda tartışmaların halen devam ettiği Tantalos Mezarı hakkında en erken bilgileri antik kaynaklar üzerinden öğrenmekteyiz.⁷² Pausanias, Spylos Dağı üzerinde Tantalos'un mezarını gördüğünü ve görülmeye değer olduğunu ilk kez dile getiren antik yazardır.⁷³ Özellikle, Pausanias'ın Tantalos Mezarı vurgusu, Pococke ve Chandler gibi gezginlerin günümüz Bayraklı ve çevresini hedef almalarında etkili olmuştur.⁷⁴ Sonrasında, gezginlerin ilgisinin giderek yoğunlaştığı mezar için dönem koşulları içerisinde aydınlatıcı bilgiler Charles Texier tarafından verilmiş; yazar, mezarı en iyi korunmuş hali ile belgelemiştir (Fig. 19-20). Fransız gezgin, Yamanlar Dağı'nın yamaçlarındaki en büyük tümülüsü hiç şüpheye yer vermeden Tantalos Mezarı olarak kaydetmiştir.⁷⁵ Texier, daire şeklindeki bu büyük tümülüsün çapını 33.60 m olarak hesaplamış, orta büyüklükteki kuru taşlarla örüldüğünü belirtmiştir.⁷⁶ Tam ortada gösterilen kuzey-güney yönlü

71 Nicholls, 1958-59: 49-50.

72 Zeus'un oğlu, Pelops ve Niobe'nin babası olan Kral Tantalos'un mitolojik arka planı karmaşık hikâyeler barındırmaktadır. Ayrıntılar için bkz. Sourvinou-Inwood 1986: 37-58; Demir 2003: 5-27.

73 Paus., 2.22. 2-3 ve 5.13.7. Ayrıca Stephanos Byzantios, Smyrna ile ilintili Tantalos'un kentin kurucusu olduğundan bahsetmektedir.

74 Akar Tanrıver 2017: 70.

75 Texier 1849: Pl. 129.

76 Texier 1849: 253. Hirschfeld ve Weber'de mezarın çapını 33.60 olarak hesaplamışlardır. Bkz. Hirschfeld 1872: 78, Weber 1880: 19.

dikdörtgen mezar odasının boyunu 3.55 m, enini 2.17 m olarak hesaplamıştır. Yükseldikçe daralıp sivrilen, ortasında kilit taşı olmayan bir kemerin varlığından bahsetmiştir. Mezar odasının çevresi taştan örülmüş 3.50 m yarıçapında bir daire ile çevrelenmiştir. Bu duvardan çıkarılmış 2.70 m uzunluğunda sekiz duvar, yuvarlak planlı ikinci bir duvara dayandırılmıştır.⁷⁷ İkinci yuvarlak duvardan, on altı ince duvar, bir başka daire biçimli 1.40 m kalınlığındaki üçüncü dairesel planlı duvara yaslandırılır. Son olarak ise 2.30 m kalınlığında en dıştaki dairesel duvar ile mezar çevrelenmiştir. Mezarın üst yapısı üzerine ait veriler maalesef yalnızca Texier'in aktardıkları ve çizimi dışında kaydedilememiştir. Mezarın koni biçimli üst kısmının yüksekliği 27.60 m'dir.⁷⁸ Bunun yanı sıra, mezardan başlayıp denize kadar uzanan ve kuru duvar tekniğinde iki sıra şeklinde örülmüş, içi doldurulmuş, 1.16 m kalınlığında kıvrımlı bir duvarda görülmektedir.⁷⁹

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, tartışmalı çalışmalara ve soru işaretleriyle dolu sonuçlara ulaşan Texier'in ardından, 1930'lu yıllarda araştırmalar yapan Miltnerlerin belgelemeleri ve verileri sağlıklı sonuçlar vermiştir. Alman araştırmacıların üzerinde ilk durdukları tümülüs, yamaç terasının en yüksek tepesinde yer alan Tantalos Mezarıdır (Fig. 21).⁸⁰ Dikdörtgen planlı mezar odası, Texier'in önerdiğinin aksine, ortasından ziyade daire planlı en dış duvarın güneydoğu ve kuzeydoğuda kısmında yer almaktadır.⁸¹ En dışta yer alan duvarın iç kısmında düzgün olmayan kabaca işlenmiş bir yüzeye sahip olduğu belirtilmiş, dış kısmı kaliteli bir işçilikle poligonol bir duvar örgüsüyle yapılmıştır.⁸² Bu poligonol duvarı, E. Akurgal da gördüğünü belirtmiş ve iki fotoğraf ile belgelemiştir (Fig. 24-25).⁸³

Miltnerler, mezar odasında yaptıkları çalışmada kaya tabanı da dahil olmak üzere, odanın

duvarlarında özenli bir işçiliğin izlerinin görüldüğünü aktarmaktadır. Odanın 3.55 m – 2.18 m arasında ölçülen duvarları, doğrudan bir kayanın üzerinden yükselmektedir.⁸⁴ Duvarın her iki uzun kenarı ve güneybatı yönündeki dar kenarı birbirine yakın boyutlarda dikdörtgen taş bloklarla rektogonal stilde örülmüştür (Fig. 22-23). Kuzeydoğu yönündeki dar kenarında oluşturulan dikdörtgen bir sıra, diğer duvarların örgülerinden farklılıklar göstermektedir.⁸⁵ Güneydeki uzun kenarlı duvarın ortasından doğal bir su kanalı geçmektedir. Her iki uzun kenarlı duvar, 2.65 m yüksekliğinde, ışık alan, muhafaza edilmiş birer tonoz oluşturur ve tonuzun tepe kavisini tamamen kapalı şekildedir.⁸⁶ Weber bu tonoz için orta kısmındaki aralığın üzerinde 20 cm'lik kalın taş plakaların yer aldığını belirtmektedir.⁸⁷ Bu plakanın yanında kırılmaç kuyruklu çengellerde bulunmuştur.⁸⁸

Tantalos Mezarı'nın tarihlendirilmesi için, araştırmacılar tarafından farklı görüşler ortaya atılmıştır. Miltnerler, mezar odasında kontekst buluntunun ele geçmemesinden dolayı net bir tarih veremezken Büyük Kale ve benzer tahkimatların duvar örgüsü tekniklerinin mezar duvarlarıyla benzerlik göstermesi nedeniyle mezarı MÖ 8. ve MÖ 7. yüzyıl olarak tarihlendirmiştir.⁸⁹ Mezarın tarihlendirmesine Schachermeyr MÖ 8. yüzyıl sonlarını,⁹⁰ Karl Schefold ise MÖ 6. yüzyıl sonlarını (MÖ 500 civarı) uygun görmüştür.⁹¹ Arif Müfid Mansel ise mezar odasında uygulanan

77 Bu ikinci yuvarlak duvarın iki yüzü kuru duvar tekniğinde örülmüş, içi doldurulmuştur. Duvarın kalınlığı 2.60 m'dir. Texier 1849: 254.

78 Texier, dönem koşullarında korunmuş olarak belirttiği bu mezarın üstünü yıkmış ve planını anlamak adına yapının temelini zarar vermiştir.

79 Texier 1849: 254.

80 Miltnerler tarafından mezarın çapı 29.60 m olarak ölçülmüştür. Miltner ve Miltner 1932: 150.

81 Miltner ve Miltner 1932: 151.

82 Miltner ve Miltner 1932: 152.

83 Akurgal 1945: 22.

84 Hirschfeld oda tabanında bir mozaik olabileceğini öne sürmüştür. Bkz. Hirschfeld 1872: 82, dn. 11. Ancak ne Miltnerler ne de Ekrem Akurgal bu öneriyi katılmamaktadır. Bkz. Miltner ve Miltner 1932: 153, dn. 34; Akurgal 1945: 22, dn. 89.

85 Miltner ve Miltner 1932: 151.

86 Tonozun Çeşme Yapısı ile karşılaştırması için bkz. Nicholls 1958/59: 64.

87 Weber 1880: Pl. 1; Texier 1849: Pl. 151, F VI. Miltnerler bu plakalardan birini bulduklarını aktarmıştır. Miltner ve Miltner 1932: 153.

88 Benzer çengeller (tutturgaç) Alyattes tümülüslerinin mezar odalarında da bulunmuşlardır. von Olfers 1858: 548, Taf. III, 4. Lidya tümülüslerinde kenetlerin uygulamaları için bkz. Ratté 2011: 32-35.

89 Miltner ve Miltner 1932: 153.

90 Schachermeyr 1929: 104.

91 Boehlau ve Schefold 1940: 30, 101, 119. Ekrem Akurgal, Larisa duvar örgülerinin karşılaştırılmasıyla yaptığı analizde, mezarın dış duvar örgüsünün daha erken olduğu söylemektedir. Tartışma için bkz. Akurgal 1945: 23-24.

orthogonal tekniğe bakarak MÖ 5. yüzyıla ya da MÖ 4 yüzyıla tarihlendirmiştir.⁹² Özellikle E. Akurgal Tantalos Mezarı'nın tarihlendirmesi için duvar tekniklerinden ve Bayraklı Höyüğü'ndeki sonuçlardan karşılaştırmalar yaparak yeni öneriler sunmuştur. Tantalos benzeri mezarların, Anadolu'da uzun süredir var olduğunu, Tantalos Mezarı'nın Arkaik Dönem'in bir ürünü olduğunu ifade etmektedir.⁹³ Arif Müfid Mansel, mezar odasındaki dar duvarlardan bir tanesi için MÖ 4. yüzyılı işaret etmektedir. E. Akurgal, diğer yüzünün aynı boyutlarda taşlarla örülmesini ve farklı bir dekoratif şema göstermesini soru işareti olarak görmüştür. Bu durum için çekince-leri olan E. Akurgal, mezarın bu duvar üzerinden MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilmesi durumunda, poligonal dış örgünün bu tarihe verilmesinin engel teşkil edeceğini belirtmektedir.⁹⁴ Alyattes'in İzmir'i tahribatından yola çıkarak ve bu siyasi gelişmeden sonra kentin sonraki dönemlerde parlaklığının yitirilmesini öne sürerek Tantalos Mezarı'nı MÖ 900- MÖ 600 arasındaki zaman dilimine oturtmaya çalışmaktadır.⁹⁵ Poligonal örgü sisteminin MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısında hem şehir surlarında hem de sivil mimaride kullanıldığını ve Alyattes öncesinde kentin en parlak çağını yaşadığını hesaba katarak MÖ 7. yüzyılı önermektedir.⁹⁶ Bunun yanında MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreğinde (dörtlüğünde) yerleşimin iskan konusunda parlak olması ve bir tiran tarafından yönetilmiş olması, Tantalos Mezarı'nın bu dönem içerisinde yapıldığının ileri sürülmesine kanıt oluşturmaktadır.⁹⁷ Tantalos Mezarı ve küçük kale yakınındaki poligonal duvarlı mezarı⁹⁸ MÖ 7. yüzyıl ikinci yarısına veya daha güçlü bir olasılıkla MÖ 6. yüzyıl ikinci çeyreğine

92 Mansel 1943: 24. Ekrem Akurgal'ın katılmadığı görüş için bkz. Akurgal 1945: 24-25; Akurgal 1946: 60-61.

93 Ekrem Akurgal, Girit İsoyata mezarlarından yola çıkarak Anadolu Hitit mezar mimarisinin önemli bir örneği olan Gavurkale yer altı odasının bu mezarların öncülü olduğunu söylemektedir. Akurgal 1946: 61.

94 Ekrem Akurgal, Larisa örneğinden yola çıkarak poligonal örgünün MÖ 5. yüzyıldan sonra kullanılmadığını, bu örgünün yerini rektogonal örgüye bıraktığını söylemektedir. Akurgal 1946: 61.

95 Akropolis kale duvarındaki bazı yerlerde aynı zaman aralığına verilmiştir. Akurgal 1946: 63.

96 Akurgal 1950: 34.

97 Akurgal 1950: 34.

98 Söz konusu mezara aşağıda değinilmiştir.

vermektedir.⁹⁹ Nicholls ise birçok araştırmacı gibi duvar örgüsü üzerinden Tantalos Mezarı'nı tümülüsler arasındaki en erken örnek olarak belirtmiştir. Bugün hala yayınlanmayan kazıların sonuçlarına dayanarak Eski Smyrna'da tümülüs mezar geleneğinin Lydia Dönemi öncesine gitmediğini iddia etmektedir.¹⁰⁰ Bir not olarak bahsedeceğimiz mezarda İzmir Müzesi tarafından kazısı yapılan ancak henüz yayınlanmayan tümülüstür. Kontekst olarak değerlendirilebilecek bir demir kılıç ve seramik buluntular Lydia tümülüs geleneğine atfedilmektedir.¹⁰¹

Kendi dönem koşullarında mimari unsurlarıyla bölgede özgün bir örnek olan Tantalos Mezarı için Lydia örneklerinin karşılaştırılması kaçınılmazdır. Tantalos Mezarı ile çağdaş olan MÖ 7. yüzyıl sonu MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilen Koca Mutaf Tepe,¹⁰² Karnıyarık Tepe¹⁰³ ve Kır Mutaf Tepe Tümülüsleri¹⁰⁴ krepis duvarlarının uygulanması açısından yakın benzerlik göstermektedir.¹⁰⁵ Ancak bu üç tümülüste mezar odasına ulaşmak için kullanılan bir dromos görülmemektedir. MÖ 6. yüzyıl ilk yarısına tarihlendirilen Yukarı Gediz Vadisi'ndeki Güre Basmacı Tepe ve Velişin Tepe tümülüsleri çevirme duvarı da diğer üç kral tümülüsüne göre özensiz bir işçilik gösterse de bir örnek olarak değerlendirilebilir.¹⁰⁶

MÖ 5. ve MÖ 4 yüzyıl Mezarları

Küçük Tümülüsler

Hacı Mutso Tepesi'nin kuzey yamaçlarında yer alan tümülüslerin sayısı için araştırmacılar tarafından farklı rakamlar verildiğini yukarıda yazmıştık. Texier ve Weber mezarlar için kısmen ayrıntılar verirken, Miltnerlerin yaptığı çalışmalar üzerinden alanı okumaya başlamak daha sağlıklı gözükmektedir. Alman araştırmacılar nekropolis üzerinde toplam on üç mezar için çalışmalar yapmış ve bazı saptamalarda bulunmuşlardır. 1, 2, 11 ve 13 numaralı mezarların çevre duvarları

99 Akurgal 1950: 34.

100 Nicholls 1958-59: 64, dn. 125.

101 Akurgal 1997: 52.

102 Dinç 1993: 6.

103 Hanfmann 1966: 2-37.

104 Dinç 1993: 9.

105 Hipponax bir şiirinde bu üç tümülüs için doğudan batıya sırasıyla Alyattes, Gyges ve Tos Tümülüsü olarak bahsetmiştir.

106 Öztekin 2006: 236.

özenli ve düzenli kesilmiş taşlarla örülmüştür. 1, 11 ve 13 numaralı mezarlar düzenli bir daire plana sahip olup 1 numaralı mezar 20 m, 11 numaralı mezar 10 m, 13 numaralı mezar ise 15 m çapındadır.¹⁰⁷ 2 numaralı mezarın duvarı ise oval (yumurta biçimli) planlı olup 24 m uzunluğa sahiptir. Mezar, çevirme duvarının batısında 2.30 m'lik bir dromos ile kesilirken 5.40 m içeri doğru izlenebilmiştir (Fig. 32-33).¹⁰⁸

Alanda incelenen diğer bir grup ise uygulama açısından farklılık gösteren 4, 5, 6, 7 ve 12 numaralı mezarlardır (Fig. 26). 4 numaralı mezar kaya bloğu içinde oluşturulmuş bir gömü olup mezar teknesi bir birey sığacak boyutlardır.¹⁰⁹ 4 numaralı mezarda olduğu gibi 12 numaralı mezar içinde benzer bir uygulama yapılarak kaya bloğu mezar teknesi yapılmıştır.¹¹⁰ Mezarın çevresi, düzgün taşlarla örülmüş, 8 m'lik yuvarlak planlı bir duvarla çevrelenmiştir.¹¹¹ Mezar 4'ün etrafının da bu şekilde bir duvarla çevrelenmiş olması yüksek bir ihtimaldir.¹¹² Mezar ile ilgili en dikkat çeken buluntu ise mezarın hemen yakınında Weber tarafından çizilen ve mezar taşı işleviyle kullanılmış olduğu düşünülen taş phalluslardır (Fig. 27).¹¹³ Söz konusu buluntunun mezarın üstünde dikili olarak konulduğu Weber'in ileri sürdüğünün aksine bazı araştırmacılar tarafından reddedilmektedir.¹¹⁴ Bu grup içinde değerlendirilen diğer mezarlar ise 5, 6 ve 7 numaralı tümülüslerdir. Mezar 5 ve Mezar 7 sandık biçiminde taş plakalardan yapılırken, bu gömülerin çevresi tam dairesel olmayan birbirinden farklı boyutlarda taşlardan oluşturulmuş duvarla çevrelenmiştir. Mezar 6 içinde benzer bir çevirme duvarı iyi durumda gözükmemektedir; ancak

mezar teknesi ya da düşük olasılıkla mezar odası korunmamıştır. 7 numaralı mezarda ise, 45 cm genişliğinde Miltnerler tarafından kapı şeklinde değerlendirilen bir açıklık söz konusu olup 6 ve 12 numaralı mezarlarda da bu uygulama görülmektedir.¹¹⁵ Alman araştırmacılar doğrudan mezar kontekstlerinden tarihleyici küçük buluntu bulamazken, Geometrik Dönem'e ait bezemeli seramik parçaları ile çoğunluğu bezemesiz çok sayıda seramik parçası tespit etmişlerdir. Alman araştırmacılar, bu tümülüslerin farklı zaman dilimlerinde yapılmış olabileceğini belirtmişlerdir. 1 numaralı mezarın çevirme duvarı içinde bulunmuş pişmiş lahit parçası, en geç buluntu olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁶

Tümülüs mezarlar için E. Akurgal 1940'lardan itibaren değerlendirmeler yapmış ve yaptığı çalışmalarda elde ettiği arkeolojik verilerle öne sürdüğü düşünceleri desteklemeye çalışmıştır. E. Akurgal, Arif Müfid Mansel'in Tantalos Mezarını MÖ 5. ve MÖ 4. yüzyıla tarihlendirmesine dayanarak küçük mezarlar üzerinden yeni veriler ortaya atmıştır. Tantalos Mezarının yaklaşık üç yüz-beş yüz metre güneyindeki küçük mezarlardan birini, rektogonal örgüsüne dayanarak Hellenistik Dönem'e hatta MÖ 4. veya MÖ 5. yüzyıla kadar gidebileceğini söylemektedir.¹¹⁷ Taş örgülerinin kareye yakın ve bosajlı olması MÖ 4. yüzyıl örneklerine dayandırılmıştır.¹¹⁸ Ayrıca E. Akurgal küçük mezarın bu duvarını, akropolis kalesi içindeki duvarla aşağı yukarı aynı tarih aralığına verdiğini belirtmektedir.¹¹⁹ 1950 yılı ön raporunda ise hem Miltnerlerin kazdığı hem de 1948'de kazdıkları küçük tümülüsleri aynı grup

107 Miltner ve Miltner 1932: 153-154.

108 Miltner ve Miltner 1932: 154.

109 Mezar teknesi, 190 cm uzunluğunda, 56 cm genişliğinde, 35 cm derinliğindedir. Mezarın darlaşan ayak kısmı Mısır ve Suriye kültürlerindeki anthropomorphe tabut biçimlerine benzemektedir. Boehlau 1898: 15-20, Fig. 8.

110 Her iki mezarda doğu-batı yönlüdür. 12 numaralı mezar 2 m uzunluğunda, 35 cm genişliğindedir.

111 Miltner ve Miltner 1932: 155.

112 Miltnerlerde bu durum ile ilgili aynı görüştedir. Miltner ve Miltner 1932: 156.

113 Weber 1880: Pl. II, No: 4.

114 Miltner ve Miltner 1932: 156. Ekrem Akurgal'da bu öneriyi reddetmektedir. Akurgal 1945: 28. Hirschfeld'e göre ise buluntu, tümülüs üzerinde dikili phallos olarak değerlendirilmiştir. Hirschfeld 1872: 78.

115 Bazı tümülüslerin iki veya daha çok mezarı içerdiği olabileceği üzerinde durulmuştur fakat bölgede hiçbir yerde gözlemlenmemiştir. Miltner ve Miltner 1932: 157. Ancak R. M. Cook'un çalışmasında iki Klazomenai tipi lahadin yan yana bulunması bu duruma kanıt oluşturabilir. Bkz. Cook 1974: Pl.8-a.

116 Ekrem Akurgal, Miltnerlerin argümanları üzerinden küçük mezarlardan bazılarının MÖ 8. MÖ 9. hatta MÖ 10. yüzyıla kadar gidebileceğini belirtmektedir ama bu durumu destekleyecek bir kanıtın da varlığını söyleyememektedir. Akurgal 1945: 29.

117 Akurgal 1946: 60. Ekrem Akurgal bu mezarı, MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilen ve Lindos'da Kleobulos'a atfedilen mezarla benzer göstermiştir. Söz konusu mezar için bkz. Maiuri 1921/1922: 457-458, Fig. 63; Dyggve 1960: 487-489, Fig. 13, 7-11, Pl. 13 A.

118 Bu çeşit bosajlı yüzeyler Larisa'da MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Boehlau ve Schefold 1940: 101.

119 Akurgal 1946: 61.

içerisinde değerlendirmiş, çevresinde elde edilen seramik fragmanlara dayanarak MÖ 5. yüzyıl sonuna ve MÖ 4. yüzyıla tarihlendirmiştir.¹²⁰ E. Akurgal nekropolisteki tümülüsleri Myken geleceğine bağlamaktadır.¹²¹

1950 yılında E. Akurgal'ın yayınladığı raporda, 1948 yılında yapılan çalışmalarda küçük mezarlardan ikisi ortancalardan ise biri incelenmiştir. Bu küçük mezarlardan birinin (Fig. 28) içerisinden MÖ 5. yüzyıl sonuna tarihlendirilen fayans bir Fenike alabastronu ile Attika tipi pişmiş toprak amphoriskos ele geçerken diğer küçük mezardan ise MÖ 4. yüzyıla verilen Attika tipi küçük bir kap bulunmuştur. Ortanca tümülüs (Fig. 29) için ise tarihlendirici bir veri yoktur.¹²² E. Akurgal'ın üzerinde durduğu son nokta ise biri Küçükale yakınında ki poligonallı tümülüs (Fig. 30), diğer ikisi ise rektogonal örgülü olan ve biri dromoslu girişe sahip çifte Tümülüslerdir (Fig. 31).¹²³ Ancak dönemin ekonomik koşulları yeni bir araştırmaya imkan vermemiştir. E. Akurgal'ın tümülüs bölgesinde belgeleme niteliğindeki son çalışması ise 1985 ve 1986 yıllarında yüzey araştırması sırasında tespit ettiği bir tümülüs mezardır (Fig. 34-35). Mezarın krepisinin yer yer polygonal taşlar ile örülü olduğu belgelenirken, MÖ 4. yüzyıl ilk yarısında kullanılmış olan yarı polygonallı örgülü 16 odalı evin duvarlarına benzetilmiştir. E. Akurgal bu mezarın 16 odalı evde oturmuş olan tiranın mezarı olduğunu ileri sürmektedir.¹²⁴

1948-1951 İngiliz-Türk kazılarında Yamanlar Dağı'nın Bornova düzlüğüne inen eteklerinde tümülüslerden daha aşağı seviyede bezemeli ve bezemesiz Klazomenai tipi lahitler bulunurken Bayraklı'nın güney ve doğu etekleri ile Bayraklı höyüğünün kuzeyinde de aynı şekilde Klazomenai tipi lahitlere rastlanmıştır (Fig. 36-37).¹²⁵ Bugün bu alandan elde edilen buluntular ile ilgili R. M. Cook'un yayını dışında bir çalışma bulunmamaktadır. R. M. Cook ağırlıklı olarak bezemeli lahitler üzerinden bir çalışma yapmış olup kısmen

mezarlar ve bu mezarları örten alçak tümülüslerin uygulamaları içinde bilgiler vermiştir. 16 numaralı örnek hariç, lahitler ve lahit parçaları Bayraklı yerleşiminin kuzeydoğu kısmından bulunmuştur.¹²⁶ Yaklaşık 80 cm derinliğinde toprağa gömülmüş olan taş kapaklı bu lahitlerin etrafı düzensiz taşlarla örülmüş ve üzeri alçak toprak yığınları (tümülüsler) ile çevrelenmiştir.¹²⁷ Aynı tümülüs üzerinde, olasılıkla aynı dönemde defin edilmiş iki lahit örneği mevcuttur (No 3 ve 4). Bazı lahitler yanmamış kemikler içerirken, 4 numaralı örnek hariç mezar hediyesi ele geçmemiştir.¹²⁸ Araştırmacılar tarafından MÖ 5. yüzyıl olarak önerilen bu tümülüsler için R. M. Cook çoğunluğunun MÖ 495'ten erken olduğunu ifade etmektedir.¹²⁹ Araştırmacı tereddütlerle yaklaşarak 10 ve 13 numaralı mezarları MÖ 6. yüzyıl, 1-4 arasındaki lahitleri MÖ 480'den önceye tarihlendirmiştir.¹³⁰ Lahitlerin ve lahit parçalarının büyük kısmı Albertinum Grubu'na aittir.¹³¹ Yeni dönem kazılarında, buluntu yeri bilinmeyen ve çok sayıda parçadan oluşan bir lahit örneği depo çalışmaları esnasında karşılaşılmıştır. Bu yeni bulgu, Zeren-Hasdağlı tarafından mezarlık alanlardan bulunmuş ancak yeterince belgelenmemiş bir örnek olarak kabul edilmiştir.¹³² Lahit, hem motif seçimlerinin yardımı hem de Klazomenai Akpınar Nekropolisinde bulunmuş ve konteksiyle korunmuş benzer bir lahit yardımıyla MÖ 7. yüzyıl son çeyreğine tarihlenmiştir.¹³³

126 Lahitlerin bazıları yüzeyden bazıları insitu olarak bulunmuştur. Cook 1974: 55. İlgi çekici bir buluntu da Athena Tapınağı Kazılarında bulunan Klazomenai tipi pişmiş toprak lahit parçasıdır. Temenos depositinde ortaya çıkarılan buluntunun, geç dönemlerde inşa edilen sivil ev yapılarının konteksi ile bağlantılı, bir varil ya da küvet işleviyle ikincil kullanımı ihtimali üzerinde durulmaktadır. Cook vd. 1998: 179, dn. 841, Pl. 25-a.

127 Bu tümülüslerin uzunlukları 5.50 m - 9.50 m, yükseklikleri ise 0.80 m - 1.34 m arasında değişmektedir. Ancak topraktaki kaymalar nedeniyle verilen ölçülerde azalma da olabilir. Cook 1974: 55.

128 Şiş benzeri bir buluntu olan mezar hediyesi üzerinden tarihlendirme mümkün gözükmemektedir. Mezar hediyesi ölen bireyin sol eline yakın bir yerden bulunmuştur. Cook 1974: 55.

129 Cook 1974: 60.

130 Cook 1974: 60.

131 Ayrıntılar için bkz. Cook 1974: 56-59.

132 Zeren-Hasdağlı 2019: 77.

133 Zeren-Hasdağlı 2019: 84.

120 Akurgal 1950: 35.

121 Akurgal 1950: 35.

122 Söz konusu buluntular doğrudan mezar içerisinden gelmiştir. Akurgal 1950: 33.

123 Çifte Tümülüslerin birinden rektogonal örgülü olanın fotosunu Ekrem Akurgal çekmiştir. Akurgal 1946: 60, Resim 5. MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

124 Akurgal 1987: 37.

125 Akurgal 1950: 32; Cook 1958-59: 3.

Eski Smyrna tümülüs geleneğinde dromoslu ve mezar odalı tipler ile mezar odasına sahip olmadan, etrafı bir duvar¹³⁴ ile çevrilmiş örnekler olmak üzere iki farklı tümülüs tipi uygulanmıştır. Hem Miltnerlerin hem de Cook'un tespit ettiği dromosuz ve mezar odasız, etrafı peribolos duvarı ile çevrenmiş tümülüslerin benzer uygulamaları Batı Anadolu teritoryasında görülmektedir. Klazomenai çevresinde Arkaik Dönem'e tarihlendirilen Nalbant Tepe Tümülüsü, dromos ve mezar odasından yoksun olup ölen birey yuvarlak planlı duvar ile çevrili bir mezar içerisine defin edilerek üzeri toprak yığını ile örtülmüştür.¹³⁵ Klazomenai örneği boyutsal olarak farklı olabilir; ancak uygulama açısından Eski Smyrna örneklerine benzemektedir. Samos Batı Nekropolisi'nde etrafı taş sırası ile çevrenmiş bir mezar¹³⁶ ile Kuzey Nekropolisi'nde etrafı daire planlı bir duvarla çevrenmiş Arkaik Dönem'e tarihlendirilen kremasyon gömü, bir başka benzer uygulama örneğidir.¹³⁷ Bu mezarların çevresinde bulunan kuros heykeli ve altlıklar mezar işaretleyicisi olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Weber'in Eski Smyrna'da mezar ile ilişkilendirdiği phallusların, bu bağlamda aynı amaçla kullanılmış olabileceğine paralellik gösterilebilir. Khios'ta Tourlote Tepesi'nde 1912 yılında yapılan çalışmalarda, bir lahit mezarın etrafı yukarıda saydığımız uygulamalarla paralel olarak taş sırası ile çevrenmiş alçak tümülüs şeklinde yapılmıştır.¹³⁸ Teos Batı Nekropolisi'nde Klazomenai tipi pişmiş toprak lahit mezarların etrafının at nalı, yuvarlak ya da yuvarlağa yakın taş sıraları ile çevrildiği ve alçak tümülüs biçiminde yapıldığı bilinmektedir.¹³⁹ Kolophon Güney Nekropolisi'nde tespit edilen iki tümülüs mezardan biri, etrafı bir duvar ile çevrenmiş üç

inhumasyon mezar barındırmaktadır. Diğer örnekte ise at nalı formunda çevirme duvarı bulunmuştur; ancak mezar izine rastlanmamıştır. Her iki tümülüste de uygulama açısından farklılık, iç kısımlarının taşlar ile doldurulmuş bir şekilde bulunmuş olmasıdır. Tarihlendirici buluntular mezar içinden ya da çevresinden ele geçmemiştir; ancak kapak olarak kullanıldığı düşünülen plakalar kaydedilmiştir.¹⁴⁰ Aiolis özelinde Larisa'da dairesel ve oval planlı tümülüsler Eski Smyrna uygulamaları için benzerlik göstermektedir. MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilen (bir mezar için MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilebilecek veriler mevcuttur.) bu gömüler için taş levhaların (plakaların) ya da çatı kiremitlerinin kullanılmış olabileceği üzerinde durularak tümülüs şekli verildikten sonra üzerlerine stellerin dikildiği varsayımında bulunulmuştur.¹⁴¹ Son yıllarda yapılan çalışmalarda bu uygulamanın baskın bir gelenek olarak kent ve çevresinde daha geniş bir yayılımı olduğu, bazılarının özenli, bazılarının daha kaba bir işçilikle yapıldığı belirtilmektedir.¹⁴² Son olarak Pitane'de çapları 10-50 m, yükseklikleri ise 1-2 arasında değişen ve "tumba" olarak isimlendirilen alçak tümülüsler kaydedilmiştir. Kremasyon ve inhumasyon gömüleri içeren bu tepelikler için E. Akurgal, özellikle lahitlerin toprakla örtülü olduğu üzerinde durmuştur. Tümülüslerin üstünde stellerin ve heykellerin dikildiği ileri sürülmüştür; ancak mezarların etrafının duvarlar ile çevrenmesi ile ilgili bilgi verilmemiştir.¹⁴³

Hellenistik Dönem Mezarları

MÖ 4. yüzyılın üçüncü çeyreğinde kentin terk edilmesinin ardından, az da olsa bir grupla yerleşimin devam ettiği bilinmektedir. Aşağıda ayrıntılarıyla aktaracağımız höyük üzerinde yer alan iki gömü dışında, kuzey yamaçlardaki mezarlıkta da bazı mezarlar saptanmıştır.¹⁴⁴ Bunlardan ilki olan Nxiv plan karesinde ana kaya kütlelerinin olduğu alan üzerinde kireçtaşından üretilmiş lahit, 1948-51 kazılarında bulunmuştur (Fig. 38). Monolog bir taş kütesinden yapılan mezar teknesinin üstü olasılıkla tek kapak ile örtülmüştür; ancak kapak korunmamıştır. Mezar kontekstinin bulunduğu alanda ele geçen

134 Mezarların aile geleneği, akrabalık ilişkisi ya da özel alan oluşturmak amacıyla çevrenmesi peribolos olarak olarak isimlendirilmiştir. Terimin ayrıntıları için bkz. Garland 1982: 125, dn. 2.

135 Hürmüzlü 2005: 47.

136 Boehlau, bu duvarların bir nevi istinat olup mezarları korumak amacıyla yapıldığını söylemektedir. Bkz. Boehlau 1898: 26. Löwe ise tümülüs mezar geleneğinin bir unsuru olarak değerlendirmiştir. Bkz. Löwe 1996: 94.

137 Boehlau 1898: 33, Fig. 20; Löwe 1996: 104, Abb. 6.

138 Söz konusu alanda yapılan çalışmalarda dekorasyonuz pişmiş toprak lahitler ile taş lahitler tespit edilmiştir. Lemos 1997: 75.

139 Bu alçak tümülüslerin üzeri Hellenistik Dönem gömüleri için de kullanılmıştır. Foça 2019: 35-39.

140 Gassner vd. 2017: 67-69.

141 Boehlau ve Schefold 1940: 111-113.

142 Saner 2016: 69-73.

143 Akurgal 1967: 41-42.

144 Nicholls 1958/59: 136.

gümüş bir Büyük İskender sikkesi tarihleyici buluntu olarak kaydedilmiştir.¹⁴⁵ Sondaj η-η'in kuzeydoğusunda, poligonal örgülü duvarın dışında bir iskelet ortaya çıkarılmıştır.¹⁴⁶ 2/3'ü yıkılan duvarın kerpiç yıkıntısının içerisinde, yuvarlak ve sığ bir çukurun içinde bulunan iskeletin yakınında karbonlaşmış (yanmış) odun kütüğü parçaları ve demir çiviler ele geçmiştir. İskeleti sırt üstü uzanmış şekilde bulunan mezar, Sur Duvarı 4'ten daha geç bir tarihe verilmektedir.¹⁴⁷ Nicholls bu gömünün normal bir gömü olarak değerlendirilmeyeceğini, infaz edilmiş bir ceset olup atılmış gömü olabileceğini ileri sürmektedir. Bu tür imha edilerek ortadan kaldırılan bireyler genelde bir gömü seremonisinden yoksundur. Gömüsü yapılmayan bir beden, kirlenmeyle sonuçlanan bir eylem olarak görülmektedir.¹⁴⁸ Mezar oluşturmadan, bir ölü ziyafeti yenmeden ya da bir ritüel olmadan yapılan gömülere *áthphon rhíptesthai* ifadesi karşılık gelmektedir.¹⁴⁹ Ölü bedenlerinin çukurlara, doğal yolla oluşan yarıklara ya da kentin dışında, sınırlarının ötesindeki yerlere atılmasını ortadan kaldırmak amacıyla yapılan gömüler için kıstaslar olarak sıralanmaktadır.¹⁵⁰ Yerleşim yerinde yapılan gömüler, bu kıstasların dışında değerlendirilmektedir.¹⁵¹ Bu bağlamda Smyrna örneğini değerlendirdiğimizde, kentin yaşam alanı sınırları dışında olması bir kıstas olarak düşünülebilir; ancak bireyin yanından metal çivilerin ele geçmesi bu gömünün imha edilmiş bir ceset olması olasılığını azaltmaktadır. Bu çivilerle bağlantılı bir gömü hediyesi olarak değerlendirilebilecek ahşap bir kutunun varlığı öne sürülen düşünce ihtimalini zayıflatmaktadır.

145 Cook 1958/59: 31.

146 Duvarın altında ve dışında, Sur Duvarı 2/3'ün kerpiç yıkıntısı içerisinde tarihlendirici bulgu olarak MÖ 7. yüzyıl seramik parçaları ele geçmiştir. Nicholls 1958/59: 87, Fig. 24 x-z.

147 Nicholls, bu mezarı Nxiv plankaresinde bulunan mezar ile aynı zamana ya da sonrasına vermek konusunda tereddüt ile yaklaşmaktadır. Nicholls 1958/59: 136, dn. 169.

148 Parker 1996: 44.

149 Lidell vd. 1996.

150 Lindenlauf 2001: 88.

151 Yerleşim yerine yakın gömüler atalarla fiziksel olarak da bağı devam ettirmek olarak açıklanabilir. Morris 1987: 181-182.

Değerlendirme

MÖ 11. yüzyıldaki göç akınıyla demografisi değişen Bayraklı Höyüğü'nde bugüne kadar yapılan çalışmalar sonucunda, ölü gömme geleneklerinin izleri, bu dönemde gerçekleşen göç dalgası ile gelen yerleşimcilerle başlamıştır. Protogeometrik-Erken Geometrik Dönem'e tarihlendirilen monokrom tabakadaki mezar, kentteki en erken bulgudur. Gömünün yakınında bulunan dörtgen planlı yapılar mezarın intramural geleneğinin yansımalarına bir kanıt oluşturmaktadır.¹⁵² MÖ 9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren güçlü bir kerpiç sur duvarı ile çevrelenen kentin içerisinde Geç Geometrik Dönem'de dörtgen ve apsidal yapıların birlikte devam ettiği belgelenirken intramural gömünün Athena Tapınağı öncesi tabakalarda uygulandığı kanıtlanmıştır. İlk surun sonrasında inşası yapılan Sur Duvarı 2'nin MÖ 700 dolaylarında bir deprem ile yıkılmasının ardından MÖ 7. yüzyılın başlarında ya da ortalarında başlayan yeni surun inşası, bu yüzyılın sonlarında bitirilmiş olmalıydı.¹⁵³ Bu inşa çalışmaları yüzyılın ilk yarısı ve sonrasında kuzeyde ve batıda devam ederken güney ve doğu kısmı yüzyılın sonlarına kadar savunmasız kalmış olmalıydı. İkinci surun savunmasız kalan kısımlarının hem Nicholls sondajlarında hem de Meral Akurgal dönemi kazılarında özellikle çeşme yapısının çevresi yoğun bir şekilde çocuk mezarları için kullanılmış olduğu ve poligonal örgülü Sur Duvarı 3'ün inşasından sonra ise dış kısmının önündeki alanların yetişkin (?) gömüleriyle birlikte kullanılmaya devam ettiği anlaşılmıştır. Özellikle 1948-51 kazılarında Gömü Alanı A için limandan kente ulaşılan giriş yolunun karşısı tercih edilmiştir.¹⁵⁴ Bu noktada üzerinde durulması gereken ilk durum, söz konusu alanın doğrudan yerleşim ile bağlantısının olmamasına rağmen, yine de kent yaşam alanına yakın bir yerin seçilmesidir.¹⁵⁵ Ancak çağdaşı D Alanı gömüleri için

152 MÖ 1050-850 tarihleri arasında dörtgen ve oval planlı evler bir arada kullanılmıştır. Akurgal 1997: 22. Prof. Dr. Cumhuriyet Tanrıver başkanlığında sürdürülen güncel kazı faaliyetlerinde Erken Demir Çağını anlamaya yönelik çalışmalar devam etmektedir.

153 Cevizoğlu 2019: 30.

154 Mariaud 2006: 202.

155 Kent içerisinde ortaya çıkarılan MÖ 7. ve MÖ 6. yüzyıl konut mimarisinde intramural gömü yapıldığına dair bir kanıt bulunmamıştır. Eski Smyrna'da bu dönem sivil mimari yapılanması için bkz. Ertüzün 2017: 7-30; Ertüzün ve Akar Tanrıver 2017: 520-521.

bir farklılık gözükmemekte olup dikdörtgen megaron yapısının yakınında bu gömülerin yapılması intramural geleneğin devam ettiğine kanıt oluşturabilir ki; K ve H Alanlarında da bu geleneğin yansması olduğu ileri sürülebilir. Peki, Gömü Alanı A için yapılan yer seçimini özel kılan durum neydi? Öncelikle bu gömülerin kent-liman giriş yolunda, deniz ile yerleşim yeri arasındaki alanda olması kent yerleşimcileri ile bağın koparılmamasıdır. Bunun yanında öteki dünya kavramına sembolik bir yaklaşma olduğu da düşünülebilir. Diğer yandan alanın ekstramural uygulama amacıyla formal bir nekropolis olarak kullanılmasından ziyade, özel ve sınırlı bir grup için (çocuk gömüleri için) ayrılmış bir alan olması yüksek ihtimaldir.¹⁵⁶ MÖ 7. yüzyılın sonlarına doğru Sur Duvarı 3'ün tamamlanması ardından yetişkinler için sanduka mezarların duvarın dış yüzeyinde organize edilmesi özel alan kullanımında yaş grubu açısından değişikliğe gidildiğinin göstergesidir. Özellikle de 2 nolu sanduka mezarın gömü hediyeleri zengin ve seçkin kişiler için yapıldığına işaret etmektedir.¹⁵⁷ Bu sandukaların yakınında bulunan pithos gömülerin ise çocuk bireylerden çok yetişkin bireylere ait olduğu ihtimali düşünülebilir.¹⁵⁸ Bireyin bir çocuk/ergen olma olasılığı düşünüldüğünde ise sanduka mezarların kadın bireyler için oluşturulması ihtimali değerlendirilebilir.¹⁵⁹ Alyattes

saldırısından sonra MÖ 6. yüzyıl ilk yarısı boyunca, sur duvarının doğusunun dış yüzeyinin yoğun biçimde çocuk mezarlar için kullanıldığını genel lokasyon olarak kısmen bilmemize rağmen ayrıntılarını maalesef bilemiyoruz. Fakat rakamsal verilerin MÖ 6. yüzyıldan sonra artması MÖ 7. yüzyılda özel bir alan oluşturularak başlayan alan kullanımının formal bir nekropolise dönüştüğü ihtimalini de akla getirmektedir. Diğer yandan yanıtlanmayı bekleyen sorulardan biri de kentin Arkaik Dönem yerleşimcilerinin formal nekropolisinin nerede olabileceği konusudur. Sanduka mezarlar üzerinden özel bir alanın varlığı kısmen bir cevap niteliği taşısa da bunun için ilk başvurulacak lokasyon, kentin kuzeyindeki yamaçlar olmalıydı.

Savunma için stratejik konuma sahip bir tepe, deniz kıyısına yakınlık ve verimli tarımsal üretim alanları gibi bir Yunan kentinin gerekli unsurların varlığını, Eski Smyrna'da net bir biçimde görmekteyiz. Bunların yanında bir mezarlık alanı oluşturulması bir kentin olmazsa olmaz gerekliliğidir. 20. yüzyılın ortalarına kadar çıplak gözle görülebilen çok sayıda tümülüs mezarın varlığı, birincil nekropolis seçiminde kentin kuzeyindeki kayalık ve verimsiz tepe yamaçlarının kullanıldığını göstermektedir. Görkemli Tantalos Mezarı'nın yanında çok sayıdaki tümülüsün varlığı, buluntular ışığında çok net olmasa da MÖ 6. ve MÖ 4. yüzyıl arasında bu nekropolisin kullanımını göstermektedir. Dromoslu girişe sahip oda mezar örnekleri ile bir ya da iki mezarın etrafının duvarla çevrelenip üzeri toprak yığını ile kapatılan alçak tümülüsler olmak üzere iki başlıca uygulama öne çıkmaktadır. Yamacın kuzeydoğusuna doğru MÖ 6. yüzyıl sonları MÖ 5. yüzyıl başlarına tarihlendirilen Klazomenai tipi lahit mezarların ise yoğun biçimde uygulandığı görülmektedir. Özellikle böyle bir yoğunlaşmanın özel bir alan oluşturmaya yönelik, bir aile mezarlığı oluşturma amacıyla seçkin bir grup için yapılabileceği önerisi getirilebilir ancak bu

156 Toplumsal açıdan bakıldığında, yeni doğan, bebek ya da çocuklar yetişkinlerle özellikle de erkek bireylerle karşılaştırıldığında sosyal sınıf olarak eşit statüde görülmemektedir. Mental ve fiziksel açıdan yetişkin erkek bireylerin gerisinde kalan çocuklar, zihinsel ve duygusal davranışları bakımından kadınlarla, ek olarak köleler ile aynı grup arasında değerlendirilmektedir. Beaumont 2012: 16. Bu durumun yansması olarak yetişkinler ile birlikte aynı gömü alanlarına gömülmesi her zaman kabul edilen bir eylem değildir. Garland 1985: 77-88.

157 Mezar içerisinde bulunan yelken biçimli küpelerin üretimi için bir kalıbın Sardis'te bulunması, Lydia kökenli bir üretimin ürünü olduğunu düşündürmektedir. Bu sanduka gömülerin Alyattes saldırısından sonra kentte Lydia hâkimiyetinin olduğu zaman dilimine verilmesi kabul edilebilir.

158 Pithoslardan birinde bulunan figürlü kraterin üzerindeki av sahnesi ve asker figürleri bireyin maskülen yapısına sembolik bir gönderme olarak değerlendirilebilir.

159 Ölen bireyin yetişkin olmaması ihtimali, bu adıma yaklaşmış erkeklığe geçişe hazırlanan ergen bir kişi olabileceğini akla getirmektedir. Kabın boyutsal durumu da buna bir kanıt olarak sunulabilir. Mariaud, gömü kaplarının boyutlarından yola çıkarak ve

kemiklerinde durumuna bakarak, Eski Smyrna'da ölen bireylerin yaş grubuna göre gömüldüğünü ileri sürmüştür. Pişirme ya da mutfak kaplarına yeni doğan ya da küçük çocukların; amphoralara küçük çocuk ya da gençlerin, pithoslara ise yarı gelişmiş çocuk ya da ergenlerin bırakılmış olabileceğini önermektedir. Mariaud 2006: 194-196. 1 numaralı sanduka mezara bırakılan gömü hediyeleri nitelik bakımından kadın bir bireyin defin edildiğini gösterebilir. Bu durum yukarıda da aktardığımız gibi kadın ve çocukların eşit statüde görülmesi düşüncesinin bir yansımasıdır.

tip mezarların, kuzeydeki alanda da dağınık olarak uygulanmış olabileceği de göz önünde tutulmalıdır.¹⁶⁰ Bunun yanı sıra bugün modern Bayraklı içerisinde kalan tahribata uğramış batı sur duvarında benzer uygulamalarının olabileceği düşünülebilir.¹⁶¹ Son olarak ise kentin yeni yerine taşınmasının ardından az da olsa yerleşimin Hellenistik Dönem'in başlarında da devam ettiğinin izlerini gösteren taş lahitin varlığı dikkat çekicidir.

Özet olarak, Eski Smyrna'da sur kalıntılarının doğusunda ve höyüğün kuzeyindeki yamaçlar olarak belirlenebilecek iki ana gömü alanı bilinmektedir. Günümüzde Çay, Alparslan ve Cengizhan Mahallelerinin içerisinde yer alan Büyük Nekropolis, son 50-60 yılda meydana gelen çarpık kentleşmenin sonucu olarak yoğun bir tahribata uğramıştır. Bu tahribat önüne geçilemez bir şekilde tümülüslerin temellerinin dahi yok olmasına neden olmuştur. Bugün artık maalesef arkeolojik verilerin izlerine ulaşmak pek mümkün değildir. Diğer yandan Eski Smyrna'da surun doğusunda kalan alan, korunma durumu göz önüne alınarak ölü gömme geleneklerinin Büyük Nekropolis'e göre daha net okuyabileceğimiz yer olarak görülmektedir. Yeni yapılacak çalışmalarla elde edilecek veriler, kent sakinlerinin, özellikle Arkaik Dönem ölü gömme gelenekleri üzerine yeni katkılar sunacaktır. Bu katkılar yalnızca kent özelinde değil Aiolis ve Ionia gömü geleneklerine veriler sağlaması açısından da önemlidir.

Kaynakça

- AKAR TANRIVER 2017: D. Akar Tanrıver, "Eski Smyrna'nın Keşfi", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 42, 67-77.
- AKURGAL 1945: E. Akurgal, "İzmir ve Dolaylarında Eski Eserler Hakkında Birkaç Not", *Arkeoloji Araştırmaları* 2, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları 47, 1-40.
- AKURGAL 1946: E. Akurgal, "Arkaik ve Klâsik Çağlarda İzmir", *Belleten* X-37, 55-80.
- AKURGAL 1950: E. Akurgal, "Bayraklı Kazısı Ön Rapor", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* VIII-1, 1-51.

- AKURGAL 1967: E. Akurgal, "Çandarlı Kazıları (Özet)", VI. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (20-26 Ekim 1961), *Türk Tarih Kurumu Yayınları* IX-6, Ankara, 41-42.
- AKURGAL 1987: E. Akurgal, "Bayraklı Nekropolis Çalışmaları", *KST* 9.2, 37-40.
- AKURGAL 1997: E. Akurgal, *Eski İzmir I: Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, Ankara.
- AKURGAL 1999a: M. Akurgal, "Bayraklı Höyüğünde Arkaik Döneme ait Küçük Bir Mezarlık ve Bazı Buluntular", *TUBA-AR* 2, 51-69.
- AKURGAL 1999b: M. Akurgal, "Bayraklı Kazısı 1997", *KST* 20.2, 33-47.
- AKURGAL 2002: M. Akurgal, "Smyrna-Devlet Kent", *İzmir Kent Kültürü Dergisi* 5, 208-220.
- AKURGAL 2005: M. Akurgal, "The Archaic Period Wall of Smyrna", B. Brandt, V. Gassner, S. Ladstätter (Ed.), *Synergia: Festschrift Für Friedrich Krinzing*, Wien, 79-88.
- ALEXIOU 1974: M. Alexiou, *The Ritual Lament in Greek Tradition*, Cambridge.
- AMANDRY 1984: P. Amandry, "Os et Coquilles", *L'Antre Corycien II, BCH Suppl.* 9, Paris, 347-380.
- ANDERSON 1958-1959: J. K. Anderson, "Old Smyrna The Corinthian Pottery", *BSA* 53-54, 138-151.
- ARUNDELL 1828: F. V. J. Arundell, *A Visit to the Seven Churches of Asia*, London.
- BEAUMONT 2012: L. A. Beaumont, *Childhood in Ancient Athens: Iconography and Social History*, Routledge.
- BLANDIN 1998: B. Blandin, "Recherches sur les tombes à inhumation de l'Hérœon d'Erétrie", In: B. D'Agostino, M. Bats (Ed.), *Euboica: L'Eubea e la Presenza Euboica in Calcidica e in Occidente, Atti del Convegno Internazionale di Napoli (13-16 novembre 1996)*, Centre Jean Bérard, 135-146.
- BLANDIN 2007: B. Blandin, *Les Pratiques Dunéraires D'époque Géométrique à Erétrie: Espace des Vivants, Demeures des Morts, Eretria XVII*, Gollion.
- BOARDMAN 1967: J. Boardman, *Excavation in Chios 1952-1955, Greek Emporio, BSA Suppl.* 6, London.
- BOEHLAU 1898: J. Boehlau, *Aus Ionischen und Italischen Nekropolen*, Leipzig.
- BOEHLAU ve SCHEFOLD 1940: J. Boehlau, K. Schefold, *Larisa am Hermos: Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1902-1934, Band I*, Berlin.
- CADOUX 1938: C. J. Cadoux, *Ancient Smyrna: A History of the City From the Earliest Times to 324 A.D.*, Oxford.
- CASTOR 2008: A. Q. Castor, "Archaic Greek Earrings: An Interim Survey", *AA* 2008-1, 1-34.
- CEVİZOĞLU 2019: H. Cevizoğlu, "Eski Smyrna Demir Çağı Savunma Duvarları", In: H. Göncü, A. Ersoy, D. S. Akar Tanrıver (Ed.), *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları III*, İstanbul, 27-38.

160 Miltnerlerin bir mezarın çevresinde bulunduğu lahit parçası bu duruma kanıt gösterilebilir.

161 Nicholls'un planında, batı kısımda kalan ve kesin tarihi belirtilmeyen bir gömü bu duruma kanıt oluşturabilir.

- CHANDLER 1971: R. Chandler, *Travels in Asia Minor 1764-1765*, London, 1971.
- COOK 1950: J. M. Cook, "Archaeology in Greece 1948-49", *JHS* 70, 1-15.
- COOK 1958/59: J. M. Cook, "Old Smyrna, 1948-1951", *BSA* 53/54, 1-34.
- COOK 1974: R. M. Cook, "Old Smyrna: The Clazomenian Sarcophagi", *BSA* 69, 55-60.
- COOK vd. 1998: J. M. Cook, R. V. Nicholls, D. M. Pyle, "Old Smyrna Excavations: The Temples of Athena", *BSA Suppl.* 30, 1-214.
- CURTIS 1925: C. D. Curtis, *Jewelery and Goldwork I (1910-1914), Sardis XIII*, Rome.
- DE GROSSI MAZZORIN ve MINNITI 2013: J. De Grossi Mazzorin, C. Minniti, "Ancient Use of the Knuckle-Bone for Rituals and Gaming Piece", *Anthropozoologica* 48 (2), 371-380.
- DEMİR 2003: M. Demir, "On the Possible Previous Links of the Dark Age Aiolian Colonists with Their Newly Colonised Territories", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10, 1-33.
- DİNÇ 1993: R. Dinç, *Lydia Tümülüsleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- DYGGVE 1960: E. Dyggve, *Lindos: Fouilles de L'acropole 1902-1914 et 1952, III. Le sanctuaire d'Athana Lindia et L'architecture Lindienne, t. II*, Berlin.
- ERDEM ve TANRIVER 2016: A. Ü. Erdem, C. Tanriver, "2015 Yılı Bayraklı Höyük Kazıları: Tunç Çağ Çalışmalarına Dair Ön Rapor", *ADerg* XXI, 1-9.
- ERDEM vd. 2019: A. Ü. Erdem, K. Gürgen Erdem, B. Ongar, "Bayraklı Höyüğü Erken Tunç Çağ Tabakalarına Dair İlk Bulgular", In: H. Göncü, A. Ersoy, D. S. Akar Tanriver (Ed.), *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları III*, İstanbul, 39-48.
- ERTÜZÜN 2017: B. Ertüzün, *Eski Smyrna (Bayraklı) Arkaik Dönem Sivil Mimarisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- ERTÜZÜN ve AKAR TANRIVER 2017: B. Ertüzün, D. Akar Tanriver, "Eski Smyrna (Bayraklı) Eğrisel Planlı Yapılar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/52, 518-523.
- FOÇA 2019: S. Foça, *Teos Batı Nekropolisi: Mezar Tipolojisi ve Buluntular*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- GARLAND 1982: R. Garland, "A First Catalogue of Attic Peribolos Tombs", *BSA* 77, 125-176.
- GARLAND 1985: R. Garland, *The Greek Way of Death*, New York.
- GASSNER vd. 2017: V. Gassner, U. Muss, B. Grammer, M. Gretscher, O. Mariaud, "The Urban Organization of Kolophon and Its Necropoleis: The Results of the 2011-2014 Surveys", *Hesperia* 86/1, 43-81.
- HADACZEK 1903: K. Hadaczek, *Der Ohrschmuck der Griechen und Etrusker*, Wien.
- HALL 1914: E. H. Hall, *Excavations in Eastern Crete: Vrokastro*, Philadelphia.
- HAMILTON 1842: W. J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia*, Band I, London.
- HANFMANN 1965: G. A. Hanfmann, "The Seventh Campaign at Sardis 1964", *BASOR* 177, 2-37.
- HÄGG 1973: I. Hägg, "Report on the Field-Work in the Levandis Sector 1970-72", I. Hägg, R. Hägg (Ed.), *Excavations in the Barbouna Area at Asine*, Upsala, 22-82.
- HDT.: Herodot Tarihi, Türkçesi: Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HIGGINS 1980: R. Higgins, *Greek and Roman Jewellery, 2nd Edition*, Berkeley.
- HIRSCHFELD 1872: G. Hirschfeld, "Alt-Smyrna", *Abhandlungen der Königlich Akademien der Wissenschaften zu Berlin*, 74-91.
- HÜRMÜZLÜ 2005: B. Hürmüzlü, "The Organization and Utilization of the Burial Grounds in Klazomenai", *OLBA* XII, 39-67.
- LAMB 1940: W. Lamb, "Excavations at Kato Phano in Chios", *BSA* 35, 138-164.
- LEMOS 1997: A. A. Lemos, "Rizari. A Cemetery in Chios Town", In: O. Palagia (Ed.), *Greek Offerings, Essays on Greek Art in honour of John Boardman*, Oxford, 73-85.
- LIDELL vd. 1996: T. H. G. Lidell, R. Scott, H. S. Jones, R. McKenzie, *A Greek-English Lexicon*, Oxford.
- LINDENLAUF 2001: A. Lindenlauf, "Thrown Away Like Rubbish – Disposal of the Dead in Ancient Greece", *Papers from the Institute of Archaeology* 12, 86-99.
- LÖWE 1996: W. Löwe, "Die Kasseler Grabung 1894 in der Nekropole der archaischen Stadt", *SAMOS- Die Kasseler Grabung 1894, Staatliche Museen Kassel*, 24-107.
- MAIURI 1921/1922: A. Maiuri, "Viaggio di Esplorazione in Caria (Parte II-B)", *ASAA* 4/5, 425-459.
- MANSEL 1943: A. M. Mansel, *Trakya-Kırklareli Kubbeli Mezarları ve Sahte Kubbe ve Kemer Problemi / Die Kuppelgräber Von Kırklareli in Thrakien*, Türk Tarih Kurumu Yayınları VI.2, Ankara.
- MARIAUD 2006: O. Mariaud, "Rituel Funéraire et Transformations Spatiales en Ionie Archaïque: Le Cas des Tombes D'enfant à Smyrne", *Revue Des Études Anciennes* 108, 173-202.
- MARSHALL 1911: F. H. Marshall, *Catalogue of the Jewellery, Greek, Etruscan and Roman in the Departments of Antiquities British Museum*, London.
- MAZARAKIS AINIAN 2008: A. Mazarakis Ainian, "Buried Among the Living in Early Iron Age Greece: Some Thoughts", In: G. Bartoloni, M. G. Benedettini (Ed.), *Sepolti Tra i vivi Buried Among The Living*,

- Evidenza ed Interpretazione di Contesti Funerari in Abitato (23-26 Aprile 2009)*, Roma, 365-398.
- MAZARAKIS AINIAN 2010: A. Mazarakis Ainian, "Tombs d'enfants à l'intérieur d'habitats au début de l'Âge du Fer dans le Monde Grec", In: A. Guimier-Sorbets, Y. Morizot (Ed.), *L'Enfant et la mort dans l'Antiquité I: Nouvelles recherches dans les nécropoles grecques Le signalement des tombes d'enfants*, Paris, 67-95.
- MAZARAKIS AINIAN ve LIVIERATOU 2010: A. Mazarakis Ainian, A. Livieratou, "The Academy of Plato in the Early Iron Age", In: H. Lohmann, T. Mattern (Ed.), *Attika Archäologie einer "zentralen" Kulturlandschaft, Akten der Internationalen Tagung vom 18. bis 20. Mai 2007*, Wiesbaden, 87-100.
- MEYER 2008: G. Meyer, "Les ruines de Smyrne dans les relations des voyageurs (XVIIe-XIXe siècles). Étude préliminaire", *Journal des Savants* 2, 273-381.
- MILTNER ve MILTNER 1932: F. Miltner, H. Miltner, "Bericht über eine Voruntersuchung in Alt-Smyrna", *ÖJh* XXVII, 127-188.
- MORRIS 1987: I. Morris, *Burial and Ancient Society: The Rise of the Greek City-State*, New York, 1987.
- NICHOLLS 1958/1959: R. V. Nicholls, "Old Smyrna: The Iron Age Fortifications and Associated Remains on the City Perimeter", *BSA*, 53/54, 35-137.
- ÖĞÜN 1964: B. Ögün, "Teos Kazıları 1963", *TAD* XIII-I, 115-121.
- ÖZTEKİN 2006: İ. E. Öztekin, *MÖ. I. Binde Anadolu'da Tümülsü Geleneğinin Kronolojik Gelişimi ve Coğrafi Yayılımı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ÖZTÜRK 2005: K. Öztürk, *Smyrna Kent Sur Duvarı Önü Bezemesiz Gömü Kapları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- PARKER 1996: R. Parker, *Miasma: Pollution and Purification in Early Greek Religion*, Oxford.
- PASPALAS 2017: S. A. Paspalas, "Old Smyrna: A window onto the Seventh-Century Painted Wares from the Anglo-Turkish Excavations (1948-1951)", In: X. Charalambidou, C. Morgan (Ed.), *Interpreting the Seventh Century BC: Tradition and Innovation*, Oxford, 114-122.
- PAUS.: *Pausanias, Description of Greece. With an English translation by W. H. S. Jones, H. A. Ormerod, Vol. II, Books 3-5 (Laconia, Messenia, Elis I)*. Harvard University Press, Cambridge.
- PERROT ve CHIPIEZ 1892: G. Perrot, C. Chipiez, *History of art in Phrygia, Lydia, Caria, and Lycia*, New York.
- POCOCKE 1745: R. Pococke, *A Description of the East and Some Other Countries, Vol: II, Part: II*, London.
- PROKESCH VON OSTEN 1834: A. Prokesch Von Osten, "Smyrna", *Jahrbücher der Literatur* 68, Anz.-Blatt, 55-86.
- PROKESCH VON OSTEN 1836-1837: A. Prokesch Von Osten, *Denkwürdigkeiten und Erinnerungen aus dem Orient, 3 Band*, Stuttgart.
- RAMAGE 1994: N. H. Ramage, "Pactolus Cliff: An Iron Age Site at Sardis", In: A. Çilingiroğlu, D. H. French (Ed.), *Anatolian Iron Ages 3, The Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van (6-12 August 1990) / III. Anadolu Demir Çağları Sempozyumu Bildirileri Van (6-12 Ağustos 1990)*, Ankara, 173-183.
- RATTÉ 2011: C. J. Ratté, *Lydian Architecture: Ashlar Masonry Structures at Sardis, Archaeological Exploration of Sardis, Report 5*, London.
- REIBLICH 1996: E. Reiblich, "Ringe und Ohringe aus der Westtor-Nekropole von Assos", In: U. Serdaroğlu, R. Stupperich (Ed.), *Ausgrabungen in Assos 1992, Asia Minor Studies 21*, Bonn, 127-137.
- SANER 2016: T. Saner, "Architectural Survey in Larisa (Buruncuk) 2010-2015", *Larisa Buruncuk Mimari Araştırmaları* 1, İstanbul, 61-87.
- SCHACHERMEYR 1929: F. Schachermeyr, *Etruskische Frühgeschichte*, Berlin and Leipzig.
- SCHWEITZER 1971: B. Schweitzer, *Greek Geometric Art*, London.
- SOURVINOU-INWOOD 1986: C. Sourvinou-Inwood, "Crime and Punishment: Tityos, Tantalos and Sisyphos in Odyssey 11", *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 33, 37-58.
- Strab.: *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- TANRIVER vd. 2017: C. Tanriver, S. Akat Özenir, D. S. Akar Tanriver, A. Ü. Erdem Otman, A. Erdoğan, "Eski Smyrna (Bayraklı Örenyeri / Tepekule) Kazısı 2014-2015", *KST* 38.3, Ankara, 95-114.
- TEXIER 1849: C. Texier, *Description de L'Asie Mineure: faite par ordre du gouvernement français en 1833-1837, beaux-arts, monuments historiques, plans et topographie des cités antiques, Band 2*, Paris.
- TSAKOS 1996: K. Tsakos, "Stadt und Nekropolen: Samos in der Archaischen Epoche (6. Jh)", *SAMOS- Die Kasseler Grabung 1894*, Staatliche Museen Kassel, 120-131.
- ULUSOY 2010: P. Ulusoy, *Burial Customs of Clazomenae in the Iron Age (1100 – 500 BC)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ULUSOY 2020: P. Ulusoy, *Klazomenai Asty'sünde Yerleşim Düzenleri ve Değişimleri: Politik, Sosyal ve Çevresel Faktörler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

- VLACHOU 2007: V. Vlachou, “Oropos: The Infant and Child Inhumations from the Settlement (Late 8th–Early 7th centuries BC)”, In: A. Mazarakis Ainian (Ed.), *Oropos and Euboea in the Early Iron Age, Acts of an International Round Table*, University of Thessaly (June 18-20, 2004), Volos, 213-240.
- VON OLFERS 1858: J. F. M. Von Olfers, “Über die Lydischen Königsgraber bei Sardeis des Alyattes nach dem Bericht des Kaiserlichen General Consuls Spiegelthal zu Smyrna”, *Abhandlungen der Königlichen Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, 539-556.
- WALDBAUM 1983: J. C. Waldbaum, *Metalwork From Sardis: The Finds Through 1974, Archaeological Exploration of Sardis 8*, London.
- WEBER 1880: G. Weber, *Le Sipylos et ses Monuments Ancienne Smyrne (Navlochon)*, Paris.
- ZEREN-HASDAĞLI 2019: S. M. Zeren-Hasdağlı, “İonia’da Lahit Geleneğinin Başlangıcına Dair Eski Smyrna’dan Bir Kanıt”, In: H. Göncü, A. Ersoy, D. S. Akar Tanrıver (Ed.), *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları III*, İstanbul, 75-88.

Makale Gönderim Tarihi: 09.07.2021

Makale Kabul Tarihi: 05.11.2021

SERHAT FOÇA

Orcid ID: 0000-0002-9735-8126,

İzmir-TURKEY.

serhat.foca@gmail.com

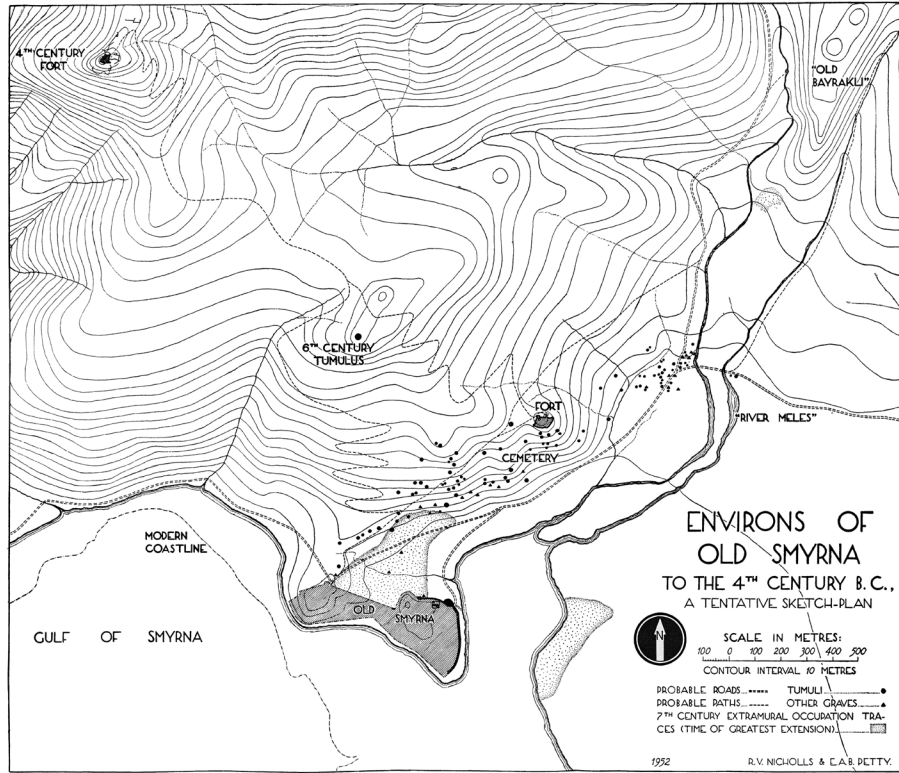


Fig. 1. Bayraklı Höyüğü ve Çevresi (Cook 1958/59: Plate 1).

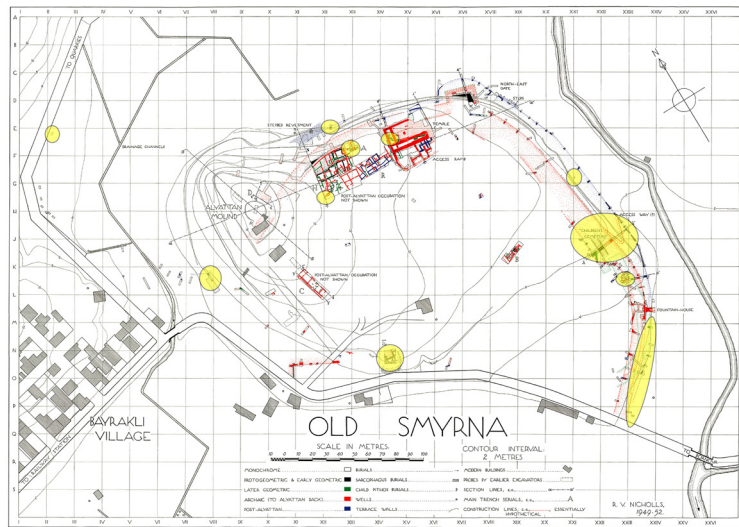


Fig. 2. Bayraklı Höyüğü 1948-1951 Kazıları Plan (Nicholls 1958-59).

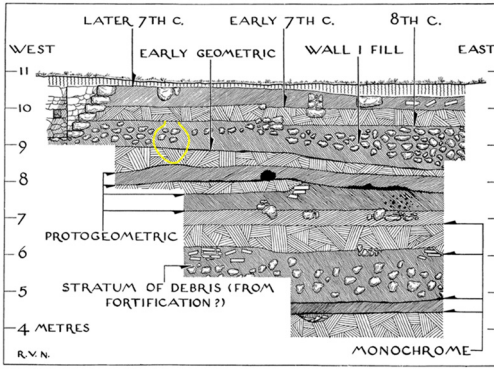


Fig. 3. Monokrom Mezar (Nicholls 1958/59: Fig. 25).

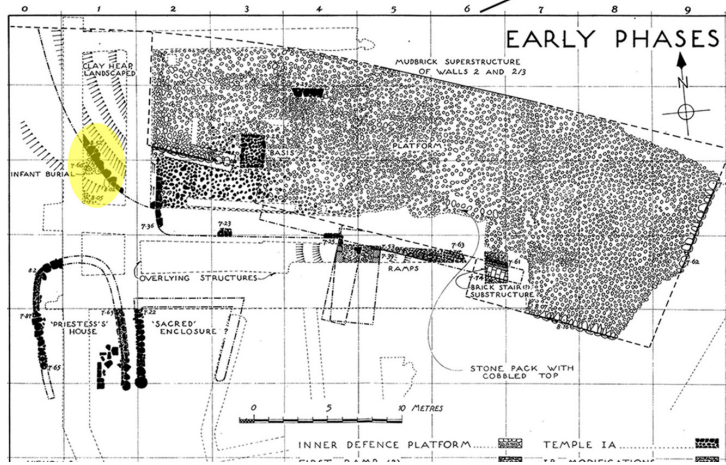
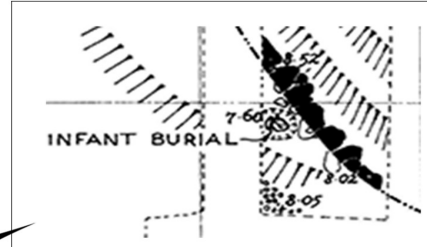


Fig. 4. Geç Geometrik Mezar Plan (Cook vd. 1998: Plate B).

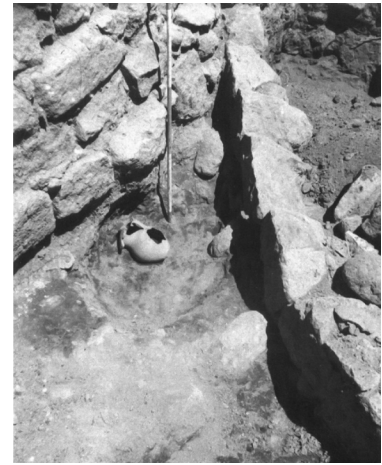


Fig. 5. Geç Geometrik Mezar (Cook vd. 1998: Plate 4-b).



Fig. 6. Gömü Alanı A (Nicholls 1958-59: Pl. 11-a).

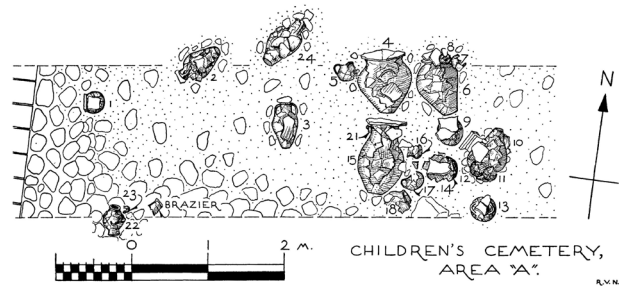


Fig. 7. Gömü Alanı A Plan (Nicholls 1958-59: Fig. 3).

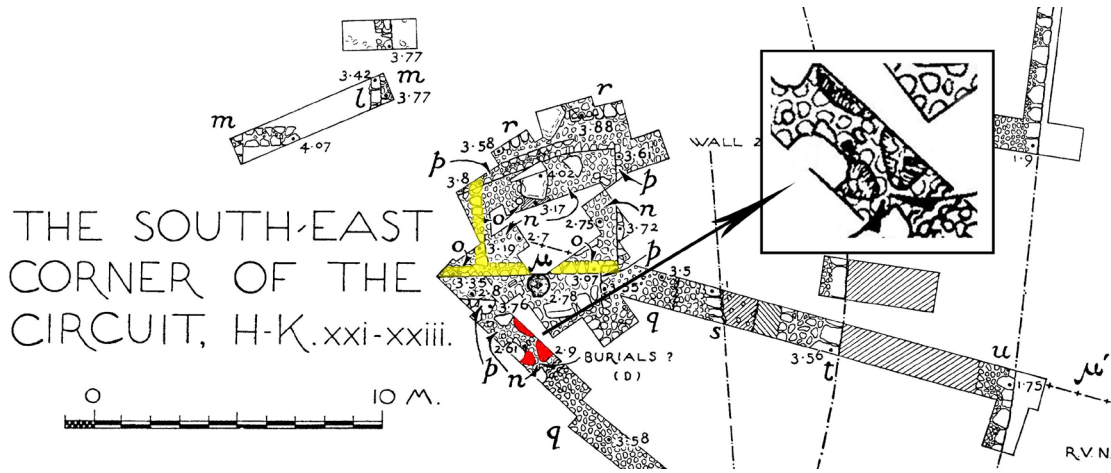


Fig. 8. Gümü Alanı D ve MÖ 7. Yüzyıl Megaron Planı (Nicholls 1958-59: Fig. 2).

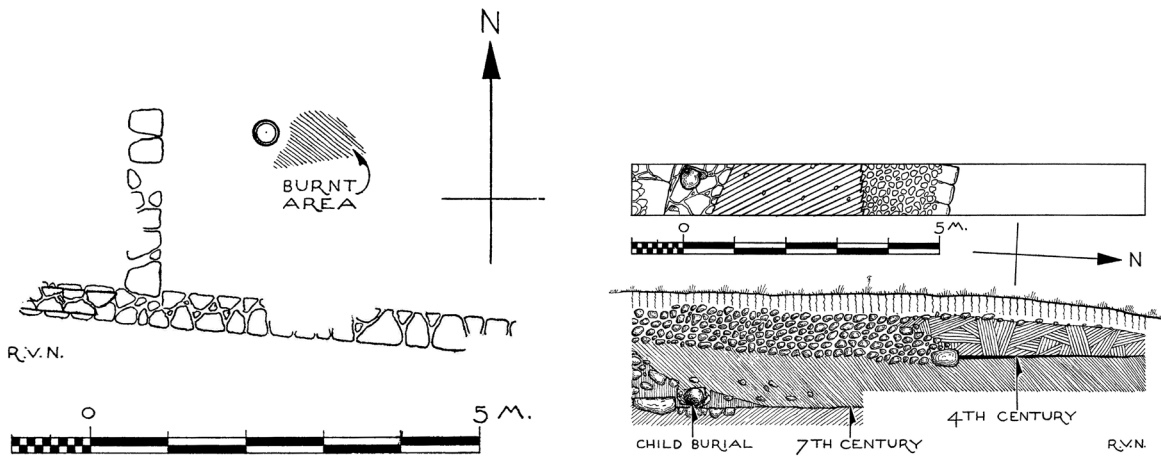


Fig. 9. MÖ 7. Yüzyıl Megaron Planı (Nicholls 1958-59: Fig. 9). Fig. 10. Gümü Alanı K Plan ve Kesit (Nicholls 1958-59: Fig. 28).

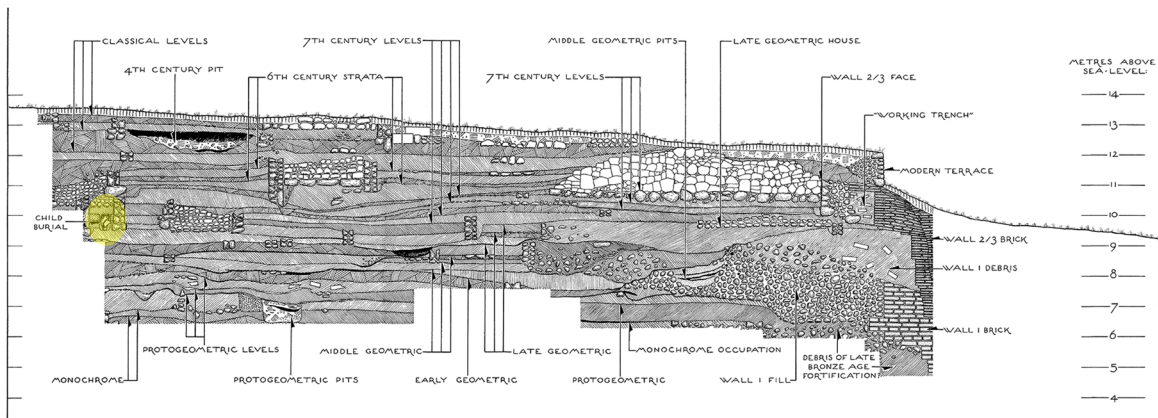


Fig. 11. Gümü Alanı H Kesit (Nicholls 1958/59: Pl. 9).



Fig. 12. Gömü Alanı B, M-19 Amphora (Cook 1958/59: Fig. 4)

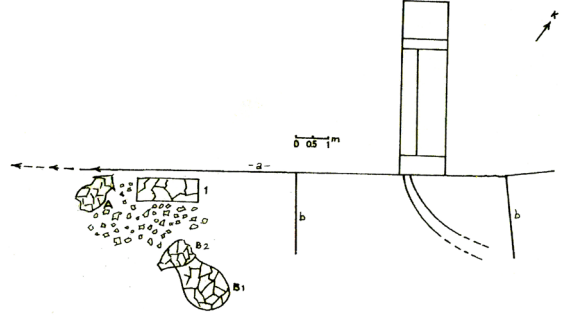
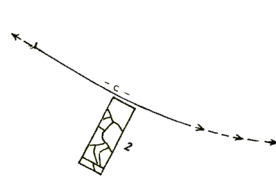


Fig. 13. Çeşme Yapısı Çevresi Gömü Alanı (Akurgal 1999b: Şekil 2)



Fig. 14. Çeşme Yapısı Çevresi Gömü Alanı Sanduka Mezarlar Genel Görünüm (Eski Smyrna Kazı Arşivi).

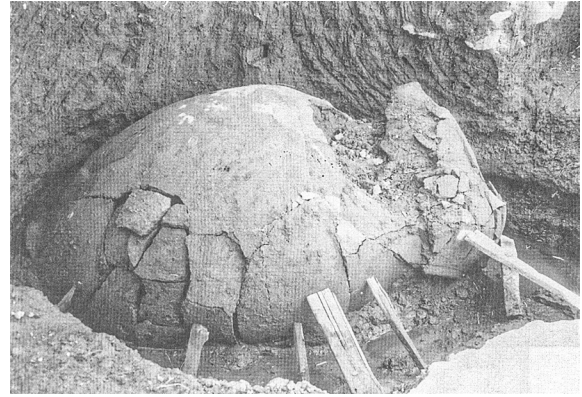


Fig. 15 Çeşme Yapısı Çevresi Gömü Alanı B-1 Pithos (Akurgal 1999b: Resim 3).



Fig. 16. Çeşme Yapısı Çevresi Gömü Alanı B-2 Krateri Sahne Çizimi (Akurgal 1999a: Çizim 2).



Fig. 17. 2 Numaralı Sanduka Mezar Gömü Hediyeleri (Akurgal 1999a: Resim 1)

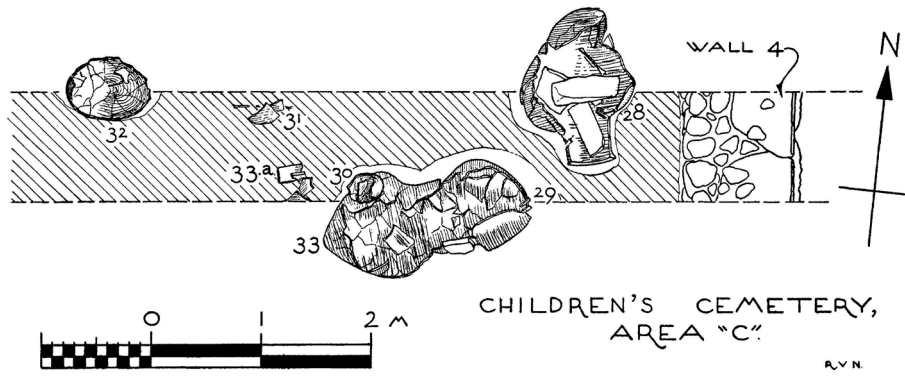


Fig. 18. Gümü Alanı C (Nicholls 1958-59: Fig. 5)

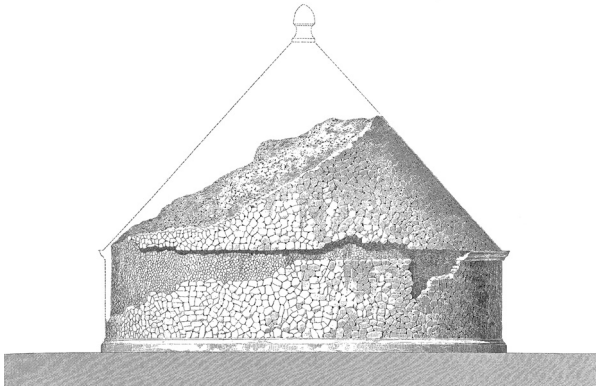


Fig. 19. Tantalos Mezarı Görünüm (Texier 1849: Pl. 130).

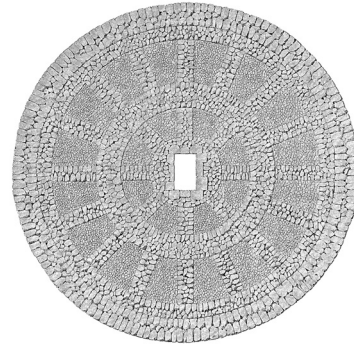


Fig. 20. Tantalos Mezarı Plan (Texier 1849: Pl. 130)

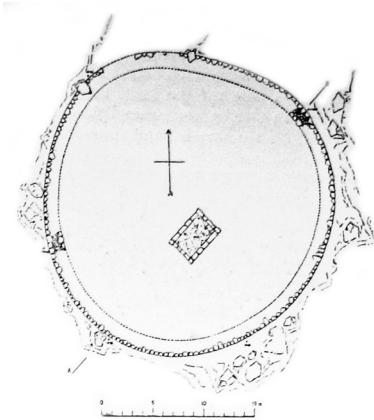


Fig. 21. Tantalos Mezarı Plan (Miltner ve Miltner 1932: Abb. 75)

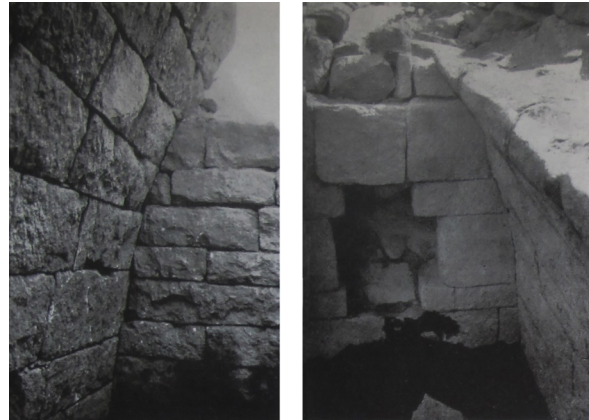


Fig. 22. Tantalos Mezarı Mezar Odası (Miltner ve Miltner 1932: Abb. 76-77)

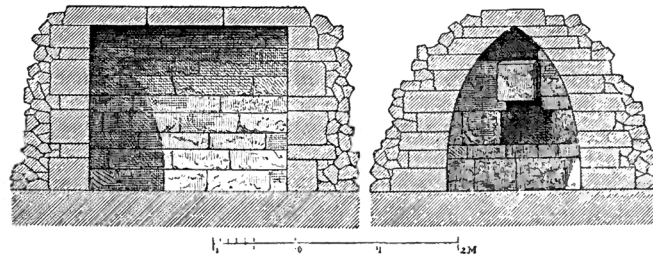


Fig. 23. Tantalos Mezarı Mezar Odası Çizimi (Perrot ve Chipiez 1892: Fig. 16-17)

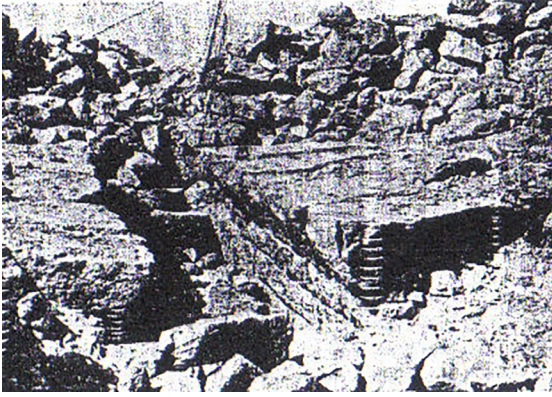


Fig. 24. Tantalos Mezarı Mezar Odası Kuzeydoğudan Görünüm (Akurgal 1946: Lev. XVIII, Resim 1).



Fig. 25. Tantalos Mezarı Poligonal Örgülü Dış Duvar (Akurgal 1946: Lev. XIX, Resim 4).

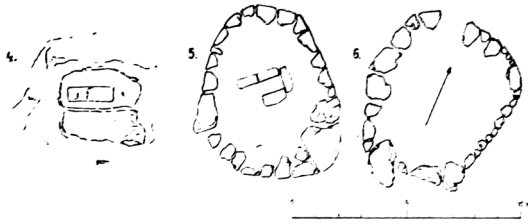


Fig. 26. Tümülüs Mezarlar Plan (Miltner ve Miltner 1932: Abb. 78).

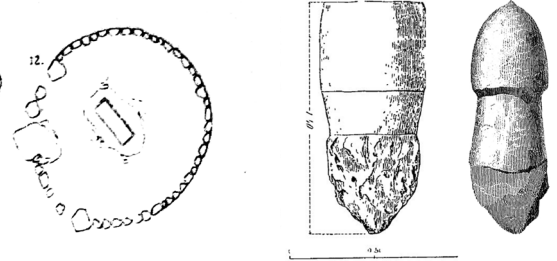


Fig. 27. Taş Phalluslar (Weber 1880: Pl. 2).



Fig. 28. Küçük Tümülüs Mezar (Akurgal 1950: Lev. VII-b).

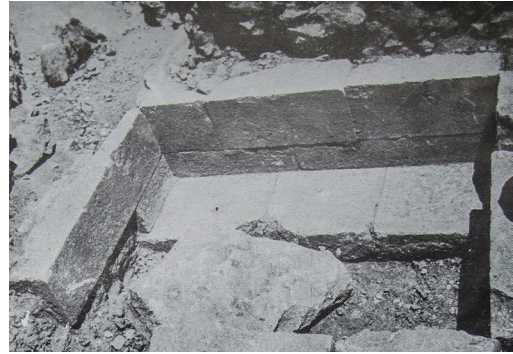


Fig. 29. Orta Tümüls Mezar (Akurgal 1950: Lev. VII-a).



Fig. 30. Poligonal Örgülü Tümülüs Mezar (Akurgal 1950: Lev. VI-a).



Fig. 31. Rektogonal Örgülü Tümülüs Mezar (Akurgal 1950: Lev. VI-b).

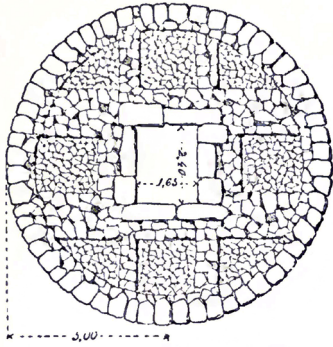


Fig. 32. Tümülüs Mezar (Perrot ve Chipiez 1892: Fig. 20).

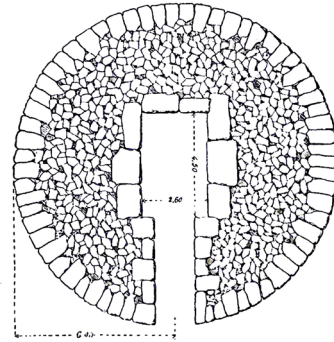


Fig. 33. Dromoslu Tümülüs Mezar (Perrot ve Chipiez 1892: Fig. 21)

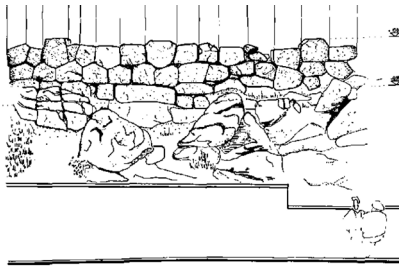


Fig. 34. MÖ 4. Yüzyıl Yarı Poligonal Örgülü Mezar Çizim (Akurgal 1987: Plan 1).

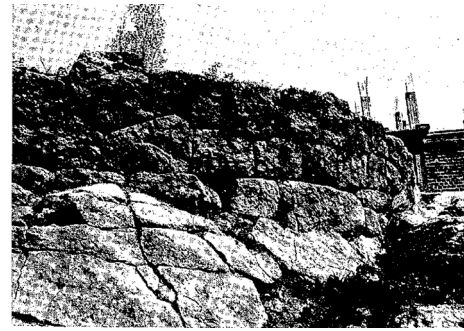


Fig. 35. MÖ 4. Yüzyıl Yarı Poligonal Örgülü Mezar (Akurgal 1987: Resim 1a).



Fig. 36. Klazomenai Tipi Pişmiş Toprak Lahit Mezarlar (Cook 1974: Plate 8-a).



Fig. 37. MÖ 5. Yüzyıl Tümülüs Mezar (Cook 1974: Plate 13-a).



Fig. 38. Hellenistik Dönem Taş Lahit Mezar (Eski Smyrna Kazı Arşivi).

KİTAP TANITIMI

[BOOK REVIEW]

DOĞU AKDENİZ'DE AMPHORALAR, *Hakan Öviz*, 218 sayfa, 22 numaralandırılmış figür (ve daha birçok sayısız), 3 numaralandırılmış harita (ve daha birçok sayısız), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2016, ISBN 978-6053964247.

İnsanlık tarihi sürecinde deniz ve denizcilik; toplumların gelişmesinde önemli bir yer edinmiş, insanlığa ticaret, ulaşım veya savaş için kara üzerindeki seyahatten daha fazla hareketlilik ve nakliye için en ekonomik koşulları sağlamıştır. Deniz taşımacılığı antik dönemde toplumlararası etkileşimdeki en önemli araçlardan biridir. Ticari amphoralar ise üretim modelleri gereği antik dönem deniz taşımacılığında özel bir yer edinmiştir. Günümüz deniz taşımacılığında kullanılan konteynerlerle karşılaştırılabilir pişmiş topraktan üretilmiş ticari amphoralar, antik dönemde şarap ve zeytinyağının başı çektiği ürünlerin yanı sıra, sıvı katrandan cevize çeşitli türlerdeki zirai ya da endüstriyel ürünlerin nakliyesinde kullanılmışlardır. Seçkinlerin kullanımına sunulan bezemeli ve yüksek kaliteli günlük kullanım seramiklerinden farklı olarak, ticari amphoralar taşıdıkları ürünler nedeniyle tüketim merkezlerinde kendilerine alıcı bulmuştur. Yani, diğer seramik tiplerinden farklı olarak, kendileri bir emtia değil ambalajı oldukları ürünler nedeniyle antik dönem pazarında dolaylı bir şekilde kendilerine yer edinmişlerdir. Bu durumda, asıl önemli olan formlarından ziyade içerikleridir; ticari amphoraların kendisini değil, taşıdıkları emtiayı tecimsel bir ürün olarak değerlendirmek gerekir. Ticari amphoralara bu açıdan bakıldığında, onların özellikle toplumlararası ticari ilişkilerin anlaşılmasında, üretici ve tüketici kent devletleri ya da -daha geniş bir ölçekte- bölgeler arasındaki üretim ve tüketim modellerinin belirlenmesine önemli veriler sundukları görülür. Bu ve benzeri nedenlerden ötürü, ticari amphoralara olan akademik ilgi yüz yılı aşkın bir süre öncesinde başlamıştır. Bu ilgi son yıllarda artarak devam etmektedir.

Doğu Akdeniz ve Ege havzasında bulunan ticari amphoralar, Tunç Çağı'ndan Ortaçağ'daki kullanımlarının sonuna kadar olan uzun tarihleri boyunca derinlemesine incelenmiştir. Ancak özellikle Anadolu'nun Ege ve Akdeniz kıyı

şeridindeki yerleşim yerlerinden elde edilen yeni materyallerin yayınlanmasıyla ilgili hâlâ önemli boşluklar bulunur. 2016 yılında Hakan Öviz tarafından yayınlanan "Doğu Akdeniz'de Amphoralar" isimli yayın bu bağlamda dikkat çekicidir.¹

Kitap dizin ve kaynakça bölümleri hariç yirmi bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümü oluşturan giriş başlığının (sayfa 1-2) ardından ikinci bölümde okuyucuya amphoranın tanımı yapılmıştır. Yazar üç ve on üçüncü bölümler arasında (sayfa 3-26), genellikle iki paragrafı geçmeyen on bir ayrı kısa bölümde, pişmiş toprağın insan hayatına girişi, çömlekçi çarkı, amphoralarda taşınan ürünler, yazıtlar, mühürleme, şarap yapımı ve nakliye gibi amphora çalışmalarının çeşitli yönlerine oldukça kısa bir şekilde değinmiştir. Ancak yazarın, kitabın başlığıyla doğrudan ya da dolaylı ilgisi olmayan "pişmiş toprağın insan hayatına girişi", "çömlekçi çarkı" ve "geleneksel seramik üretimi" gibi başlıkları neden bu kitabın içerisine aldığı anlaşılamamıştır. Yayında ele alınan amphoraların hepsi "ticari" amphoralardır ki kitap başlığı da bu şekilde tanımlayıcı bir sığara ihtiyaç duymaktadır. Çünkü yazar sayfa 6, figür 4'te Küllüoba'da bulunan ve MÖ 2400-2300 yıllarına tarihlendirilen "ticari" olmayan bir amphorayı "en erken" örneklerden biri olarak referans göstermiştir.

"Amphora" kelimesi antik Yunanca "ἀμφί" (karşılıklı/iki taraflı) edatı ile "φορέυς" (taşıyıcı = φορέω/φορεῖν fiil) isim-fiilinin bir araya gelmesiyle oluşturulan ἀμφίφορεύς sözcüğünün kısaltılmış formu olup (Yun. ἀμφορεύς; Lat. amphora) "karşılıklı/iki taraflı taşınan" anlamına gelmektedir. Yani, sadece semantik açıdan bakılırsa iki kulpu olan ve karşılıklı tutularak taşınan her kap için teoride bu isim kullanılabilir. Ancak, bu kitabın ana konusunu oluşturan amphoraların tümü "ticari" olarak tanımlanan sınıfa girmektedir.² Kitabın başlığındaki

1 Söz konusu kitabın yine aynı yılda, Oxford'ta bulunan Arxaeopress yayın evinde "Amphorae in the Eastern Mediterranean" başlıklı İngilizce bir baskısı da yapılmıştır. Stella Demesticha tarafından 2017 yılında International Journal of Nautical Archaeology dergisinin 46/2 sayısının 261-262 sayfalarında İngilizce baskısına bir "review" yazılmıştır.

2 Farklı amphora tipleri için, bk. Bentz 1998. Batı yamacı tekniğinde yapılmış amphoralar için, bk. Rotroff 2006: 85-89.

bu sıfatın eksikliği metin içerisinde-Küllüoba örneğinde olduğu gibi- görülmekte ve tanım kargaşasına yol açmaktadır. Bunun yanı sıra, ticari amphora disiplininin önemli kitaplarına ve makalelerine atıfta bulunmadan amphora çalışmalarına bir giriş, en azından, alışılmışın dışındadır. Örneğin, Knossos Linear B tabletlerinde (sayfa 3), amphora kelimesinin kökeni olan a-pi-po-re-we (ἀμφορορήρες) kelimesinin ilk ortaya çıkışı için A.J. Evans yerine,³ temelde onu kaynak alan A.K. Şenol'un⁴ referans gösterilmesi, birincil kaynaklara ulaşılmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Amphora mühürleri bölümünde (sayfa 16-17) değerli çalışmaları olan Y. Garlan,⁵ G. Finkielsztejn⁶ veya G. Cankardeş-Şenol'un⁷ çalışmalarına referans gösterilmediği gibi şarap yapımı bölümünde de (sayfa 18-20) A. Tchernia⁸ ve J.P. Brun⁹ gibi bu konudaki başlıca yayınlara referans verilmemiştir. Söz konusu kaynak listesi uzundur ve kesinlikle bu kitabın temel zayıflıklarından birini oluşturmaktadır.

Yazarın, amphora mühürlerini ele aldığı sekizinci bölümde de hatalar bulunmaktadır. Sayfa 17'deki "Antalya Müzesi'nden Bazı Mühürlü Amphoralar" alt başlığında ele alınan üç amphora mühürü, üzerindeki Antik Hellence yazılar nedeniyle epigrafi uzmanlarına "deşifre" ettirilmiştir. Ancak unutulmamalıdır ki üzerinde yazı bulunan her arkeolojik buluntuyu sadece epigrafi uzmanları değerlendireydi bugün numismatik gibi eskiçağ bilimlerinin önemli bir dalı oluşmazdı. Amphora mühürleri de -numismatik gibi- ayrı bir alt dal olarak çalışılmaktadır. Kitapta yer alan mühürlerin okumalarındaki sorunlar şöyledir: Figür 10'daki mühür 1 (ἐπὶ Ἀριστονομου Ἰακίνθου) "Hyakinthios oğlu Aristonomos'un (işçi eseri)" olarak çevrilmiştir ki hatalıdır. Hyakinthios, Rhodos takviminde kullanılan bir ay ismidir.¹⁰ Aristonomos ise MÖ ca. 107-88/86 yılları arasında

(period VI) Rhodos'ta eponymos (ἐπώνυμος)¹¹ görevini yapan bir memur/rahiptir.¹² Bu mühür, amphoranın (aslında içeriğinin) ilgili ayda vergilendirme işlerinden de sorumlu olan yetkili memur tarafından kontrol edildiğini göstermektedir. Figür 12'deki mühür 3 üzerinde (ἐπὶ Λυσιστράτ[ου]) okunan Lysistratos ismi de MÖ ca. 85-40 yılları arasında (period VIIa) yine Rhodos'ta eponym görevini yapan bir memurdur.¹³ Bu mühürün amphora üzerine basılma amacı mühür 1'dekiyle aynıdır.

Yazar on dördüncü ve on beşinci bölümlerde Likya, Pamphylia ve Kilikya'daki amphora üretimiyle ilgili önceki çalışmaları özetlemektedir. Bölüm on altıda, yukarıda adı geçen bölgelerde 2011 ve 2015 yılları arasında yazar tarafından gerçekleştirilen ve 64 gemi batığına kapsayan sualtı araştırmalarının sonuçları verilmiştir. Bu önemli araştırma hakkında sadece bir harita, bir tablo ve bir sayfalık metnin ötesinde, daha kapsamlı bilgilerin verilmesi kitabın özgünlüğü açısından oldukça değerli olabilirdi.

Bölüm on yedide (sayfa 43-134) Likya, Pamphylia ve Kilikya bölgelerinde yazar tarafından yapılan çalışmalarda tespit edilen 91 amphora (her biri bir sayfa) katalog formatında tanıtılmıştır. Bu bölümün ardında, aynı şekilde üç katalog daha sunulmuştur. Bunlardan ilki Antalya Müzesi'ndeki amphoralardır (bölüm 18, sayfa 135-176). İkincisi, özel bir koleksiyondaki amphoralardır (bölüm 19, sayfa 177-185). "...Akdeniz Ticari Amphoralarına Örnekler (Burada yer alan amphoralar, çalışmalar kapsamında henüz bulunmamış amphoralardır)..." başlığını taşıyan bölüm yirmide (sayfa 186-202), çalışmalarda ele geçmemiş ticari amphoraların görsellerle zenginleştirilmiş bir kataloğu sunulmuştur. Yirminci bölümden sonra kitap herhangi bir sonuç bölümü olmadan sonlanmaktadır. Yazar ilk üç katalogdaki amphoraların bir değerlendirmesini yapmadığı

3 Evans 1935: 731-732, fig. 714g.

4 Şenol 2009.

5 Garlan 1999.

6 Finkielsztejn 2001.

7 LexEp I-IV.

8 Tchernia 1986.

9 Tchernia 1999.

10 Thomson 1943: 55; N. Badoud (2015: 11-16 esp. fig. 11), son çalışmasında Rhodos yılının on iki ayının sırasını yeniden yapılandırmıştır.

11 Eponymos adı, devlet tarafından tüm belgelerine tarih vermek için kullanılan ve göreve başlama yılının başlangıcına denk gelen, her yıl seçilen bir memur veya rahiptir; RE VI.1 (1907): 244-245, s. v. Ἐπώνυμος (J. Oehler); DNP IV (1998): 3-8. s. v. Eponyme Daierung (A. Chaniotis).

12 Eponym Aristonomos, bk. Finkielsztejn 2001: 161, Tab. 13; kalıplar için, bk. LexEp I: 428-434.

13 Eponym Lysistratos için, bk. Finkielsztejn 2001: 162, Tab. 15; kalıplar için, bk. LexEp III: 37-38.

gibi son bölümün bu yayın içerisinde neden yer aldığıyla ilgili ikna edici bir açıklama da yapmamıştır.

Bölüm on yedi ve sonrasındaki üç bölümde, katalog halinde sunulan amphoraların ne coğrafi ne de kronolojik bir sıralanış izlediği görülür. Ayrıca, katalogu yapılan amphora tiplerinin seçim kriterlerine ilişkin yazar tarafından net bir açıklama da yapılmamıştır. Kataloglarda, her sayfanın üst bölümü bir su altı fotoğrafı, bir çizim ve bir modellemeden oluşan görselle-re ayrılmıştır. Çoğu tanımlamada yetersiz olan su altı fotoğrafları çok küçük boyuttadır. Bazı amphora çizimleri de ilgili formu yansıtmamaktadır (sayfa 73, 74, 116, 138, 145, 161, 174, 176). Çizimlerin yanı sıra, on yedinci bölümde kataloglanan amphoraların, sayfa 39-40'ta (tablo numarası yok) gösterilen tablodaki batıklarla ilişkilendirilmenin de imkânı yoktur. Bu durum, okuyucu için buluntuların takip edilmesini zorlaştırmaktadır.

Kataloglardaki amphoraların tanımlanmasında ya da tarihlendirilmesinde bazı karmaşıklıklar da dikkat çekicidir. Sayfa 86'daki örnek bir geç Rhodos amphorasıdır ve MS 2. yüzyıla tarihlendirilmelidir (kitapta beş yüz yıllık zaman arasına, MÖ 3 – MS 2. yüzyıllar arası verilmiştir).¹⁴ Aynı durum sayfa 90 ve 121'deki geç Rhodos amphoraları için de geçerlidir. Sayfa 136, 137, 139, 140, 154'teki Hellenistik Dönem Rhodos amphoraları MÖ 1 – MS 2. yüzyıllara tarihlendirilmişlerdir. Söz konusu amphoraların tümünü de MÖ 2. yüzyıla tarihlendirmek daha doğrudur.¹⁵ Sayfa 161'de kataloglanan ve Likya amphorası olması gereken örnek¹⁶ “Kuzey Ege” kökenli olarak tanımlanmıştır. Bunun biraz tersi bir yönde, sayfa 176'da kataloglanan örnek de Güney Ege Mantar Ağzılı Amphora¹⁷ olarak tanımlanması gerekirken hatalı bir şekilde Likya amphorası olarak tanımlanmıştır. Katalog bölümlerinin en altında bulunan kaynakçada (ayrıca kitabın sonunda da farklı bir kaynakça bulunmaktadır, sayfa 206-218) çok tekrar eden bir sistem tercih edilmiştir.

Anadolu'nun Akdeniz kıyılarında bulunan batıklar ve amphoralarla ilgili bir kitabın denizcilik arkeolojisi ve amphora çalışmalarına önemli katkılar sağlayacağına şüphe yoktur. Bununla birlikte yayın, yöntem bilim açısından, sunduğu materyallerin bir bağlama yerleştirilmesinde yetersizdir. Bölümler arasında kopukluklar yer almaktadır. Kitabın özellikle on altıncı ve on yedinci bölümleri ticari amphora çalışmaları için yeni veriler sunmaktadır, ancak konu özelinde büyük eksiklikler içerir. Ayrıca, olmayan sonuç bölümünde arkeolojik materyallerin sosyo-ekonomik ve arkeolojik yorumlarının yapılması da beklenirdi. Bunlara rağmen, yayının öncelikle meraklılarına ve öğrencilere, sonrasında ise arkeoloji camiasına bölgenin sualtı arkeolojik materyallerinin zenginliği hakkında genel bir fikir verdiği kesindir.

Kaynaklar

- BADOUD 2015: N. Badoud, *Les Temps de Rhodes. Une chronologie des inscriptions de la cite fondée sur l'étude de ses institutions*, *Vestigia* 63, München.
- BENTZ 1998: M. Bentz, *Panathenäische Preisamphoren: Eine athenische Vasengattung und ihre Funktion vom 6.-4. Jahrhundert v. Chr.*, *Antiker Kunst Beiheft* 18, Basel.
- DÜNDAR 2017: E. DüNDAR, *Transport Jars and Stamped Amphoras from Patara, 7th to 1st Centuries BC*, *Patara IV.3*, İstanbul.
- EMPEREUR ve PICON 1986 : J.-Y. Empereur – M. Picon, “A la recherche des fours d'amphores” In: J.-Y. Empereur, Y. Garlan (Eds.), *Recherches sur les amphores grecques. Actes du colloque international organisé par le Centre National de la Recherche Scientifique, l'Université de Rennes II et l'École Française d'Athènes, Athènes, 10–12 Septembre 1984*, *BCH Suppl.* 13, Athens, 103-126.
- EMPEREUR ve TUNA 1989: J.-Y. Empereur – N. Tuna, Hiérotélès, “Potier Rhodien de la Péree”, *BCH* 119, 277-299.
- EVANS 1935: A.J. Evans, *The Palace of Minos at Knossos IV.2*, London.
- FINKIELSZTEJN 2001: G. Finkielsztejn, *Chronologie détaillée et révisée des éponymes amphoriques rhodiens, de 270 à 108 av. J.-C. environ*. *BARIntSer* 990, Oxford.
- GARLAN 1999: Y. Garlan, *Les Timbres amphoriques de Thasos. Timbres protothasiens et thasiens Anciens, Etude thasiennes* 18, Paris.
- LAWALL 1995. M. L. Lawall, *Transport Amphoras and Trademarks: Imports to Athens and Economic Diversity in the Fifth Century B.C.* (PhD diss. University of Michigan, Ann Arbor).

14 Empereur ve Picon 1986: 117, fig. 22; Empereur ve Tuna 1989: 285, fig. 13.

15 Monachov 2005: 83, fig. 6, no. 1-2.

16 DüNDAR 2017, 51-60.

17 Zeest 1960: 150-152, pls. 14-16; Empereur ve Picon 1986: 112; Lawall 1995: 375, figs. 88-90.

- LexEp I: G. Cankardeş-Şenol, *Lexicon of Eponym Dies on Rhodian Amphora Stamps Vol. I*, Eponyms A, Alexandrie, 2015.
- LexEp II: G. Cankardeş-Şenol, *Lexicon of Eponym Dies on Rhodian Amphora Stamps Vol. II*, Eponyms B to K, Alexandrie, 2015.
- LexEp III: G. Cankardeş-Şenol, *Lexicon of Eponym Dies on Rhodian Amphora Stamps Vol. III*, Eponyms Λ to Σ, Alexandrie, 2016.
- LexEp IV: G. Cankardeş-Şenol, *Lexicon of Eponym Dies on Rhodian Amphora Stamps Vol. IV*, Eponyms T to X, Alexandrie, 2017.
- MONACHOV 2005: S. Ju. Monachov, "Rhodian Amphoras: Developments in Form and Measurements" In: V. F. Stolba, L. Hannestad (Eds.), *Chronologies of the Black Sea Area in the Period C. 400-100 BC*, *Black Sea Studies 3*, Aarhus, 69-95.
- ROTROFF 1997: S. I. Rotroff, *Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material*, *Agora 29*, Princeton, NJ.
- ROTROFF 2006: S. I. Rotroff, *Hellenitic Pottery. The Plain Wares*, *Agora 33*, Princeton, NJ.
- ŞENOL 2009: A. K. Şenol (Ed.), *Taşucu Arslan Eyce Amphora Müzesi*, Mersin.
- TCHERNIA 1986: A. Tchernia, *Le vin de l'Italie romaine. Essai d'histoire économique d'après les amphores*, *Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome 261*, Rome.
- TCHERNIA ve BRUN 1999: A. Tchernia – J.-P. Brun, *Le vin romain antique*, Glénat.
- Thomson 1943: G. Thomson, "The Greek Calendar", *JHS* 63, 52-65.
- Zeest 1960: I. B. Zeest, *Керамическая тара Боспора*, *MatIssLA 83*, Moscow.

ERKAN DÜNDAR

Orcid ID: 0000-0002-7907-1260

Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü, Sualtı Arkeolojisi ABD
TR-07058 Kampüs
Antalya/TÜRKİYE
dundarerkan@gmail.com

YAYIN KURALLARI

TEKNİK KURALLAR

1. Süre:

Derginin her yılın Mayıs ayında yayınlanması hedeflenmektedir, bu amaçla çalışmaların çıkması planlanan sayıdan en geç 6 ay önce teslimi gerekmektedir. Yayınlanması istenilen makaleler zaman sınırlaması olmaksızın gönderilebilir. Hakemler tarafından olumlu değerlendirilen makalelerin adedi Arkeoloji Dergisi'nin bir sayısı için fazla olduğu takdirde, bazı makaleler diğer sayıda yayınlanmak üzere havuzda bekletilir. Bu gibi durumlarda öncelik makalelerin gönderiliş zamanı gözetilerek belirlenir.

2. Özet ve anahtar kelimeler:

Türkçe ve yabancı dilde yazılmış 2000 karakter sınırı olan birer özet ve her iki dilde anahtar kelimeler çalışmaya eklenmelidir.

3. Format:

a- Makaleler Almanca, İngilizce, Fransızca ve Türkçe dillerinden birinde, Word 5.0 ve üstü yazım dillerinden birinde oluşturulmalı, yayına hazır metin e-mail ya da CD ile teslim edilmelidir (Macintosh ile hazırlanan epigrafi metinlerinde MS-DOS/Windows'a çevirim sırasında fontlarda kayıp olabilmektedir. Bu nedenle epigrafi metinlerinin Macintosh ile hazırlanması tavsiye edilmez).

b- Makale metni, sayfa düzeni oluşturmadan, 1,5 satır aralığı ile ana metin 11 punto, süreklilik gösterecek şekilde her sayfa sonuna eklenmiş dipnotlar 9 punto ile ve "Times New Roman" karakterinde yazılmalıdır. Yunanca alıntılar hariç, tüm metinde tek yazı karakteri kullanılmalıdır.

c- Paragraf başı verilmemeli, paragraf başı gerektiği durumlarda bir alt satıra geçilmelidir. Başlık ve alt başlıklarda italik, büyük harf, kalın ve altı çizili gibi format özellikleri kullanılmamalıdır.

d- Metnin gerektirdiği zorunlu haller dışında, özellikle katalog veya kaynakça hazırlanırken hiçbir şekilde tablo veya tab/sekmelele ya da "space bar" kullanılarak bir düzen oluşturulmamalıdır.

4. Uzunluk:

İlke olarak makalelerin dipnotlar dahil 30.000 karakteri (yaklaşık 4.000 kelime/10-15 sayfa), -eğer varsa- fotoğraf ve çizimlerin 12 levhayı aşmaması gerekmektedir. Bundan daha uzun makalelerde editörlerin takdir hakkı göz önüne alınacaktır.

5. Çizim ve fotoğraflar:

a- Çizim ve fotoğraflar en az 600 dpi çözünürlükteki tiff formatında olmalıdır.

b- Metinde kullanılan tablolar ve grafikler hem tiff. Hem de excell formatında gönderilmelidir.

c- Renkli çizim ve fotoğraf teknik imkânların el vermemesi nedeniyle kullanılmayacaktır.

d- Her resim ve çizimin metin içinde adlandırılması için yalnızca "Fig." Kısaltması kullanılmalı ve figürlerin adlandırılmasında süreklilik olmalıdır (Levha, Resim, Çizim, Şekil, Harita ya da bir başka ifade veya kısaltma kesinlikle kullanılmamalıdır).

6. Noktalama, dipnotlar ve kaynakça:

a- Metindeki her noktalama işaretinin ardından bir boşluk bırakılmalıdır.

b- Metnin içinde yer alan "Fig." ibareleri, büyük harf ile ve parantez içinde verilmeli; Fig. ibaresinin noktasından sonar bir boşluk bırakılmalı (Fig. 1); ikiden fazla ardışık figür belirtiliyorsa iki rakam arasına boşluksuz kısa tire konulmalıdır. (Fig. 3-5).

c- Cümle içinde veya cümle sonunda yer alan dipnot numaralarının herbirisi noktalama (nokta veya virgül) işaretinden sonar yer almalıdır. Dipnotlar, her sayfanın altında verilmeli ve makalenin başından sonuna kadar süreklilik arz etmelidir.

d-Tüm göndermeler dipnotta kısaltılmış formda verilmeli, metin sonuna bir kısaltmalar listesi eklenmelidir. Modern yayınlarda yazar ve tarih sırası ile kısaltma yapılmalıdır (örn: Briant 1987: 274-278).

e- "Ibid", "op.cit" ve "loc.cit" gibi kısaltmalar tercih edilmemelidir.

f- Süreli yayınların ve temel kaynakların kısaltmasında http://www.dainst.de/medien/de/richtlinien_abbreviations_english.html web adresindeki dizin kullanılmalıdır. Epigrafik çalışmalarda Supplementum Epigraphicum Graecum. Consolidated Index for Volumes XXXVI-XLV (1986-1995) [=<http://www.hum.leiden.edu/history/seg-abbreviations.jsp>] kullanılabilir. Gönderme yapılan çalışmalar aşağıdaki gibi anılmalıdır:

g- Dipnotlarda herhangi bir kişiye ya da kuruma teşekkür kısmına yer verilmemeli, bu ifadeler metnin sonunda kaynakçanın hemenöncesinde “TEŞEKKÜR” başlığı altında yer almalıdır.

Monografiler:

Yazar adı baş harfi, Soyadı, Kitabın adı, Basım yeri, yılı, sayfa, Res. Lev. Şeklinde verilmeli; yazar adı word belgesi içinde, yazı tipi bölümü içinde yer alan “Küçük büyük” kutucuğu işaretlenerek yazılmalıdır.

Dunbabin 1948: 36-43 (dipnotta).

Dunbabin 1948: T.J. Dunbabin, *The Western Greeks*, Oxford. (kaynakçada).

Süreli Yayınlar:

Yazar adı başharfi, Soyadı, “Makale adı”, Süreli yayın adı, sayısı, yılı, sayfa, Res. Lev.

Akkermans vd. 2006: 142, Pl.52. (dipnotta)

Akkermans vd. 2006: P.M.M.G. Akkermans, R. Cappers, C. Cavallo, O. Nieuwenhuys, B. Nilhamn, I.N. Otte “Investigating the Early Pottery Neolithic of Northern Syria: New Evidence from Tell Sabi Abyad”, *AJA* 110, 123- 156. (kaynakçada)

Anı Kitapları:

Yazar adı baş harfi, Soyadı, “Makale adı”, (varsa editör), Anı kitabı adı, yılı, basım yeri, sayfa, Res. Lev.

Esin 1989: 138. (dipnotta)

Esin 1989: U. Esin, “An Early Trading Center in Eastern Anatolia”, *Tahsin Özgüç’e Armağan*, Ankara, 135-141. (kaynakçada)

Kongre Yayınları:

Yazar adı başharfi, Soyadı, “Makale adı”, Editör adı (Ed.), Kongre adı ve yılı, sayfa, Res. Lev.

Mommsen ve Kerschner 2006: 107. (dipnotta)

Mommsen ve Kerschner 2006: H. Mommsen, M. Kerschner, “Chemical Provenance Determination of Pottery: The Example of the Aiolian Pottery Group G” In: A. Villing, U. Schlotzhauser (Eds.) *Naukratis: Greek Diversity in Egypt. Studies on East Greek Pottery and Exchange in the Eastern Mediterranean*, London, 105-108. (kaynakçada)

7. Antik kaynakların belirtilmesi:

Genel olarak antik kaynaklardan alıntıların çeviri şeklinde verilmesi tercih edilmelidir. Ancak önemli bir noktayı belirtmek amacıyla Yunanca ya da herhangi bir antik dilde metin, gerekli görülüyorsa eklenebilir. Antik metinlerden yapılacak alıntılar sol marjdan bir “tab” aralığı içeride bırakılacak şekilde verilmelidir. Antik kaynaklara yapılan göndermeler dipnotlar yerine metin içerisinde parantez içinde verilmelidir. Antik kaynakların belirtilmesinde “Greek-English Lexicon, Compiled by H.G. Liddell and R. Scott” veya “Oxford Latin Dictionary, Compiled by P.G.W. Glare” veya “<http://iam.classics.unc.edu/main/help/A.html>” esas alınacaktır. Bu göndermelerde standart olarak kitap, bölüm, pasaj numaraları Arab rakamları ile verilmelidir, Roma rakamları kullanılmamalıdır (“Plinius Nat.His. VI.102” yerine “Plinius HN 6.102” yazılmalıdır).

Metin ya da dipnot içerisinde kullanılan antik dildeki terimler ya da kısa cümleler italik olarak verilmelidir.

8. Makalelerin gönderilmesi:

Makaleler Dergipark üzerinden yüklenmelidir.

ULAKBİM kuralları gereği her bir yazarın ORCID numarası alması ve bu numarayı, makale içinde belirtilmesi gerekmektedir.

ORCID, Open Researcher ve Contributor ID'nin kısaltmasıdır. ORCID, Uluslararası Standart Ad Tanımlayıcı (ISNI) olarak da bilinen ISO Standardı (ISO 27729) ile uyumlu 16 haneli bir numaralı bir URI'dir. <http://orcid.org> adresinden bireysel ORCID için ücretsiz kayıt oluşturabilirsiniz.

İletişim için;

Dr. Aytekin ERDOĞAN / Dr. M. Nezih AYTAÇ-
LAR (Klasik Arkeoloji)

Dr. Eşref ABAY/ Dr. Fulya DEDEOĞLU (Pre-
historya, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi)

Yazışma Adresi:

Arkeoloji Dergisi, Ege Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 35100 Bornova, İz-
mir, Türkiye

Fax: (232) 388 11 02

Web: egearkeolojidergisi.com

E-mail:

erdogan105@hotmail.com

naytaclar@yahoo.com

dedeoglufulya@hotmail.com

esref.abay@ede.edu.tr

İletişimin sağlıklı sürdürülebilmesi için yazarın
açık adresi ve e-posta adresinin belirtilmesi uy-
gun olacaktır.

RULES OF PUBLICATION

TECHNICAL GUIDELINES

1. Schedule:

Arkeoloji Dergisi is planned to be published once a year, on May. The papers should be delivered at least 6 months before the planned issue.

2. Abstracts and key-words:

Two abstracts, one in Turkish and the other in one of the modern languages, should be appended to the contribution together with the key words (written in these two languages).

3. General Formatting:

Contributions should be written in English, German, French or in Turkish, and be sent in hard copy (printed in A4 format with no additions in hand writing) and in two CD. Preferred word-processor is "Word 5.0 or above" in Macintosh or in MS-DOS/Windows. (The epigraphic text are not advised to be written in Macintosh, for it can cause lose in converting to MS-DOS/Windows. Documents in MS-DOS should be saved as "text" format. No hand-notes should be added to the printed texts.

All material, including footnotes, quotations and bibliography should be double-spaced without making any page setup. A single typeface ("Times New Roman"), excepting texts in Greek or other ancient languages, throughout for text, headings, footnotes etc. 11 font size for the text and 9 font size for the notes should be preferred. "Enter" button for beginning paragraphs should be used. All-capital letters, bold-face, italics or all-underlined letters for headings or subheadings should not be used.

Except the necessities, no formatting should be done by using "tables", "tab" or "space bar", especially for catalogues and bibliography.

4. Length:

The length of the paper, including footnotes, submitted for publication should not exceed 30.000 characters (approximately 4000 words/10-15 pages). Illustrations, on the other hand, should be up to 12 plates. The length of the abstracts should not exceed 2000 characters. The editorial committee would approve for the papers longer than these limits.

5. Drawings and Photographs:

Photographs of artwork of high-quality glossy black and white prints (maximum 13 x 18 cm) and originals of drawings or their tracing paper photocopies (dimensions in maximum A4 paper) should be send. Coloured

photographs are not admitted. The scanned forms of all drawings and photographs as Jpeg or Tiff in at least 600 dpi solutions should be added in to the CD with the text. All illustrations should be identified on a self-sticking label with your last name and the figure number, attached to the back of them. Submit separately a double-spaced list of captions for the illustrations, each identified by number. Include at the end of the caption the source of the illustration, along with any credit line specified by the copyright holder, rendered exactly as required.

If there is a specific plate design preferred by the author, this should be sent as a printed copy.

6. Footnotes and bibliography:

Indicate footnotes with a raised (superscript) number placed outside the word. Footnotes should be placed consecutively at the end of each page. A list of abbreviations for all of the references could be given at the end of the paper. Use the author-date format for references to modern scholarship (e.g. Briant 1987: 274-278) with no "p." or "pp." "Ibid." may be used to save space, but avoid "op.cit" and "loc.cit". The index on the http://www.dainst.de/medien/de/richtlinien_abbreviations_english.html address could be used for the abbreviations of periodicals. *Supplementum Epigraphicum Graecum*. Consolidated Index for Volumes XXXVI-XLV (1986-1995) [=<http://www.hum.leiden.edu/history/seg-abbreviations.jsp>] could be used for the abbreviations on epigraphic studies. References for the modern scholarship should be given as below. Drawings and photographs should be identified as in the written language (Abb., Fig., Res., Lev., Pl., Taf., Tav. etc.)

Monographies:

DUNBABIN 1948: 36-43 (dipnotta).

DUNBABIN 1948: T.J. Dunbabin, *The Western Greeks*, Oxford. (in the bibliography).

Periodicals:

AKKERMANS vd. 2006: 142, Pl.52. (in the footnotes)

AKKERMANS et al 2006: P.M.M.G. Akkermans, R. Cappers, C. Cavallo, O. Nieuwenhuyse, B. Nilhamn, I.N. Otte "Investigating the Early Pottery Neolithic of Northern Syria: New Evidence from Tell Sabi Abyad", *AJA* 110, 123- 156. (in the bibliography)

Memorial Books:

ESİN 1989: 138. (in the footnotes)

ESİN 1989: U. Esin, "An Early Trading Center in Eastern Anatolia", *Tahsin Özgüç'e Armağan*, Ankara, 135-141. (in the bibliography)

Proceedings of symposiums, colloquiums, etc:

MOMMSEN and KERSCHNER 2006: 107. (in the footnotes)

MOMMSEN and KERSCHNER 2006: H. Mommsen, M. Kerschner, "Chemical Provenance Determination of Pottery: The Example of the Aiolian Pottery Group G" In: A. Villing, U. Schlotzhauser (Eds.) *Naukratis: Greek Diversity in Egypt. Studies on East Greek Pottery and Exchange in the Eastern Mediterranean*, London, 105-108. (in the bibliography)

7. Citations of ancient sources:

In general, cite ancient sources in translation. Add texts in Greek or other ancient languages only when this is absolutely necessary to document a specific point. Place the ancient text one tab space from left margin. Indicate ancient sources (as in "*A Greek-English Lexicon, Compiled by H.G. Liddell and R. Scott*" or "*Oxford Latin Dictionary by P.G.W. Glare*" or "<http://iam.classics.unc.edu/main/help/A.html>") in parentheses in the text, rather than in footnotes, and use Arabic, not Roman numerals for books, e.g. "Plinius *HN* 6.102", not "Plinius *Nat.His.* VI.102".

Words or terms in one of the ancient languages should be given in *italic* letters within the text or in footnote.

8. Non Standart Fonts

In case of using fonts different than those used in PC and Mac processors, please send the relevant font/fonts in a CD together with the contribution.

Contributions should be sent to one of the names below:

Dr. Aytakin ERDOĞAN / Dr. M. Nezih AYTAÇLAR
(Classical Archaeology).

Dr. Eşref ABAY/ Dr. Fulya DEDEOĞLU (Prehistory, Protohistory and Near Eastern Archaeology).

Address: Arkeoloji Dergisi
Ege Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
35100 Bornova, İzmir, Türkiye

Web: egearkeolojidergisi.com

Fax: + (232) 388 11 02

E-mail: erdogan105@yhotmail.com
naytaclar@yahoo.com
dedeoglufulya@hotmail.com
esref.abay@ede.edu.tr

